

ISSN 2449-7320

CONSILIUM SPÓŁKA Z OGRANICZONĄ ODPOWIEDZIALNOŚCIĄ

Nº 5(5) 2015

European cooperation

**Scientific Approaches and
Applied Technologies**

WSPÓŁPRACA EUROPEJSKA

**Podejście Naukowe &
Zastosowane Technologie**

Warszawa 2015

WSPÓŁPRACA EUROPEJSKA

NR 5(5) 2015

Czasopismo jest zarejestrowane w Sądzie Okręgowym w Warszawie za numerem 19258

Wydawca:

CONSILIUM SPÓŁKA Z
OGRANICZONĄ
ODPOWIEDZIALNOŚCIĄ

RADA NAUKOWA

Przewodniczący Rady Naukowej:

Dr.-Econ. **OLEKSANDR MELNYCHENKO**, Warszawa, Polska

Członkowie Rady Naukowej:

Dr.-Ing. **BESTOUN S. AHMED**, Erbil, Kurdistan, Irak

Dr.-Ing. **SALAWU ABDULRAHMAN ASIPITA**, Minna, Niger State, Nigeria

Dr. hab.-Ing., Prof. **ARTUR BARTOSIK**, Kielce, Polska

Dr. hab.-Econ., Prof. **LINO BRIGUGLIO**, Msida, Malta

Dr. hab.-Pol.Sci., Prof. **FERNANDO FILGUEIRAS**, Belo Horizonte, Brazylia

Dr.-Econ., Prof. **SHALVA GOGIASHVILI**, Tbilisi, Gruzja

Dr.-Ing. **ROMAN KUBRIN**, Dübendorf, Szwajcaria

Prof. Dr. habil. Dr. h.c. mult. **FRANZ PETER LANG**, Braunschweig, Niemcy

Prof.dr hab.inż. **KAZIMIERZ LEJDA**, Rzeszow, Polska

Dr. hab.-Econ., Prof. **IRENA MAČERINSKIENĖ**, Wilno, Litwa

Dr.-Econ., prof. **ALEXANDER MASHARSKY**, Ryga, Łotwa

Dr. hab.-Econ., Prof. **BORYS SAMORODOV**, Charków, Ukraina

Dr. hab.-Ing, Prof. **VADYM SAMORODOV**, Charków, Ukraina

Dr.-Law **OLEKSANDR SHAMARA**, Kijów, Ukraina

Dr. **FRANKLIN SIMTOWE**, Nairobi, Kenia

Dr. hab.-Econ., Prof. **LAKHWINDER SINGH**, Patiala, Indie

Dr.-Ing. **ANDREY VOVK**, Magdeburg, Niemcy

Dr. hab.-Ing., Prof. **DMYTRO ZUBOV**, Ohrid, Republika Macedonii

ISSN (PRINT) 2449-7320

Czasopismo naukowe WSPÓŁPRACA EUROPEJSKA jest umieszczone i indeksowane w bazach danych naukometrycznych:

- Biblioteka Narodowa w Polsce
- Polska Bibliografia Naukowa (PBN)
- Index Copernicus
- Citefactor
- International Institute of Organized Research (I2OR)
- Google Scholar (GS)

Adres strony internetowej:

www.we.clmconsulting.pl
www.clmconsulting.pl

www.facebook.com/clmcstg

Adres do korespondencji:

Redakcja Czasopisma naukowego
WSPÓŁPRACA EUROPEJSKA
Consilium Sp. z o.o.
ul. Piękna 20
00-549 Warszawa, Polska

Redaktor naczelny –

Zbigniew Wąsik

Tel.: +48 504 944 052

redactor@clmconsulting.pl

Reklama w czasopiśmie:

office@clmconsulting.pl

EUROPEAN COOPERATION

Vol. 5(5) (2015)

Collection of scientific proceedings is registered in District Court in Warsaw for the number 19258

Publisher:
CONSILIUM LIMITED
LIABILITY COMPANY

SCIENTIFIC COUNCIL

Head of Scientific Council:

Dr.-Econ. **OLEKSANDR MELNYCHENKO**, Warsaw, Poland

Members of the Scientific Council:

Dr.-Ing. **BESTOUN S. AHMED**, Erbil, Kurdistan, Iraq

Dr.-Ing. **SALAWU ABDULRAHMAN ASIPITA**, Minna, Niger State, Nigeria

Dr. hab.-Ing., Prof. **ARTUR BARTOSIK**, Kielce, Poland

Dr. hab.-Econ., Prof. **LINO BRIGUGLIO**, Msida, Malta

Dr. hab.-Pol.Sci., Prof. **FERNANDO FILGUEIRAS**, Belo Horizonte, Brazil

Dr.-Econ., Prof. **SHALVA GOGIASHVILI**, Tbilisi, Georgia

Dr.-Ing. **ROMAN KUBRIN**, Dübendorf, Switzerland

Prof. Dr. habil. Dr. h.c. mult. **FRANZ PETER LANG**, Braunschweig, Germany

Prof.dr hab.inż. **KAZIMIERZ LEJDA**, Rzeszow, Poland

Dr. hab.-Econ., Prof. **IRENA MAČERINSKIENĖ**, Vilnius, Lithuania

Dr.-Econ., prof. **ALEXANDER MASHARSKY**, Riga, Latvia

Dr. hab.-Econ., Prof. **BORYS SAMORODOV**, Kharkiv, Ukraine

Dr. hab.-Ing, Prof. **VADYM SAMORODOV**, Kharkiv, Ukraine

Dr.-Law **OLEKSANDR SHAMARA**, Kyiv, Ukraine

Dr. **FRANKLIN SIMTOWE**, Nairobi, Kenya

Dr. hab.-Econ., Prof. **LAKHWINDER SINGH**, Patiala, India

Dr.-Ing. **ANDREY VOVK**, Magdeburg, Germany

Dr. hab.-Ing., Prof. **DMYTRO ZUBOV**, Ohrid, Republic of Macedonia

ISSN (PRINT) 2449-7320

Collection of scientific proceedings EUROPEAN COOPERATION is included and indexed in the international informational and scientometric data bases:

- National Library of Poland
- Polish Scholarly Bibliography (PBN)
- Index Copernicus
- Citefactor
- International Institute of Organized Research (I2OR)
- Google Scholar (GS)

Web on:

www.we.clmconsulting.pl
www.clmconsulting.pl

www.facebook.com/clmcstg

Address for correspondence:

Editorial team of Collection
EUROPEAN COOPERATION
Consilium LLC
Piękna str. 20
00-549 Warsaw, Poland

Chief editor of the Collection –

Zbigniew Waśnik

Tel.: +48 504 944 052

redactor@clmconsulting.pl

Advertising in the collection:

office@clmconsulting.pl

SPIS TREŚCI

Spoleczno-humanitarne studia

UNIA EUROPEJSKA, GRUZJA I OTOCZENIE INSTYTUCJONALNE
KONKURENCYJNE 9
Givi Bedianashvili, Shalva Gogiashvili, Solomon Pavliashvili
(ENG)

KSZTAŁCENIE USTAWICZNE I OBECNE INFORMACYJNE PRZESTRZENIA 24
Gennadii Moskalyk
(UKR)

Ekonomia, finanse, księgowość, audyt i analiza

PRZYCZYNY I TREŚĆ UDOSKONALENIA PARADIGMY KONTROLI
WEWNĘTRZNEJ 35
Sergey Bardash, Sergey Bardash
(UKR)

OSIĄGNIĘCIA DOSKONAŁOŚCI OPERACYJNEJ W BANKOWOŚCI
DETALICZNEJ ZE STOSOWANIAMI METOD PRODUKOWANIA
PRZEMYSŁOWEGO 47
Oleksandr Butenko
(ENG)

KIERUNKI ROZWOJU KORPORACYJNEJ SYSTEMY ZARZĄDZANIA
INNOWACJAMI W JEDNOSTKACH GOSPODARCZYCH 57
Yulia Klus, Vira Chizh
(UKR)

WPŁYW TRENDÓW GLOBALIZACYJNYCH ŚWIATOWEGO RYNKU PAPIERÓW
WARTOSCIOWYCH NA RYNEK PAPIERÓW WARTOSCIOWYCH W UKRAINIE 66
Olena Shevchenko
(ENG)

TWORZENIE WSPÓLNEJ WARTOŚCI W HANDLU DETALICZNYM 75
Serhiy Bay, Anna Rozman
(ENG)

CECHY ZAKUPÓW SYSTEMACH WŁASNOŚCI DLA POTRZEB KSIĘGOWYCH 91
Sofia Kafka
(UKR)

ANALIZA ROZWOJU PRZEMYSŁU PRZETWÓRCZEGO AGROBIZNESU
WINNICKIEGO REGIONU 105
Mariya Varlamova
(UKR)

EFEKTYWNOŚĆ FINANSOWA OPERACJI BANKOWYCH Z PAPIERAMI
WARTOŚCIOWYMI W UJAWNIENIU RYZYKOWANOŚCI ICH INWESTYCJI 119
(PRZYKŁAD Z UKRAINY)
Oleksandr Dmytrenko
(UKR)

Nowoczesne uniwersalne technologie informatyczne

NOWE PODEJŚCIA DO ROZWIĄZYWANIA PROBLEMÓW
PODRÓŻOWANIA KOMIWOJAZERA ZA POMOCĄ ŚRODKÓW MODELU 131
ZACHOWANIA INTELIGENCJI ROJU
Oleksandr Muliarevych, Vadim Golembo
(ENG)

Jurysprudencja

POJĘCIE PRZESTĘPSTWA KRYMINALNEGO, ZBRODNI I PENALIZU 144
ZGODNIE Z NOWYM KODEKSEM KARNYM W KAZACHSTANIE
Pavlo Berzin
(UKR)

Gospodarka krajowa

DIAGNOZA DZIAŁALNOŚCI KREDYTOWEJ BANKÓW I KOMPRESJA 156
KREDYTOWA KRAJOWEJ GOSPODARKI UKRAINY
Mykhail Goykhman
(ENG)

INFORMACJE NAUKOWE O SZACUNKACH RENTOWNOŚCI PODMIOTÓW 163
GOSPODARCZYCH
Taisia Markovych
(UKR)

TABLE OF CONTENTS

Humanities and Social Studies

EUROPEAN UNION, GEORGIA AND INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF COMPETITION Givi Bedianashvili, Shalva Gogiashvili, Solomon Pavliashvili (ENG)	9
---	---

CONTINUING EDUCATION AND MODERN INFORMATION SPACE Gennadii Moskalyk (UKR)	24
---	----

Economics, Finances, Accounting, Analysis and Audit

REASONS AND SUBJECT-MATTER OF THE INTERNAL CONTROL IMPROVEMENT PARADIGM Sergey Bardash, Sergey Bardash (UKR)	35
--	----

ACHIEVING OPERATIONAL EXCELLENCE IN RETAIL BANKING WITH TAILORED INDUSTRIAL PRODUCTION METHODS Oleksandr Butenko (ENG)	47
--	----

LINES OF BUSINESS INNOVATION MANAGEMENT OF BUSINESS ENTITIES Yulia Klus, Vira Chizh (UKR)	57
---	----

THE IMPACT OF WORLD STOCK MARKETS' GLOBALIZATION TRENDS ON THE UKRAINE SECURITIES MARKET Olena Shevchenko (ENG)	66
---	----

CREATION OF SHARED VALUE IN RETAILING Serhiy Bay, Anna Rozman (ENG)	75
---	----

FEATURES OF THE PROCESS OF ACQUISITION OF PROPERTY COMPLEXES FOR ACCOUNTING NEEDS Sofia Kafka (UKR)	91
---	----

ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF THE PROCESSING INDUSTRY
AGRICULTURE VINNYTSIA REGION 105
Mariya Varlamova
(UKR)

FINANCIAL EFFECTIVENESS OF BANKING OPERATIONS WITH
SECURITIES IN DISCLOSURE OF IT'S INVESTMENT ACTIVITY RISK-LEVEL 119
(FOR UKRAINE INSTANCE)
Oleksandr Dmytrenko
(UKR)

Modern Versatile Information Technologies

NEW APPROACHES FOR SOLVING TRAVELLING SALESMAN PROBLEMS
USING AGENTS SWARM INTELLIGENCE BEHAVIOR MODEL 131
Oleksandr Muliarevych, Vadim Golembo
(ENG)

Jurisprudence

CONCEPTS OF CRIMINAL OFFENCE, CRIME AND CRIMINAL MISCONDUCT
BY THE NEW CRIMINAL CODE OF REPUBLIC KAZAKHSTAN 144
Pavlo Berzin
(UKR)

National economy

BANKS' CREDITING ACTIVITY DIAGNOSIS AND CREDIT COMPRESSION
OF NATIONAL ECONOMY OF UKRAINE 156
Mykhail Goykhman
(ENG)

SCIENTIFIC EXPLORATION OF CREDIBILITY ESTIMATION OF THE
ECONOMIC ENTITIES 163
Taisia Markovych
(UKR)

Givi Bedianashvili

Doctor of Science (Economics), Professor,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University,
Visiting Professor
Tbilisi, Georgia
givbed@gmail.com

Shalva Gogiashvili

Doctor of Economics, Professor,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University,
Professor
Tbilisi, Georgia
sh.gogiashvili@rambler.ru

Solomon Pavliashvili

Doctor of Science (Economics), Professor,
Tbilisi Teaching University,
Rector
Tbilisi, Georgia
solomon.pavliashvili@yahoo.com

EUROPEAN UNION, GEORGIA AND INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF COMPETITION

Abstract. The article discusses the theoretical and practical issues of competition in Georgia. The article analyzes the problems existing within this area in Georgia as well as the dynamics of gradual improvement of the competitive mechanism and competition policy. In the light of the experience gained in different countries and particularly in Georgia for the recent years, the article reviews the directions for competition improvement mechanisms. In addition, the article focuses on improvement of the individual mechanisms of the internal competition in Georgia, as well as provision of consistency for the institutional competition environment. As a result of the conducted studies, it was concluded that when discussing the issues related to promotion of competition and identifying the development level of each area of the country's socio-economic system, the Global Competitiveness Index may be applied.

The main factors, which ensure the sustainability of the community institutional structure of both the competition institutional environment and the country's overall socio-economic development, can be identified and monitored by the Economic Freedom Index. According to 2014 data, Georgia belongs mainly to the group of commonly free counties rated 22nd in the world, and in Europe it has 12th position among 43 European countries according to the Economic Freedom Index. The recent positive changes in Georgia include the creation of more attractive business environment, anti-corruption activities focused on the law enforcement and judicial systems, as well as on reconstruction of the fiscal and public services sector, which led to a noticeable improvement in the fiscal management and decrease in the country's shadow economy, implementation of the liberal trade policies, development of preferential trade regimes. However, there are some setbacks including the level of market openness (investment freedom and financial freedom) and development of Law and Order institutes (protection of property rights and

freedom from corruption). In this respect, the implementation of a complex of certain activities has been considered within the Georgia-EU Association Agenda, as well as in the socio-economic development strategy of Georgia (Georgia 2020).

Key words: competition, competition policy, institutional environment, institutional environment monitoring

Formulas: 0, fig.: 5, tabl.: 0, bibl.: 34

JEL classification: D72, D74, D78, D79

Introduction. Under the contemporary globalization conditions, it is of great importance to ensure competition in the economic activities for a country's socio-economic development and the effective business operations. For Georgia, this issue has become particularly important after the EU association agreement. Naturally, it is urgent for the country to improve the separate mechanisms of the internal competition, as well as to ensure consistency of the competition institutional environment.

Research analysis and task determination. Prior to immediate consideration of the above issue, we consider interesting to analyze the dynamics of gradual improvement of the competitive mechanism and competition policy in Georgia, which is displayed by its chronological development especially in Georgia [Gogiashvili 2009, Gogiashvili 2013, Fetelava, Gogiashvili 2013, Fetelava, Gogiashvili 2013, Fetelava, Gogiashvili 2006, Gogiashvili, Fetelava 2007, Gogiashvili 2015, Pavliashvili 2012, Pavliashvili 2013, Pavliashvili, Jangulashvili 2014, Pavliashvili 2015] and in other various countries of the world. [Atterhög 2005, Draft Summary of the Discussion of the Round Table on Competition and Regulation in the Legal 2007, Kee, Hoekman 2007, Levenstein, and Suslow 2004, Lalive, and Schmutzler 2007, Motta 2004, Symeonidis, 2008, Trujillo, Serebrisky 2004, Shepotylo, Vakhitov 2012, Voigt 2009].

Due to the nature of transition period from the centralized economy to the market economy, Georgia began the accelerated privatization process of the state property in order to form private property rights (in some cases it was even undocumented and sometimes unreasonable), which was implemented in few stages by free transferring to employees of the housing fund and other small-scale facilities of food and service area, through universal vouchers, lease-redemption and various methods of auction (including zero auction); In some cases, direct sale of property was used (sometimes for the symbolic price). We will not dwell on the assessment of the results of the privatization methods and procedures conducted in Georgia, which is the area of an independent research and is an extremely interesting, topical and important problem for all and especially the post-socialist countries. It should be noted that the privatization process (notwithstanding its many shortcomings) managed to achieve the main goal - formed many private properties and private owners. This in turn automatically created the essential component of the market economy-competition. It led to the fact that in the list of the primary normative-legal acts, which were hastily adopted by the State Council of Georgia at the beginning of 1992 after the infamous 1991-1992 events before the restoration of the parliamentary activities, there was the decree "On Restriction of Monopolistic Practices and Promotion of Competition Development" which until the adoption of the competition law in 1996 performed the role of the document which defined the competition and regulatory relations. The decree, and since 1996, the law

"On Monopoly Activities and Competition" defined the major directions of the country's competitive economic policies, the mechanisms for formation and protection of the competition environment and considered the interests and rights of a wide circle of customers. They contributed to the implementation of the economy de-monopolization along with the privatization process.

As the development process of the competition legislation of Georgia took into consideration the international experience in this field, as a whole, it was still considered as a progressive legislation despite a number of deficiencies and shortcomings, which were pointed out by Georgian as well as foreign experts. Unfortunately, the legal and institutional reforms carried out in the field of competition in 2005 neglected a number of very important competition rules and regulations that led to estrangement of the country's competition law instead of its approximation to the European legislation, the harmonization of which is Georgia's officially declared priority and targeted criterion. This applies first of all to the law "On Free Trade and Competition", which was the framework law within the competitive legislation of Georgia in both hierarchical and functional point of view. The major competition law adopted in 2005 unfortunately did not regulate the universally recognized key issues of the competition law such as:

- Improper use of the position by economic agents having a dominant position;
- Anticompetitive horizontal and vertical agreements and concerted actions of economic agents in the goods market;
- Merging of economic agents;
- Competence spheres of exclusive property owners (natural monopolies);
- Detection and eradication of cases of unfair competition.

Here it is necessary to note that the latter due to its particular importance in many countries is regulated by a separate law whereas the Georgian competition law generally ignored it and did not even define it at the definition level.

The retrospective analysis of the normative documents related to the competition policy within the various sectors and areas enables to outline several typical and common shortcomings: absence of unified, comprehensive and consistent state policies; declarative character of regulations and provisions and therefore, the absence of the comprehensive mechanisms for specific objectives and their implementation.

The retrospective of the competition policy development points out the apparent lack of the state's activities in 2004-2012. The analysis of the government programs indicates that Georgian government recognized the need for the development of competition, but there was not enough understanding how, by what means and ways to carry out these activities. The problem was not the underestimation of the role and importance of competition in the economic development of the country (in terms of market relations it would be nonsense to announce it), but the lack of appropriate valid mechanisms for promotion of sound competition environment and the constant protection of the competition. Otherwise, even the healthy competitive struggle is often followed by a gradual concentration of economic power in the hands of an economic agent and emergence of a monopoly entity with the relevant consequences and market behavior.

In response to the criticism of the European experts and the need for improvement of the competition policy, the systematic pseudo-intensive work

was carried out in the country for years for reconstruction and re-organization of the competition policy and relevant executive bodies and increase (change) of their powers, which never reported to have even the slightest positive result. In fact, it could never happen as there was (at least was not visible) no desire and the State's will to achieve it. In December 2010, Georgian government, by adopting the comprehensive strategy of the competition policy, expressed its political will to develop the modern competition policy and to bring the competition law into conformity with the international practices and at the same time acknowledged that the law "On Free Trade and Competition" was developed for the transitional period and actually it was necessary to adopt a new framework law which would cover all the sectors of the economy, including non-liberal and public procurement areas. Within the institutional reform provided pursuant to the strategy, the Presidential Decree of 26 February 2010 created an independent LEPL - Free Trade and Competition Agency with the promise that with the further actions it would be granted respective powers and capabilities outlined in the Action Programme. At the end of 2011, the agency merged with the State Procurement Agency and at the beginning of 2012 it was operating as a legal entity of public law- Competition and State Procurement Agency, whose numerous structure completely "engulfed" a small group of employees working on the issues of competition; In our opinion, it was even functionally incompatible to assign powers of the two agencies to one.

After the long anticipation and permanent promises, in May 2012, a new edition of the Georgian law "On Free Trade and Competition" was adopted, which in its essence was behind both the European standards of the competition regulations and rules and the criteria defined under the comprehensive strategy of the competition. It is necessary to say that the wording of the above mentioned edition of the law is more adequate than the version of 2005, which was completely away from the EU framework of competition law, and as it was mentioned above, it virtually did not meet any basic competition regulations. However, the new law did not comply with the EU norms. Unluckily, the law did not apply to the markets whose goods turnover did not exceed 0.25% of GDP; In addition, with no reason it did not apply to the facilities important for the State's security and the goods and services required for the defense and public safety; The horizontal agreements remained beyond the scope of the law if the parties' joint market share did not exceed 25%, and in vertical agreements - 40%, while the relevant EU regulations account for 10% and 15%; The logic of the competition is inconsistent with the fact that the regulatory provisions of the state aid do not apply to the expenditures allocated from the reserve funds of President, the Georgian Government and Tbilisi City Hall. Moreover, it is not right that the legislation allowed any kind of tax cuts and restructuring if decisions were made by the Georgian government; the similar situation is in respect of the suspension of the actions ensuring the payment and write-off of tax liabilities. Totally incomprehensible and illogical is the fact that the law did not allow the competition body, if required, to act independently from the government and make the analysis of the goods markets and make the decision in terms of restoration of the competitive environment. Therefore, the Competition Agency was not responsible for non-competitive situation on the markets, which was not included in the priorities predetermined by the government.

The Georgian authorities (the Government and the Parliament), who in their pre-election programs provided the regulation of the competition and its approximation to the European standards, have been working intensively with

the non-governmental organizations and foreign experts in this direction for over several years and discussed various bills and drafts for implementation of the radical changes in order to improve the current competition legislation and develop the optimal structure of the relevant executive body. Indeed, in response to the recommendations of the EU's relevant competition authorities, the Georgian government approved for the operation a new competition legislation compatible with the new and modern requirements, implemented an institutional reform, which will enlarge and enhance the Agency's authorities, considerably improve its structure, promote the work efficiency and ensure transparency. In particular, after the new government came to power, in March 2014 the law "On Competition" was amended and a new body was established – the Competition Agency.

In addition, we believe that the following measures should be considered, without which the work of the new competition agency will be inefficient.

The activities of the Agency will not be effective without the adequate cooperation between the regulatory bodies (the Communications Regulatory Commission, Energy and Water Supply Regulatory Commission).

It is necessary to develop the methodology for qualitative and quantitative assessment of the market, as well as to develop and improve the methods for detection of significant monopolies. Each of the above document should focus on the question: Does it limit the number of suppliers? Does it limit customers' choice?

The competition agency should be a regulatory body, which will regulate the conduct of companies in the market to ensure maximum welfare of the community and it should not be necessarily identified with the body fighting against crimes. Combat against crime is the prerogative of the law enforcement agencies and not of the regulator's.

The opinion that the competition law will be an obstacle for the business is incorrect. The essence of the competition law includes the inadmissibility of any actions against free competition in any country. This can be done by both governments and private businesses, for example, such as cartel arrangements. The competition law is aimed at disallowance of competition restriction regardless the party implementing thereof. None of the valid legislation prohibits the monopoly conditions that can be achieved through a successful strategy. Merely, there is a list of the actions that fall within a certain amount of monitoring.

The regulatory agency should impose appropriate sanctions on violations, including monetary penalties and pricing restrictions. The amount of such penalty shall be at least equal to the size of the loss; Otherwise, the mechanism of resources allocation will be inefficient and generate more losses rather than it happens during the monopoly.

The Competition Agency was created with the view to implementing the effective state supervision of free, fair and competitive environment in the market. The powers of the Agency include the implementation of any effective measures in order to prevent an economic agent which has a dominant position from abusing its position in the market, promotion of small and medium businesses, timely and appropriate response to any violations of the competition regulatory legislation.

Pursuant to the article 109 of the Treaty (TFEU - Treaty on the Functioning of the EU), the regulatory authority shall be authorized to carry out a market analysis in the relevant goods and services markets, which are subject to

regulations. The regulator agency, in accordance with the Treaty, shall determine, impose, maintain, amend or suspend obligations. Based on the market analysis, it shall determine whether the market is competitive or not.

In the event that the regulatory authority considers that the market is not competitive, it shall identify some service providers with significant market power on the market and impose, maintain or amend any specific obligations in accordance with Article 107 of the Treaty.

The governing provisions of the competition institutional framework established the independence guarantees for the Competition Agency: the implemented changes led to increase of the Agency's independence. In particular, the Agency may independently start investigation of any market segment if there is any sign of competition restriction in the area and the situation requires intervention of the competition authority. Since the effectiveness of the Agency activities and provision of the fair competition in the market requires timely decision making from the Agency, the Agency introduced some amendments to its regulatory provisions to ensure timely investigation of each individual case. The Agency service fee was cancelled and an applicant does not have to pay it when filing any claim or submitting any application.

Generally, according to the EU law, the common monetary penalties apply to subjects of the Cartel. Very often, the cartel subjects admit their guilt on the grounds that with the "cooperation" with the State they are partially or fully exempted from the sanctions.

It is important that the Leniency Program - one of the basic tools for fighting against anti-competitive behavior of economic agents in the US and Europe- is being introduced into the Georgian legislation.

As it is known, the program involves a full or partial exemption of an economic agent from any liability established by the law if it during the investigation of anti-competitive conduct cooperates with the Agency. Through the cooperation program, the Agency will be able to obtain the necessary information for the purpose of investigation of the anti-competitive behavior of any economic agent.

According to the experts, the real practice has revealed a number of problems, which should be solved in order to effectively implement the new mechanisms of the competition. In particular, the insufficient period for consideration of concentration cases; imperfections of the mechanism for identification of cartels arrangements with indirect evidence; functional failure of the State aid agreement procedures; non-binding nature of obtaining the data requested from any economic agents operating in any relevant market under the concentration; immaturity of the legal mechanisms for obtaining any information at own initiative requested from economic agents during the investigation; ineffective penalty sanctions for non-provision or incomplete provision of any information requested from any economic agent; inefficiency of the mechanisms against dishonest competition provisions; absence of the legal mechanism for obtaining primary data required for the assessment of the competitive environment in the relevant markets from the National Statistics Office of Georgia; imperfections of the mechanisms for checking economic agents in place; Insufficient term of limitation applicable to any breach of the competition law.

Encouraging the effective functioning of the economy and business within the context of improving the competition mechanisms in the country, it is particularly critical for Georgia to present the individual areas of the Georgian

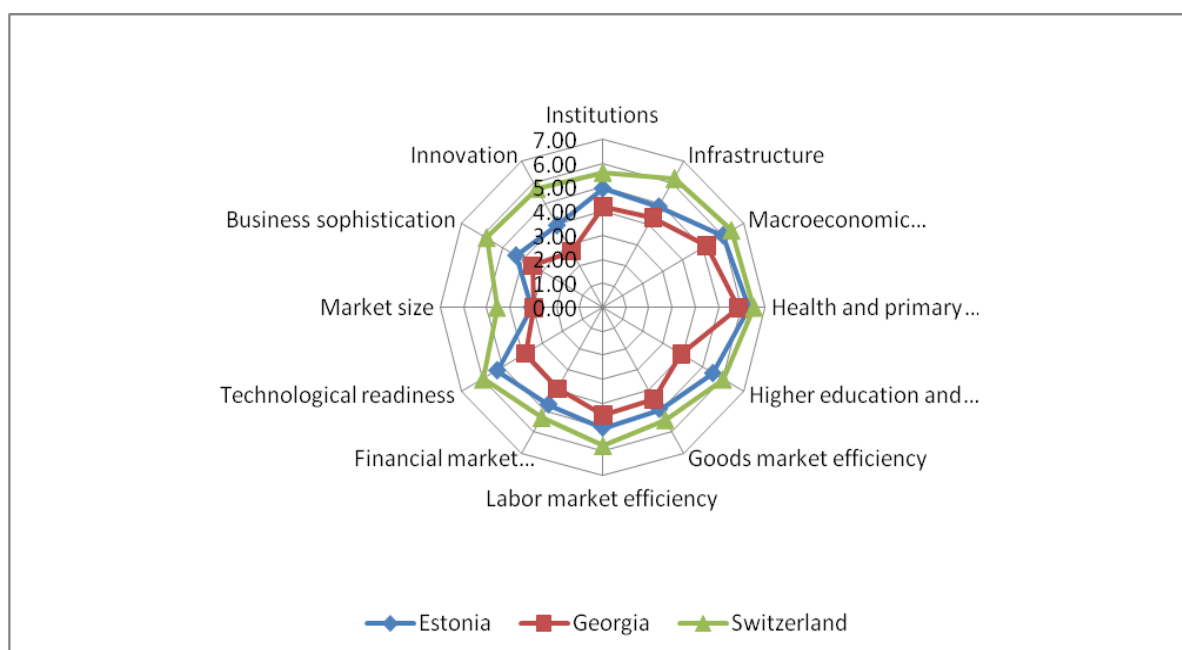
community and the institutional environment in a clear system, to monitor the dynamics of their structures and to solve relevant problems adequately [Bedianashvili 2015, Bedianashvili 2014].

Research outcomes. When identifying the development level of individual areas of any country's socio-economic system, in our opinion, Global Competitiveness Index - GCI can be used, which has been reflected in annual reports of Global Economic Forum since 2004-2005 [The Global Competitiveness Report 2014 -2015].

The report deals with the factors which ensure the sustainable development of the national economies. According to the experts' opinion who are involved in the research, the country's competitiveness in its essence is the combination of institutions, policies and factors, which to a certain extent determines the productivity level of a particular state, and ultimately the potential possibilities for provision of well-being of citizens [The Global Competitiveness Report 2014-2015].

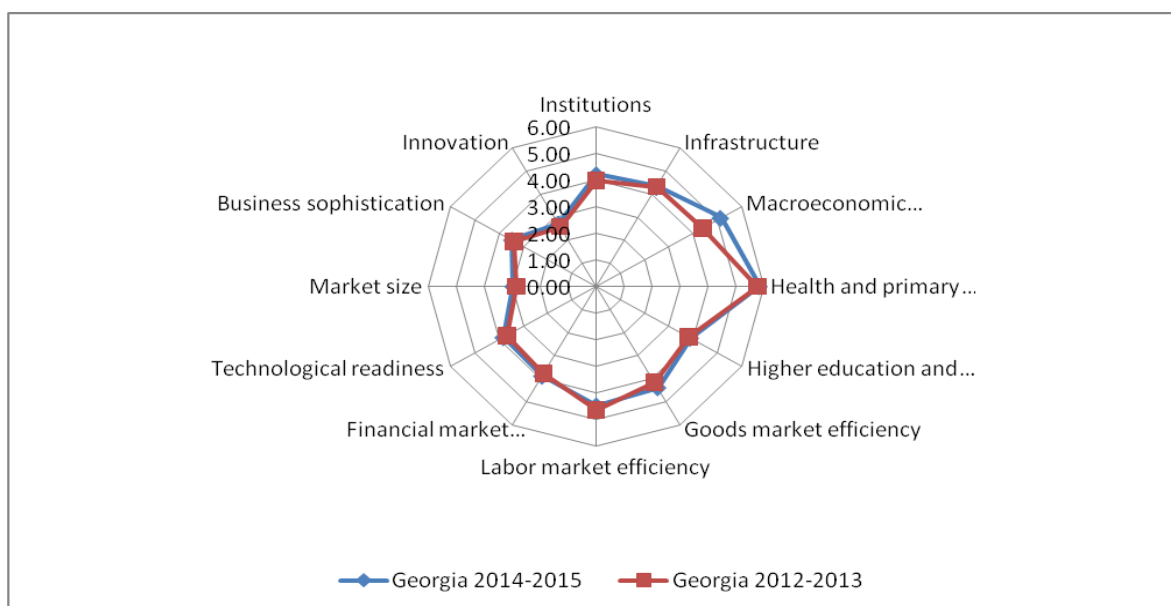
It is known that the study of the global competitiveness is based on the analysis of up to 110 socio-economic indicators and the final report is prepared according to twelve indicators, such as Public Institutions, Infrastructure, Macroeconomic Environment, Health and Primary Education, Higher Education and Training, Goods Market Efficiency and Labor Market Efficiency, Financial Market Development, Technological Readiness, Market Size, Business Sophistication and Innovation. The first four indicators reflect the basic requirements (basic factors), the following six – the factors of efficiency increase (enhancement), and the last two include innovations and business sophistication factors.

Pursuant to 2012-2013 data [Global Competitiveness Index (GCI), Scores 2004 - 2013], Georgia's position compared to Estonia and Switzerland shows the areas the development of which requires special attention. Obviously, Georgia should strive to implement the best European model of the country's socio-economic arrangement system (Fig. 1):

Figure 1 – Georgia, Switzerland and Estonia according to the development level of particular spheres

Source: own development

Figure 2 – The development dynamics of particular spheres in Georgia in 2012-2013 and 2014-2015

Source: own development

The recent report (2014-2015) on the Global Competitiveness Index shows the improvement of Georgia's position in terms of individual indicators (Fig. 2).

In the overall ranking, Georgia, which moved to the 69th place (4.22 points) from the 72nd among 144 countries, improved some of the local indicators, such as the Macro-economic Environment; Healthcare and Primary education; Business development; Property rights; Intellectual property protection; Independence of the judiciary system; Efficiency of legal disputes settlement; Effectiveness of legislation; Transparency of the government policy; Level of organized crime (reduced); Enhance support for investors; Quality of infrastructure; Infant mortality rate on 1000 newborns; Life expectancy; Quality of the educational systems; Internet access in schools; expenditures (financial investments) in agriculture; Burden of customs procedures; Access to financial services; Stability of banks; As well as the improved access to the latest technologies (see .: [The Global Competitiveness Report 2014-2015]). However, it remains important to promote and substantially improve the areas such as Higher Education and Trainings (3.89 points – the 92nd place), Innovative Potential (2.71 points - the 121st position) and Business Sophistication (3.49 points – the 113th place). Clearly, these are the areas which greatly contribute to the country's sustainable socio-economic development and its prospects.

As for the institutional structure, the key factor which ensures the interstate competition, as well as the country's sustainable socio-economic development, in our view, [Bedianashvili 1995] can be identified and monitored using the various indices of the country's development, including, for example, the Economic Freedom Index.

It is known that the Economic Freedom Index has been processed (calculated) by The Wall Street Journal and the Heritage Foundation Research Center since 1995 every year for the majority of the countries. The indices are published once a year and according to 2014 data, they cover 186 countries [<http://www.heritage.org/index/>].

Also it is worth noting that for the first time regular index development

was initiated in 1985 by Milton Friedman, the American economist and Nobel Prize winner in 1976, and the common methodology of his calculations is based on Adam Smith's famous common principles (which refer to non-intervention of the state into the economy, labor distribution, market functions, international importance of free trade), conveyed in his well-known XVIII century (1776) work "The study of the nature and causes of nations' wealth" (abbreviated "Wealth of Nations") [Smith 1938].

The Economic freedom Index is designed to reflect significant institutional characteristics significant for a country's economic growth. The index includes several dozens of indicators, which in turn fall in the following 10 groups: 1. Business Freedom; 2. Trade freedom; 3. Fiscal freedom; 4. Government spending; 5. Monetary freedom; 6. Investment freedom; 7. Financial freedom; 8. Property rights; 9. Freedom from Corruption; 10. Labor freedom. The above indicators are presented in 4 large groups: Order of law (8, 9), Government limitations (3, 4), Effectiveness of regulation (1; 5; 10), Market openness (2; 6; 7). These indicators in turn can be considered as the indicators of a country's competitive environment. Each of the mentioned index is measured from 0 to 100 scale. A value of 100 corresponds to the maximum freedom, and 0 - minimum. Each factor from the above top ten is included into the integral indicator with the equal weight (Economic Freedom Index), which represents their average rate.

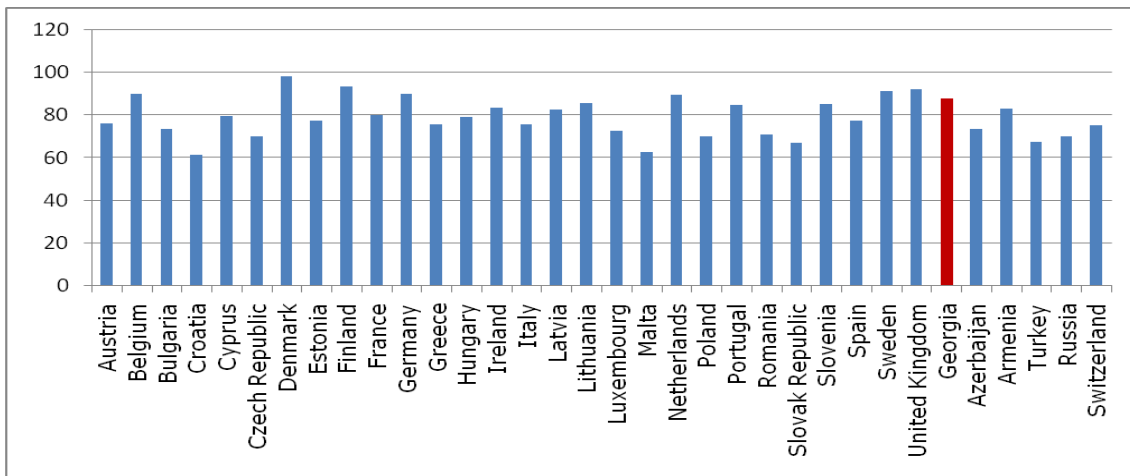
According to the quantitative importance of the integral indicator, the world's countries are divided into five respective groups by levels of the economic freedom: Free within the range of 80-100; Mostly Free within the range of 70-79.9; Moderately Free within the range of 60-69.9; Mostly Unfree within the range of 50-59.9 and Repressed in the range 0-49.9.

The data of 2014 shows that Georgia ranked 22nd in the world, and the 12th position among 43 European countries mainly belongs to the group of Mostly Free countries. Pursuant to the integral indicator value (72.6), it stands alongside the countries such as Sweden (73.1), Lithuania (73.0), Austria, Iceland and Japan (72.4) but Switzerland (81.6) is included in the top five. It should be noted that the average global value of the index is 60.3, while the average European is - 67.1. Thus, Georgia with the integral index of economic freedom occupies high level in Europe and the world.

For the comparative analysis of Georgia's level of development and to determine the targeted guidance, except for Georgia's immediate neighbors Azerbaijan, Armenia, Russia and Turkey, we will outline Estonia (the EU member) from the post-communist countries, and Switzerland from the developed European countries, as well as the average European level.

The dynamics of integral indicators of Georgia's economic freedom (the digital data were used from the materials: [<http://www.heritage.org/index/explore>]) shows that Georgia's economic freedom index was noticeably growing in the periods of 2005-2007 and 2012-2013, which can be perfectly explained by the institutional development of the country and implemented activities. It includes the creation of more attractive business environment, implementation of anti-corruption measures directed at the law enforcement and judicial systems, as well as the realignment of the fiscal and public service sector, which led to a noticeable improvement in fiscal management and the reduction of the shadow economy in the country, implementation of the liberal trade policy, establishment of preferential trade regimes and so on.

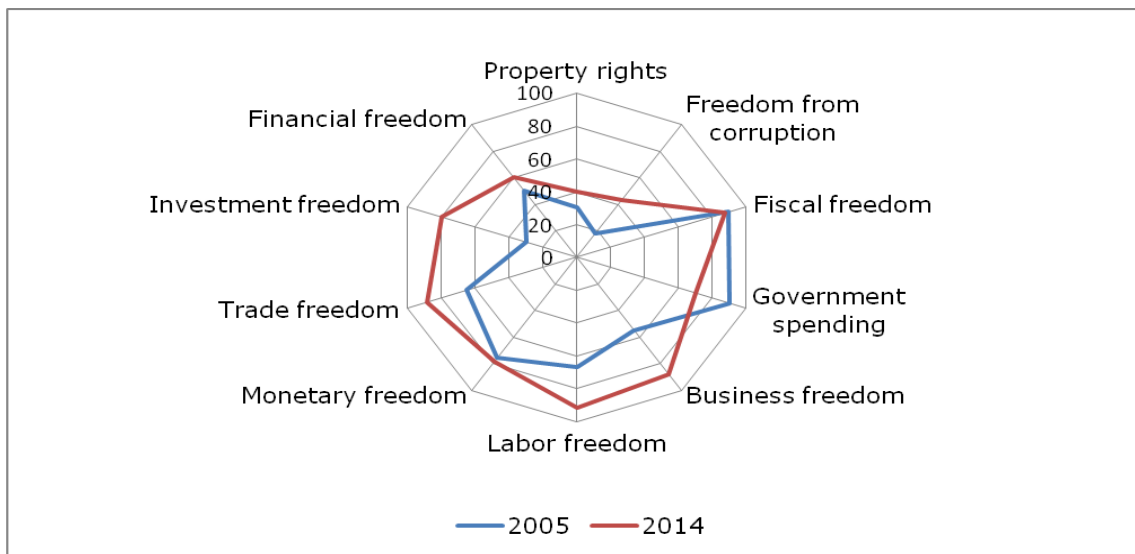
The business freedom index should be especially highlighted by which Georgia is ahead of the countries under question (Fig. 3):

Figure 3 – Business freedom index according to 2014 data

Source: own development

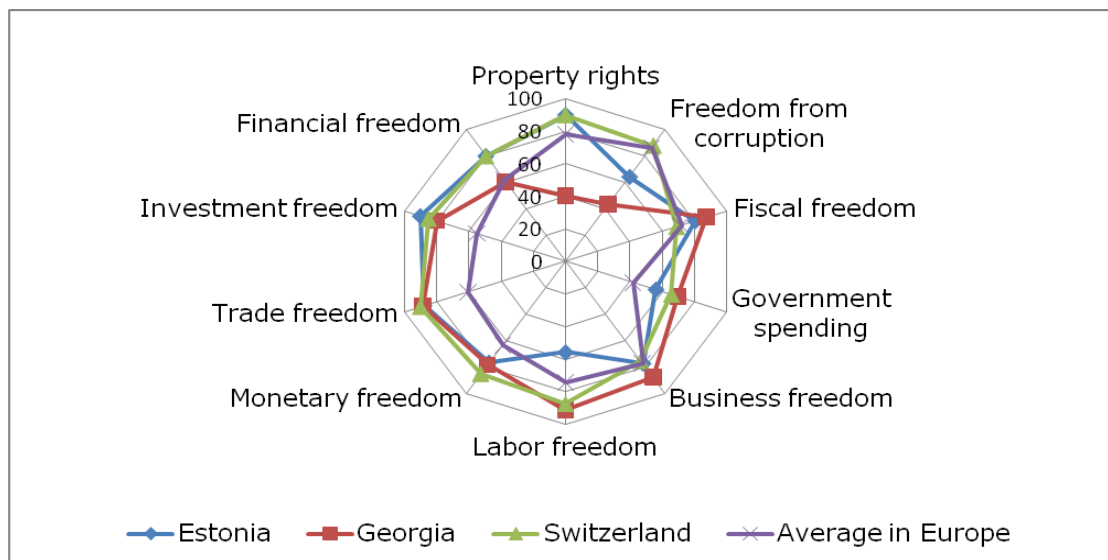
In respect of the institutional systematicity, there was a relatively low level in Georgia over the years, while individual subsystems of the institutions were developing quite rapidly (Fig. 4):

Figure 4 – The dynamics of institutional systematicity level in Georgia

Source: own development

In comparison with the average European and the benchmark countries as for 2014 data, Georgia’s position improved, although it lags behind with the market openness (Investment freedom and Financial freedom) and development of Law and Order institute (Property rights, Freedom from corruption) (Fig. 5).

Figure 5 – The comparative position of Georgia according to the institutional systematicity level

Source: own development

Conclusions. A naturally raised question - are there any substantial setbacks for the country in terms of the indicators such as Market Openness (Investment freedom and Financial freedom) and development of Law and Order Institute (Property rights and Freedom from corruption). One can confidently say that in general for any country insufficient development of the Law and Order Institute is the impediment to develop the competitive environment of European type, to ensure high standards of the socio-economic development and provide efficient business operations. To prove this thesis, a number of studies [Lisin 2013] were conducted. The history of the socio-economic development of various states in the world and contemporary practice shows that the main determinant in this respect is the property institute (Guarantee of property rights) and the effective mechanism to protect individuals, businesses from arbitrary actions of governments [Mill 1980].

Thus, the gradual reduction of the above mentioned deficit should be the main direction to consistent institutionalization of Georgia, which will allow to fully use the potential of modern European institutional structure and the EU business environment for the country's socio-economic development. The implementation of the complex of some actions is included in the Association Agenda between the European Union and Georgia as well as the socio-economic development strategy of Georgia (Georgia 2020) [Social-economic Development Strategy of Georgia, "GEORGIA 2020"].

References

Association Agenda between the European Union and Georgia. Retrieved from: http://eeas.europa.eu/georgia/pdf/eu-georgia_association_agenda.pdf.

Atterhög, M. (2005). Increased Competition in the Swedish Housing Market and Its Effect on Rents and Quality of Housing Services for Households, Housing. *Theory and Society*, Vol. 22, No. 1, 32-49.

ბედიაშვილი, გ. (2015). ევროკავშირის ბიზნესგარემო და ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ინსტიტუციური ფაქტორები: მაკროსისტემური

- ასპექტი. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომების კრებული. ტომი 12, თბილისი, გვ. 143-159.
- ბედიანაშვილი, გ. (2014). ევროკავშირი და საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ბენჩმარკინგის საკითხი: ინსტიტუციური მაკროსისტემური ასპექტი. ჟურნალი „ეკონომისტი“, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტი, №5, გვ.12-21.
- Bedianashvili, G. (1995). *State, Power Structure and Socio-Economoc Reforming of Society*. P. Gugushvili Institute of Economics of the Georgian Academy of Sciences. Tbilisi: Metsniereba.
- ბედიანაშვილი, გ. (2014) ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება, ინსტიტუტები და სისტემური ინსტიტუციონალიზაცია. საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის «ეკონომიკისა და ეკონომიკური მეცნიერების განვითარების აქტუალური პრობლემები» მასალები(მიძღვნილი პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის 70-ე წლისთავისადმი).ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტი. თბილისი, გვ.158-161.
- Draft Summary of the Discussion of the Round Table on Competition and Regulation in the Legal* (2007). October. OECD, Working Party No. 2 on Competition and Regulation.
- Global Competitiveness Index (GCI), Scores, 2004 – 2013. Retrieved from: <http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness>.
- The Global Competitiveness Report 2014–2015. Retrieved from: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2014-2015/>.
- გოგიაშვილი, შ. (2013). საქართველოს კონკურენციის ეკონომიკური პოლიტიკის განვითარების ქრონოლოგია. ჟურნალი „ეკონომისტი“, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტი, №2, გვ. 17-29.
- გოგიაშვილი შ. (2009). კონკურენციის ეკონომიკური პოლიტიკა და საკანონმდებლო პრაქტიკა საქართველოში. „ინოვაცია“, თბილისი.
- ფეტელავა, ს., გოგიაშვილი, შ. (2013). საქართველოს კონკურენციის პოლიტიკის სრულყოფის მიმართულებები. ჟურნ. „ეკონომიკა და ბიზნესი“, №1, გვ. 31-44.
- ფეტელავა, ს., გოგიაშვილი, შ. (2006) ევროკავშირის საკონკურენციო სამართლის მიმოხილვა. ჟურნალი „ეკონომიკა“, № 9-10, გვ.173-180.
- გოგიაშვილი, შ. ფეტელავა, ს. (2007) კონკურენცია და ანტიმონოპოლიური რეგულირება. ლოი, თბილისი.
- Gogiashvili S. (2015). Economic Policy of Competition in Georgia: Retrospective and Perspective. *E-gospodarka w Europie Srodkowej I Wschodniej, Terazniejsosc I perspektywy rozwoju. Pod redakcja Romana Sobieckiego*. Wydawnictwo KUL. Lublin, 136-142. Retrieved from: http://www.kul.pl/files/384/Program_konferencji.pdf.
- <http://www.heritage.org/index/>.
- <http://www.heritage.org/index/explore>.
- Kee, H. L., & B. Hoekman.(2007). Imports, Entry and Competition Law as Market Disciplines. *European Economic Review* 51 (4).
- Лисин, В., Янковский, К. и др. (2011). *Институциональные ограничения современного экономического роста*. Дело, Москва.
- Levenstein, M., & Suslow, V. (2004). Contemporary International Cartels and Developing Countries: Economic Effects and Implications for Competition

- Policy. *Antitrust Law Journal* 71 (3).
- Lalive, R., & Schmutzler, A. (2007). *Exploring the Effects of Competition for Railway Markets*. University of Zürich.
- Милль, Дж.С. (1980). *Основы политической экономии*. М.: Прогресс, Т. 1.
- Motta, M. (2004). *Competition Policy, Theory and Practice*. Cambridge university Press.
- პავლიაშვილი, ს. (2015). ევროკავშირი და კონკურენციის ინსტიტუციური შეფასება. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომების კრებული. ტომი 12, თბილისი, გვ.67-81.
- პავლიაშვილი, ს. (2012). ანტიმონოპოლიური რეგულირების თავისებურებანი საქართველოში, საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომების კრებული. ტომი 10, თბილისი, გვ. 52-67.
- პავლიაშვილი, ს. (2013). საკუთრებითი ურთიერთობების ტრანსფორმაცია და პერსპექტივები საქართველოში. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომების კრებული. ტომი 11, თბილისი, გვ. 42-53.
- პავლიაშვილი, ს., ჯანგულაშვილი, ლ. (2014). ანტიმონოპოლიური სამსახურის გენეზისი პრობლემები და პერსპექტივები. *ჟურნალი მეცნიერება და ცხოვრება* N2 (10), გვ. 3-10.
- სმიტი, ა. (1938). გამოკვლევა ხალხთა სიმდიდრის ბუნებისა და მიზეზების შესახებ. სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, ტ.1.
- Symeonidis, G. (2008). *The Effect of Competition on Wages and Productivity: Evidence from the UK*. *Review of Economics and Statistics* 90 (1).
- Trujillo, L., & Serebrisky, T. (2004). *An Assessment of Port Reform in Argentina: Outcomes and Challenges Ahead*. World Bank.
- Shepotylo, O., & V. Vakhitov (2012). *Services Liberalization and Productivity of Manufacturing Firms: Evidence from Ukraine*. Policy Research Working Paper 5944, World Bank, Washington, DC.
- Social-economic Development Strategy of Georgia, "GEORGIA 2020"*. Retrieved from: <http://www.adb.org/sites/default/files/linked-documents/cps-geo-2014-2018-sd-01.pdf>.
- The Global Competitiveness Report 2014-2015*. Retrieved from: <http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness>.
- Voigt, S. (2009). The Effects of Competition Policy on Development: Cross-Country Evidence Using Four New Indicators. *Journal of Development Studies* 45 (8).

References

- Association Agenda between the European Union and Georgia. Retrieved from: http://eeas.europa.eu/georgia/pdf/eu-georgia_association_agenda.pdf.
- Atterhög, M. (2005). Increased Competition in the Swedish Housing Market and Its Effect on Rents and Quality of Housing Services for Households, Housing. *Theory and Society, Vol. 22, No. 1*, 32-49.
- Bedianashvili, G. (2015). The EU Business Environment and the Institutional Factors of Country's Socio-Economic Development: Macro system aspects. *Collection of Works of Georgian Academy of Economic Sciences. Volume 12, Tbilisi*, p. 143-159.
- Bedianashvili, G. (2014) The European Union and Issues of Georgia's Socio-Economic Development Benchmarking: Institutional Macro system Aspect. *The Journal "The Economist", Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, P. Gugushvili Institute of Economics, №5*, p.12-21.

- Bedianashvili, G. (1995). *State, Power Structure and Socio-Economic Reforming of Society*. P. Gugushvili Institute of Economics of the Georgian Academy of Sciences. Tbilisi: Metsniereba.
- Bedianashvili, G. (2014). *The Country's Socio-Economic Development, Institutions and Systemic Institutionalization*. Materials from the International Research Conference "Current Problems of Economic and Economic Science Development" (dedicated to the 70th Anniversary of Paata Gugushvili Institute of Economics) Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, P. Gugushvili Institute of Economics. Tbilisi, p. 158-161.
- Draft Summary of the Discussion of the Round Table on Competition and Regulation in the Legal (2007)*. October. OECD, Working Party No. 2 on Competition and Regulation.
- Global Competitiveness Index (GCI), Scores, 2004 – 2013*. Retrieved from: <http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness>.
- The Global Competitiveness Report 2014–2015*. Retrieved from: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2014-2015/>.
- Gogiashvili, Sh. (2013). The Chronology of Georgia's Competition Policy Development. *The Journal "The Economist", Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, P. Gugushvili Institute of Economics, №2*, p. 17-29.
- Gogiashvili Sh. (2009). *Economical Policy of Competition and Legislative Practice in Georgia*. "Innovation", Tbilisi.
- Fetelava, S, Gogiashvili, Sh. (2013). Directions of Improvement of Georgia's Competition Policy. *The journal "Economics and Business", №1*, p. 31-44.
- Fetelava, S, Gogiashvili, Sh. (2006). Review of the EU Competition legislation. *The Journal "Economics", № 9-10*, p.173-180.
- Gogiashvili, Sh. Fetelava, S. (2007). *Competition and Anti-Monopoly Regulation*. Loy, Tbilisi.
- Gogiashvili, S. (2015). *Economic Policy of Competition in Georgia: Retrospective and Perspective*. E-gospodarka w Europie Srodkowej I Wschodniej, Terazniejszosc I perspektywy rozwoju. Pod redakcja Romana Sobieckiego. Wydawnictwo KUL. Lublin, 136-142. Retrieved from: http://www.kul.pl/files/384/Program_konferencji.pdf.
- <http://www.heritage.org/index/>.
- <http://www.heritage.org/index/explore>.
- Kee, H. L., & B. Hoekman. (2007). Imports, Entry and Competition Law as Market Disciplines. *European Economic Review 51 (4)*.
- Levenstein, M., & Suslow, V. (2004). Contemporary International Cartels and Developing Countries: Economic Effects and Implications for Competition Policy. *Antitrust Law Journal 71 (3)*.
- Lalive, R., & Schmutzler, A. (2007). *Exploring the Effects of Competition for Railway*. Markets, University of Zürich.
- Lisin, V., & Yankovsky, K. et al. (2011). *Institutional Constraints of Modern Economic Growth*. Delo, Moscow.
- Mill, J.S. (1980). *Principles of Political Economy*. Moskva: Progress, T. 1.
- Motta, M. (2004). *Competition Policy, Theory and Practice*. Cambridge University Press.
- Pavliashvili, S. (2015). The European Union and the Institutional Assessment of Competition. *Collection of Works of Georgian Academy of Economic Sciences. Volume 12, Tbilisi*, p.67-81.
- Pavliashvili, S. (2012). The Peculiarities of Antimonopoly Regulation in Georgia. *Collection of Works of Georgian Academy of Economic Sciences. Volume*

- 10, *Tbilisi*, p. 52-67.
- Pavliashvili, S. (2013). Transformation of Property Relations and Prospects in Georgia. *Collection of Works of Georgian Academy of Economic Sciences. Volume 11, Tbilisi*, p. 42-53.
- Pavliashvili, S., & Jangulashvili, L. (2014). Genesis, Problems and Prospects of the Antimonopoly Service. *The Journal "Science and Life" N2 (10)*, p. 3-10.
- Smith, A. (1938). *Study of the Nature and Causes of Nations' Wealth*. State University Press, Tbilisi, Vol 1.
- Symeonidis, G. (2008). The Effect of Competition on Wages and Productivity: Evidence from the UK. *Review of Economics and Statistics 90 (1)*.
- Trujillo, L., & Serebrisky, T. (2004). *An Assessment of Port Reform in Argentina: Outcomes and Challenges Ahead*. World Bank.
- Shepotylo, O., and V. Vakhitov (2012). *Services Liberalization and Productivity of Manufacturing Firms: Evidence from Ukraine*. Policy Research Working Paper 5944, World Bank, Washington, DC.
- Social-economic Development Strategy of Georgia, "GEORGIA 2020"*. Retrieved from: <http://www.adb.org/sites/default/files/linked-documents/cps-geo-2014-2018-sd-01.pdf>.
- The Global Competitiveness Report 2014-2015*. Retrieved from: <http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness>.
- Voigt, S. (2009). The Effects of Competition Policy on Development: Cross-Country Evidence Using Four New Indicators. *Journal of Development Studies 45 (8)*.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 19.09.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 21.09.2015

Москалик Г.Ф.

д.філос.н., доцент,
Кременчуцький національний університет імені М.В. Остроградського,
професор кафедри психології, педагогіки та філософії
м. Кременчук, Україна
G21023@yandex.ru

БЕЗПЕРЕРВНА ОСВІТА ТА СУЧАСНИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР

Анотація. У статті визначено умови адаптації системи безперервної освіти до викликів, що постають через розвиток глобалізаційних інформаційно-комунікативних процесів, вивчено вплив освіти для дорослих на сучасного спеціаліста, визначено базис концептуально-теоретичної моделі та реальної практики безперервної освіти, засади систематизації та інтеграції цих закладів в єдину систему, причини, що спонукають освітян для підняття інформаційної культури. Проаналізовано проблему обґрунтування філософії безперервної освіти в умовах сучасного інформаційного простору.

Ключові слова: освіта протягом життя, інформаційний простір, інформаційна культура

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 14

Gennadii Moskałyk

Doctor of Science (Philosophy), Associate Professor,
Kremenchug National University named after M.V. Ostrogradskiy,
Professor at Department of psychology, pedagogy and philosophy
Kremenchug, Ukraine
G21023@yandex.ru

CONTINUING EDUCATION AND MODERN INFORMATION SPACE

Annotation. In the article the terms of adaptation of the system of continuous education are certain to the calls that appear through development of informatively – communicative processes of globalization, influence of education is studied for adults on a modern specialist, the base of conceptually - the or etical model and real practice of continuous education is certain, principles of systematization and integration of these establishments in the single system, reasons that induce teachers for raising of informative culture. The problem of ground of philosophy of continuous education is analysed in the conditions of modern informative to space.

Keywords: education during life, informative space, informative culture

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 14

Вступ. Першою і ключовою умовою щодо забезпечення високої якості освіти в динамічному суспільстві із його інформаційним простором, що безперервно трансформується, є подальше впровадження в дію моделі безперервної освіти (lifelong learning – освіта впродовж життя). Сучасна інформаційна революція докорінно змінює вимоги як до якості освіти, так і до форм її надання. Сьогодні наявною є потреба у визначенні концептуальних теоретичних засад моделі безперервної освіти, а також освіти дорослих на

державному рівні з врахуванням міжнародного (переважно, європейського) досвіду для пошуку шляхів дієвого функціонування системи пожиттєвої освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття „освіта протягом життя” та проблеми, з якими стикаємося, вирішуючи їх, розглядалися багатьма зарубіжними та вітчизняними авторами: Р. Х. Дейвом (розглядає поняття „освіта протягом життя” як процес завершення особистісного, соціального і професійного розвитку індивідів протягом життя), Е. Гелпі (розпливчастість теорії освіти впродовж життя зникає, коли вона перетворюється у досвід і практику), П. Джарвісом (теорія освіти впродовж життя являє собою ідеал), М. Тайтом (змінюється співвідношення, баланс між освітою, роботою і дозвіллям), Л. Отала (підготовка і перепідготовка), Дж. Адамс-Вебером, А. Гордоном, С. Змійовим, В. Пуцовим, Е. Торндайком, Н. Протасовою, В. Олійником, Г. Єльніковою, С. Крисюк, А. Зубко (андрагогіка як теорія навчання дорослих), В. Андрущенко, І. Зязюном, В. Кременем, Л. Лук’яною, Н. Ничкало (навчання дорослих у системі неперервної освіти), Н. Клокар, Т. Сорочан, В. Бондар, К. Гуркевич, Є. Климовою, М. Кухаревою, П. Худоминським, Т. Шамовою (підвищення кваліфікації педагогів у закладах післядипломної освіти) та ін.

Але, разом з тим, ці дослідження мало пов’язують питання освіти для дорослих із умовами, що диктує сучасне інформаційне суспільство.

Метою дослідження є визначення умови адаптації системи безперервної освіти до тих викликів, що постають перед суспільством через гіперактивний розвиток глобалізаційних інформаційно-комунікативних процесів; вивчити вплив освіти для дорослих на здатність реальної підготовки та адаптації сучасного спеціаліста до нових вимог соціокультурної практики; визначити базис концептуально-теоретичної моделі та реальної практики безперервної освіти в сучасних умовах; визначити засади систематизації та інтеграції цих закладів в єдину систему; основні завдання при утворенні системи навчальних закладів для реалізації освіти дорослих; визначити причини, що спонукають освітян та суспільство для підняття інформаційної культури.

Результати дослідження. Компетентнісний підхід вимагає від освітянської спільноти подальшої активізації трансформаційних процесів в системі освіти дорослих, яка, нажаль, досі є носієм освітньої традиції та педагогічних форм, що були успадковані нею від радянської системи підвищення кваліфікації кадрів.

Загально визнаним вважається факт, що провідною світовою тенденцією є підтримка розвитку системи безперервної освіти на всіх суспільних рівнях: від громадського громадському і державного, до міжнародного: «Неперервна освіта визнається всіма діячами освіти і вченими. Цією ідеєю керуються у своїй діяльності в галузі освіти такі міжнародні організації, як ЮНЕСКО, Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), Європейська рада й ін. У країнах Швеції, Франції, Іспанії, Канади, Великобританії, ФРН, США концепція неперервної освіти офіційно покладена в основу державної політики в галузі освіти. Саме розвиток неперервної освіти є метою та одним з найважливіших факторів проведення реформ у системі освіти багатьох країн світу. Сьогодні навчання впродовж життя є необхідною умовою існування людини; воно є необхідним для того, щоб бути» [Сігаєва 2012, с. 15]. Загалом радянська система з підвищення кваліфікації та перепідготовки спеціалістів мала достатньо позитивний ефект в рамках планово-адміністративного розвитку економіки, однак не витримала викликів

новітньої епохи ринкових відносин та інформаційної революції.

Сьогодні актуального характеру набувають питання щодо пошуку засад оновленої системи освіти дорослих, що відповідає сучасним соціокультурним, цивілізаційним вимогам щодо розвитку фахівців. Насамперед, такі компетентності мали б відповідати новим викликам ринкової економіки та сучасного інформаційного суспільства, а значить вони мали б стати такими, що постійно реагують та відповідають на швидкоплинні соціокультурні, виробничо-інноваційні зміни.

Зупинимось на переліку ключових вимог до освіти дорослих, які вкрай важко задовольнити, залишаючись на засадах радянської системи підвищення кваліфікації, а також перепідготовки спеціалістів. Згідно документів ЮНЕСКО, пріоритетним завданням освіти дорослих є забезпечення людини комплексом знань і вмінь, необхідних для активної творчої діяльності, яка приносить задоволення життям у сучасному динамічно змінному суспільстві [ЮНЕСКО 1972; ЮНЕСКО 1985; ЮНЕСКО 1997]. На сьогодні склалася певна сукупність поглядів на роль освіти дорослих у процесах досягнення узгодженості між прогресом особистості та суспільства, а також на підходи до осмислення шляхів її поновлення. Країни Європи розглядають неперервну освіту як індивідуальну та національну стратегію виживання у сучасній висококонкурентній глобальній економіці, її вважають одним із інструментів боротьби з безробіттям, рівень якої досить високий.

ЮНЕСКО за останні півстоліття доклало значних зусиль для формування в усьому світі чіткого усвідомлення важливості безперервної освіти для сучасної людини і суспільства, а також орієнтувало науку на пошуки розвиненої і ефективної моделі. В Україні також діють відповідні проекти щодо проведення Тижнів освіти для дорослих. Ці заходи є дієвим інструментом популяризації ідей lifelong learning. Водночас, на нашу думку, така просвітницька та організаційна діяльність має ставати більш масовою, популяризуватися на державному та громадсько-суспільному рівнях.

Пропоновані принципи модернізації систем освіти дорослих активно та результативно застосовуються в розвинених країнах, логічно стверджувати їхній потенціал і для інноваційного інституційного оновлення пострадянської системи закладів перепідготовки та підвищення кваліфікації.

Окрім ЮНЕСКО, станом на сьогодні існує низка міжнародних організацій, орієнтованих на розв'язання проблем освіти протягом життя, освіти дорослих. В Європі, в якості провідної організації такого типу виступає Європейська асоціація освіти дорослих (ЄАОД), яка на науковому рівні розробляє рекомендації для урядів щодо дієвої імплементації концепції пожиттєвої освіти.

Сьогодні важко уявити конкурентоспроможну європейську освіту без дотримання принципів і ідеології навчання впродовж життя. Нашій державі сьогодні доводиться здійснювати рух вперед, проте навздогін більшості із європейських країн, адже пріоритет розвитку безперервної освіти був декларований у них майже півстоліття тому.

Зауважимо, що концепція безперервної освіти у європейському просторі була сформульована достатньо давно та має «за плечима» тривалий період становлення та розвитку. Концепція безперервної освіти пережила досить тривалий період ейфорії, коли вона розглядалася як панацея оновлення соціумів у добу постіндустріальних перетворень, проте безпосереднє своє втілення вона отримує лише з 90-х років ХХ століття.

Вона стає основною при розробці національних програм розвитку всієї

освітньої галузі у багатьох країнах: «Так, 1991 року була створена Мережа безперервної освіти європейських університетів (European Universities Continuing Education Network), що об'єднує 160 вищих навчальних закладів із 27 країн світу. Ця організація бере на себе функцію розробки програм безперервної освіти і їхню пропаганду та поширення. Активно працює у цьому плані Асоціація європейських університетів (Association of European Universities). У Фінляндії з 80-х років ХХ ст. у 21 державному університеті діють центри безперервного навчання, де навчаються 200 тис. осіб старшого віку крім 150 тис. молодих людей. У Швеції категорія студентів, старших 35 років, складає 58%. У Великобританії 34 із 45 університетів пропонують свої програми для навчання дорослих. Найбільшим університетом країни є «Відкритий Університет», в якому з 1971 р. пройшли підготовку понад 2 млн. студентів віком старше 34 років. У Франції розроблено програму «Освіта майбутнього». З метою активізації навчання дорослих проводяться конкурси на отримання грантів для фінансування нових університетських програм безперервної освіти, які приносять фінансові винагороди» [Шеремет 2009, с. 587].

Одним із ключових факторів необхідності розбудови нової національної теоретичної моделі безперервної освіти виступає така принципова характеристика сучасного світорозвитку, як інформаційна інноваційність, у зв'язку з якою надзвичайно актуалізується потреба та проблема побудови моделі безперервної освіти, а також освіти дорослих виходячи із факту інтенсифікації та прискорення інформаційно-комунікативних процесів.

В нашій державі таке відставання наявне, чому сприяють і різноманітні фактори, що перешкоджають ефективному розвитку національної системи безперервної освіти.

Дослідник О.Кіндратець систематично викладає зазначені перешкоди наступним чином: «В Україні існує немало перешкод розвитку навчання впродовж життя: нестача ресурсів через обмежену підтримку з боку держави; недостатність зв'язку між освітою і ринком праці і слабкий розвиток соціального партнерства; нестача навиків і знань у викладачів, викликана браком ресурсів для підвищення їх кваліфікації. Мережа міжнародних освітніх фондів, що існує в Україні сьогодні, може лише частково допомогти в реалізації освітніх потреб різних груп населення» [Кіндратець 2011, с. 617].

Дійсно, тільки докладання цілеспрямованих зусиль держави, а також громадянського суспільства, може сприяти формування нової, інноваційно-орієнтованої національної концепції та практичної філософії безперервної освіти, де однією з ключових основ якої має стати всілякий розвиток інформаційної компетентності українського населення.

Підвищення такої компетентності необхідно в сучасних умовах гіперінтенсифікації інформаційно-комунікативних процесів, що призводить як до надмірної заінформатизованості особистісного простору кожної окремої людини, так і до потреби у розвитку інформаційної культури та інформаційної компетентності кожного професіонала. Дослідниця О.Гладченко з цього приводу зазначає: «Доросла людина як ніхто інший розуміє, що жодна інформація не виховує, не вчить мислити, не забезпечує вміння спілкуватися і поважати точку зору співбесідника... Процес формування інформаційної культури дорослої людини є складним і суперечливим, він повинен спиратися на психолого-педагогічні особливості навчання саме цієї вікової групи... Навчання дорослих зумовлене якоюсь конкретною метою, потребою, воно мотивоване, свідоме, часто межує з самоосвітою. Дорослі від результатів

навчання прагнуть якнайшвидше отримати практичну віддачу» [Гладченко 2010, с. 90].

Такі особливості навчання дорослих дозволяють, використовуючи адекватні мотиваційно-заохочувальні інструменти, досягати високого рівня ефективності щодо розвитку інформаційних компетенцій та комунікативної культури. Враховуючи це, освіта дорослих постає сьогодні ключовим елементом реально-практичної модернізації інформаційної культури більшості населення нашої країни.

Неможливо уявити сучасного конкурентоспроможного фахівця, що прагне досягти успіху в певній галузі соціального функціонування, який би не прагнув до вдосконалення своїх професійно-інформаційних компетентностей. Такий попит визначає потребу побудови моделі безперервної освіти, яка б відповідала на виклики сучасних інформаційно-комунікативних процесів, що постійно інтенсифікуються та прискорюються. Дослідник Б.Гривнак пише, що з метою реалізації стратегії підготовки фахівців майбутнього нашої державі необхідно:

1) продовжити розвивати інтеграцію України в світовий інформаційний та освітній простори з метою співпраці та перейняття досвіду інноваційного розвитку освіти тих держав, які досягли значних успіхів у цьому процесі;

2) інтенсифікувати використання інформаційно-комунікативних технологій та застосування інтерактивних методів навчання, а також стимулювати тих осіб, які досягли значних успіхів в запровадженні інноваційних складових в навчальний процес;

3) спростити систему здобуття наукових ступенів та спонукати молодь, а особливо студентів, до науково-дослідної діяльності не тільки під час навчання в університеті, але й по його закінченні [Гривнак 2012, с. 141].

Дійсно, запропоновані заходи сприятимуть значному підвищенню інформаційної культури суб'єктів освіти дорослих, стимулюватимуть фахівців різних галузей до постійного вдосконалення власного інноваційно-комунікативного мислення та професійно-інформаційних компетентностей.

Окрім того, навчання дорослих характеризується тією специфікою, що суб'єкти навчання на високому рівні усвідомлення і мотивації здатні протистояти негативним ефектам заінформатизованості тієї, або іншої сфери навчання або професійної діяльності. Суб'єкт освіти дорослих здатен ефективніше обробляти інформацію, адже «розвиток особистості дорослого в процесі навчання відбувається, якщо знання та вміння є: особистісно значущими, враховують нові досягнення науки, можуть бути застосовані в предметно практичній діяльності, мають інтегрований зміст» [Вершловский 2002, с. 17].

Сучасне інформаційне суспільство ставить перед людиною, громадою, державою таке різноманіття завдань в будь-якій галузі соціального функціонування, що можна вирішувати лише на комплексній основі.

Так, дослідницею Л.Сігаєвою сформульований перелік основних напрямів модернізації освіти дорослих, зокрема: розвиток правової основи освіти дорослих; формування національної державно-суспільної системи керування освітою дорослих; розширення доступності загальної та професійної освіти, а також реалізації інших освітніх програм для різних груп населення, в т. ч. безробітних, осіб з обмеженими можливостями, мігрантів, осіб, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі, пенсіонерів; активізація просвітницької діяльності, спрямованої на підвищення загальної культури й соціальної активності населення шляхом поширення наукових

знань і досягнень культури; поліпшення умов і якості навчання дорослих: створення умов для вираження потреб людини у навчанні; забезпечення доступності та якості; відкриття шкіл, коледжів і університетів для дорослих, які навчаються; поліпшення умов для професійного розвитку фахівців з освіти дорослих: сприяння розвитку освіти дорослих, орієнтованої на практичну діяльність; сприяння розвитку наукових досліджень із навчання дорослих; навчання дорослих у зв'язку з проблемами довкілля, охорони здоров'я й народонаселення; навчання дорослих через надання їм суттєвих можливостей для доступу до всіх культурних установ, засобів масової комунікації та нових інформаційних технологій, зокрема: розвиток взаємодії з новими інформаційними технологіями навчанням дорослих, сприяння справедливому використанню інтелектуальної власності, формування системи підготовки кадрів для освіти дорослих, удосконалення фінансування освіти дорослих, розвиток механізму координації діяльності держав-учасниць співдружності в сфері освіти дорослих, зміцнення міжнародного співробітництва [Сігаєва 2011, с. 40].

Водночас, новий інформаційно-технологічний цивілізаційний ландшафт не лише створює нові складнощі для професійного саморозвитку особистості, але й вдосконалює інформаційні засоби спрощення набуття нових кваліфікаційних компетенцій.

Остафійчук Т. зазначає, що з метою належної організації навчального процесу підготовки, підвищення кваліфікації працівників у системі післядипломної освіти, розроблення єдиних підходів до змісту та форм проведення навчання доцільно організовувати навчання з урахуванням можливостей сучасних інформаційних технологій, що спрямоване на формування освіченої, гармонійно розвиненої особистості, яка здатна постійно оновлювати свої професійні знання та швидко адаптуватися до змін і розвитку відносин у сфері професійної діяльності в сучасних умовах [Остафійчук 2012, с. 30].

При формуванні факторів, що визначають зміст та напрями інформаційно-практичного розвитку системи безперервної освіти, необхідно також враховувати специфічні характеристики притаманні саме цьому видові навчально-педагогічної діяльності. Провідними ознаками освіти дорослих в складних умовах сучасної інформаційно-комунікативної цивілізації, з точки С.Хаджирадаєвої, є наступні: тому, хто навчається, належить провідна роль у процесі свого навчання; дорослий, який навчається, прагне до самореалізації, до самостійності, до самоврядування й усвідомлює себе таким; дорослий, який навчається, володіє життєвим (побутовим, соціальним, професійним) досвідом, який може ним використовуватися як важливе джерело навчання для самого себе, так і його колег; доросла людина навчається для рішення важливої життєвої проблеми й досягнення конкретної мети; дорослий, який навчається, розраховує на безвідкладне використання отриманих у ході навчання умінь, навичок, знань та якостей; навчальна діяльність дорослого, в значній мірі детермінується тимчасовими, просторовими, побутовими, професійними, соціальними факторами, які або обмежують, або сприяють процесу навчання; процес навчання дорослого, організований у вигляді спільної діяльності того, хто навчається, і того, хто вчить, на всіх його етапах планування, реалізації, оцінювання і, певною мірою, корекції [Хаджирадева 2005, с. 8].

Підсумовуючи аналіз проблеми визначеності змісту та напрямів розвитку безперервної освіти в нашій державі в умовах утвердження

інформаційної цивілізації, звернемося до роботи В.Швидуна, у якій виокремимо такі напрями розвитку цієї освітньої галузі, зумовлені потребами практики швидкозмінного інформаційного суспільства: сприяння ініціативності і активності всіх суб'єктів навчального процесу в системі освіти дорослих; досягнення максимальної інтеграції, диференціації змісту навчання дорослих та професійної діяльності слухачів відповідно до освітньо-професійних програм і вимог освітньо-кваліфікаційних характеристик до посад; поглиблення змісту навчальної інформації, раціонального її ущільнення; впровадження педагогічного моніторингу, діагностики, корекції та індивідуалізації навчання; поєднання традиційних і новітніх методів підвищення кваліфікації та застосування інноваційних технологій навчання; забезпечення базового рівня інформаційної культури науково-методичних працівників інститутів та слухачів курсів підвищення кваліфікації, необхідного для роботи в очно-дистанційному режимі; створення умов для опанування нового змісту, нових педагогічних та професійно-інноваційних технологій; прогнозування розвитку ринку освітніх послуг для дорослих в різних регіонах; розвиток гнучкості та оперативності освіти дорослих, швидкого реагування на динамічну соціально-економічну і освітню ситуацію; впровадження інтерактивних методів навчання дорослих; актуалізація творчого потенціалу всіх суб'єктів системи освіти дорослих в умовах інформаційного суспільства; технологічне оновлення підвищення кваліфікації та освіти дорослих, зокрема, адаптація, розробка та впровадження перспективних інформаційних технологій, створення та актуалізація відповідних банків та баз даних; проведення навчального процесу на основі сучасних освітніх технологій та впровадження активних методів і технічних засобів навчання, контролю рівня задоволення потреб працівників у підвищенні власної професійної майстерності [Швидун 2012, с. 70 – 71].

Враховуючи це, актуальності набуває необхідність створення мережі вітчизняних навчальних закладів для реалізації освіти дорослих, і це повинно бути ключовим пріоритетом концептуально-теоретичної моделі української системи безперервної освіти. Тільки формування розгалуженої мережі таких закладів дозволить забезпечити постійно зростаючий попит на послуги підвищення кваліфікації в контексті ідеї навчання протягом життя.

Специфіка сучасної пострадянської системи підвищення кваліфікації, а також перепідготовки фахівців дозволяє, на нашу думку, використати наявні заклади в якості організаційного базису подальшого розвитку цього сектору національної системи освіти.

Ще одним ефективним засобом організаційно-інституціонального розвитку системи освіти дорослих в нашій державі є розвиток державно-громадського управління мережею закладів, що здійснюють надання послуг по освіті дорослих. Ми погоджуємось із тезою, що основними рисами даної сфери повинні бути: державно-суспільний характер; тісні зв'язки з іншими підсистемами системи безперервної освіти; базування на теорії навчання дорослих (андрагогіці); розвиток ринку освітніх послуг; розвиток і сполучення різних форм керування (законодавчої, адміністративної, економічної, едукологічної); наявність спеціально підготовлених кадрів (викладачів, консультантів, адміністраторів, тьюторів, творців програм навчання тощо) [Хаджирадева 2005, с. 14].

Важливим аспектом формування теоретичної моделі безперервної освіти є обґрунтування та впровадження дієвих технологій освіти дорослих. Вироблення інноваційно-педагогічних інструментів, орієнтованих на освіту

дорослих, має постати визначальним імпульсом реформування даного сегменту освіти в Україні.

Освіта дорослих вимагає, таким чином, особливого навчально-технологічного забезпечення, яке б враховувало як сучасні інформаційно-цивілізаційні та інноваційно-виробничі вимоги до конкретної професії, так і індивідуальні особливості кожного суб'єкта процесу оновлення професійної кваліфікації чи перепідготовки спеціаліста.

Формування, таким чином, теоретичної моделі безперервної освіти в нашій державі має ґрунтуватися на застосуванні всього різноманіття технологічних засобів, доступних в рамках інформаційного суспільства, що утверджується.

Задоволення компетентнісних вимог споживачів послуг освіти дорослих сьогодні є можливим лише за умов активного використання найновітніших інформаційно-інтерактивних навчально-інноваційних технологій. Забезпечення інформаційно-методологічною базою та інтерактивними засобами навчання постає в якості важливого аспекту формування оновленої теоретичної моделі та реалізації практичної діяльності в сфері розвитку вітчизняної системи освіти дорослих.

Однією з ключових можливостей сучасної освіти дорослих, яка вможливується завдяки новітнім інформаційним технологіям, є дистанційне навчання, яке здатне значно розширювати вільний доступ до навчання значній кількості працюючого населення в нашій країні.

Сучасні інформаційно-комунікативні технології, таким чином, мають стати невід'ємним, структурним та системотворчим елементом інноваційно-технологічного середовища реальної практики національної безперервної освіти.

Чим більше громадян нашої держави буде охоплено інформаційно-комунікативною сферою професійної спрямованості, тим активніше буде впроваджуватися в масову свідомість ідеологія безперервної освіти, а це, в свою чергу, тягнутиме за собою динамічний розвиток освіти дорослих.

Важливо також, щоб технологічні засоби освіти дорослих орієнтувалися на конкретні запити суб'єктів отримання таких освітніх послуг. Зазначені запити, зазвичай, формуються на основі затребуваних в конкретній професійній сфері особистісно-фахових компетентностей.

При врахуванні основних компетентнісних особистісних, а так і професійних потреб дорослого населення, технологічне забезпечення цього сектору освіти, буде важливою основою для подальшого утвердження ідей навчання протягом життя.

Зрештою, надзвичайно важливим аспектом проблеми формування національної парадигми безперервної освіти постає потреба дослідження сучасного стану та проблем удосконалення правового супроводу освіти дорослих. Сьогодні надзвичайно необхідною є створення і розвиток законодавчо-нормативної бази освіти дорослих.

Досвід країн, в яких сучасні системи освіти дорослих функціонують вже декілька останніх десятиліть, засвідчує необхідність мати оптимальну нормативно-правову основу цих процесів на етапі формування теоретичної моделі й на початку реалізаційних конкретних дій щодо впровадження на практиці освіти дорослих. Дослідник О.Огієнко здійснив аналіз рівня правового супроводу в різних країнах та концептуалізував його наступним чином: «Більшість розвинутих країн світу мають законодавче забезпечення освіти дорослих у тому чи іншому вигляді (Закон про освіту дорослих

(Норвегія), спеціальний розділ про освіту дорослих у загальнонаціональному Законі про освіту (Швеція, Франція), Закон, що регулює окремі аспекти на напрямки освіти дорослих (Німеччина, Велика Британія), яке охоплює найбільш важливі напрямки, а саме: забезпечення державних гарантій доступності якісної освіти впродовж життя; розробку механізмів стимулювання дорослих до навчання; удосконалення системи управління та фінансування освіти дорослих» [Огієнко 2010, с. 56].

Управління розвитком цього сектору освіти у державах розвинутої демократії ґрунтується на таких підходах: децентралізація (чітке розподілення компетенцій та повноважень суб'єктів по управлінській вертикалі); автономність освітніх закладів; демократизм; державно-громадський характер.

Сучасний незадовільний стан та потреба нагального вдосконалення правового супроводу освіти дорослих постає одним із ключових компонентів комплексу факторів, що не дозволяють виробити доктринальні засади подальшого реформування та подальшого розвитку системи безперервної освіти.

Висновки. Нами проаналізовано проблему обґрунтування філософії безперервної освіти в умовах сучасного інформаційного простору.

Незважаючи на розгалужену інституційну базу, колишня система діяла на принципах екстенсивного розвитку, що зрештою призвело до її занепаду. Це зумовило необхідність формування нової теоретичної моделі та безпосередньої практики безперервної освіти та освіти дорослих, закладаючи основи яких доцільно, з нашої точки зору, використати різноманітний успішний досвід розвинених країн світу, де на національному та міжнародному (ЮНЕСКО, ЄАОД тощо) рівнях вже тривалий час утверджуються ідеали і принципи безперервної освіти.

Освіта ж дорослих в сучасному світі є системотворчим елементом будь-якої розвинутої національної економіки. Безперервна освіта та освіта дорослих визначаються сьогодні як одні з системотворчих елементів функціонування інформаційного суспільства та феноменів, що дозволяють адекватно адаптуватися людині до викликів новітнього інформаційно-цивілізаційного середовища.

Сучасному суспільству важливо усвідомити потребу здійснення знаннево-інформаційного розвитку саме з використанням потенціалу безперервної національної освіти, позбувшись, при цьому, архаїчних педагогічних форм.

Складний комплекс змістовних і організаційних, соціально-громадських і державно-правових напрямів розвитку вітчизняної системи освіти дорослих постає у вигляді необхідної умови адаптації української системи безперервної освіти до тих викликів, що постають перед кожним з нас та суспільством в цілому через гіперактивний розвиток глобалізаційних інформаційно-комунікативних процесів.

Тільки освіта, а особливо освіта дорослих, що якнайповніше використовує потенціал сучасної інформаційної техносфери, здатна реально підготувати та адаптувати сучасного спеціаліста до нових вимог соціокультурної практики, а саме до швидкоплинного і динамічного розвитку інформаційного суспільства.

Концептуально-теоретична модель та реальна практика безперервної освіти в сучасних українських умовах має ґрунтуватися на використанні всього доступного комплексу застосування інформаційних та інноваційно-

технологічних засобів навчання, важливо сьогодні систематизувати, інтегрувати ці заклади в єдину національну систему, при цьому реформуючи змістовні і організаційні форми їх діяльності на ґрунті інноваційно-гуманістичних та інформаційно-технологічних засад.

Проблема необхідності утворення системи навчальних закладів для реалізації освіти дорослих містить в собі цілу низку завдань, серед яких і впровадження в цих закладах інноваційних прогресивних навчальних технологій, всебічна інформатизація таких установ і підготовка висококваліфікованих навчально-педагогічних кадрів, компетентних насамперед в андрагогічній проблематиці.

Саме сфера реальної практичної реалізації модернізаційних процесів та світоглядно-філософської орієнтації на всебічний розвиток безперервної освіти, вимагає сьогодні від освітянської спільноти докладати якомога більше зусиль для підняття інформаційної культури.

Література

- Вершловский, С. (ред.) (2002). *Образование взрослых: опыт и проблемы*. СПб: Знание.
- Гладченко, О. В. (2010). Проблеми формування інформаційної культури дорослої людини. *Педагогічний процес: теорія і практика. Збірник наукових праць, I, 3*, 86-92. К.: Видавництво ВД «ЕКМО».
- Гривнак, Б. (2012). Проблеми підготовки фахівців майбутнього в контексті побудови в Україні інформаційного суспільства (суспільства знань). *Нова педагогічна думка, 1 (69)*, 138-141.
- Кіндратець, О. М. (2011). *Освіта і сталий розвиток суспільства*. Гілея: науковий вісник, 47, 613 – 620. К.: ВІР УАН.
- Огієнко, О. І. (2010). Проблеми та перспективи освіти дорослих у контексті цивілізаційних змін. *Педагогічний процес: теорія і практика, II, 3*, 53-62. К.: Видавництво ВД «ЕКМО».
- Остафійчук, Т. В. (2012). Теоретико-методологічні основи педагогіки підвищення кваліфікації. *Кадровий вісник, 1 (3)*, 22-30.
- Сігаєва, Л. (2012). Міжнародне співробітництво у сфері освіти дорослих. *Порівняльна професійна педагогіка, 1 (3)*, 14-23.
- Сігаєва, Л. Є. (2011). Характеристика структури освіти дорослих в сучасній Україні. *Вісник Житомирського державного університету. Серія: Педагогічні науки, 59*, 38-42. Житомир: ЖДУ імені Івана Франка.
- Хаджирадєва, С. К. (2005). Навчання дорослих як наукова проблема. *Дошкільна освіта, 2 (8)*, 7–14.
- Швидун, В. (2012). Особливості державного управління у сфері післядипломної педагогічної освіти в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування, 2 (13)*, 63-72.
- Шеремет, І. І. (2009). Соціальні виклики безперервної освіти. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства, 15*, 587-592. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна.
- ЮНЕСКО. *Международная конференция по образованию взрослых 3 (1972)*. Токио – Париж: ЮНЕСКО.
- ЮНЕСКО. *Международная конференция по образованию взрослых 4 (1985)*. Париж: ЮНЕСКО.
- ЮНЕСКО. *Международная конференция по образованию взрослых 5 (1997)*. Гамбург – Париж: ЮНЕСКО.

References

- Gladchenko, O. V. (2010). Problemy formuvannia informatsijnoi kultury dorosloji liudyny. *Pedagogichnyj protses: teorija ta praktyka, I, 3*, 86-92. Kyiv: VD «EKMO».
- Gryvna, B. (2012). Problemy pidgotovky fakhivtsiv majbutniogo v konteksti pobudovy v Ukraini informatsijnogo suspilstva (suspilstva znan). *Nova pedagogichna dumka, 1 (69)*, 138-141.
- Khadzhyradeva, S. K. (2005). Navchannia doroslykh jak naukova problema. *Doshkilna osvita, 2 (8)*, 7-14.
- Kindratets, O. M. (2011). Osvita i stalij rozvytok suspilstva. *Gileja: naukovyj visnyk, 47*, 613 - 620. Kyiv: VIR UAH.
- Ogijenko, O. I. (2010). Problemy ta perspektyvy osvity doroslykh u konteksti informatsijnykh zmin. *Pedagogichnyj protses: teorija I praktyka, II, 3*, 53-62. Kyiv: VD «EKMO».
- Ostafijchuk, T. V. (2012). Teoretyko-metodologichni osnovy pedagogiky pidvyshchennia kvalifikatsiji. *Kadrovij visnyk, 1 (3)*, 22-30.
- Sheremet, I. I. (2009). Sotsialni vyklyky bezperervnoji osvity. *Metodologija, teorija ta praktyka sotsiologichnogo analizu suchasnogo suspilstva, 15*, 587- 592. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina.
- Shvydun, V. (2012). Osoblyvosti derzhavnogo upravlinnia u sferi pisliadyplomnoji pedagogichnoji osvity v Ukraini. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia, 2 (13)*, 63-72.
- Sigajeva, L. (2012). Mizhnarodne spivrobotnytstvo u sferi osvity doroslykh. *Porivnialna profesijna pedagogika, 1 (3)*, 14-23.
- Sigajeva, L. E. (2011). Kharakterystyka struktury osvity doroslykh v suchasnij Ukraini. *Visnyk Zhytomyrskogo derzhavnogo universytetu. Serija: Pedagogichni nauky, 59*, 38-42. Zhytomyr: ZhDU imeni Ivana Franka.
- UNESCO. *Mezhdunarodnaja konferentsija po obrazovaniju vzroslykh 3 (1972)*. Tokyo – Paris: UNESCO.
- UNESCO. *Mezhdunarodnaja konferentsija po obrazovaniju vzroslykh 4 (1985)*. Paris: UNESCO.
- UNESCO. *Mezhdunarodnaja konferentsija po obrazovaniju vzroslykh 5 (1997)*. Hamburg – Paris: UNESCO.
- Vershlovskij, S. (red.) (2002). *Obrazovanie vzroslykh: opyt i problem*. St. Petersburg: Znaniye.

*Data przesłania artykułu do Redakcji: 02.09.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 05.09.2015*

Бардаш С.В.

д.е.н., професор,
Київський національний торговельно-економічний університет,
завідувач кафедри фінансового аналізу і контролю
Київ, Україна
serg.bardash@gmail.com

Бардаш С.С.

Київський національний торговельно-економічний університет,
аспірант
Київ, Україна
bardashss@gmail.com

ПРИЧИНИ ТА ЗМІСТ УДОСКОНАЛЕННЯ ПАРАДИГМИ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ

Анотація. У статті обґрунтовується неможливість ефективного функціонування суб'єктів господарювання в ринкових умовах на засаді здійснення внутрішнього контролю господарської діяльності на існуючих теоретико-методологічних підвалинах внутрішнього контролю. Головна ідея статті полягає у доведенні необхідності трансформації парадигми внутрішнього контролю, пов'язаної з необхідністю запровадження внутрішнього контролю щодо бізнес-фактів внутрішнього та зовнішнього середовища суб'єкта господарювання. Для розв'язання визначеної проблеми визначена структура господарського ризику, зазначені методичні прийоми їх контролю, а також обґрунтована доцільність включення до складу методології внутрішнього контролю моніторингу. Визначені причини та уточнені базові поняття теоретико-методологічних засад дозволили обґрунтувати необхідність зміни постулатів філософії внутрішнього контролю.

Ключові слова: внутрішній контроль, господарський ризик, контроль ризиків, моніторинг

Формул: 0, рис.: 1, табл.: 0, бібл.: 19

Sergey Bardash

Doctor of Science (Economics), Professor,
Kyiv National University of Trade and Economics,
Head of Department of Financial analysis and control
Kyiv, Ukraine
serg.bardash@gmail.com

Sergey Bardash

Kyiv National University of Trade and Economics,
PhD Student
Kyiv, Ukraine
bardashss@gmail.com

REASONS AND SUBJECT-MATTER OF THE INTERNAL CONTROL IMPROVEMENT PARADIGM

Abstract. The article explains impossibility of efficacious functioning of the entities in the current coordinates of market relations conducting internal control

of operational activities on its existing theoretical and methodological principles. After research of the market relations situation, it is proven the lack of transformational changes in the market economy to a socially oriented type in Ukraine. It was determined that the influx of the negative effects of the market economy and the existing concepts of internal control, which organizes the modern form of its paradigm, dictate the need for fundamental research in the area of internal control.

The main idea of the article is to convey the need to transform the paradigm of internal control related to the need to introduce internal control of business facts of inside and outside environment of the company. In order to solve a particular problem it is determined the structure of economic risk, defined methodological techniques of control of its structural elements, as well as it is given the grounds for comprisal in the methodology of internal control monitoring. The reasons settled and the basic concepts of theoretical and methodological bases elaborated which allowed justifying the need of change the philosophy postulates of internal control.

Keywords: internal control, economic risk, risk control, monitoring

Formulas: 0, fig.: 1, tabl.: 0, bibl.: 19

JEL Classification: M 21, M 41, D 81

Вступ. Однією з умов розвитку національної економіки є фінансово стійке функціонування її окремих суб'єктів господарювання. Їх прибуткова діяльність гарантуватиме зростання податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів, а також певну соціальну захищеність усіх категорій населення країни. Досягнення зазначених ознак господарської діяльності залежить від багатьох умов, однак одним з головних факторів є й залишатиметься прийняття ефективних управлінських рішень усіма уповноваженими суб'єктами системи управління суб'єкта господарювання. Відповідно, якість управлінських рішень безпосередньо залежатиме від повноти, достовірності, своєчасності інформаційного забезпечення процесу управління, яка досягається завдяки проведенню внутрішнього контролю.

Аналіз досліджень і постановка завдання. На даний час як вітчизняними, так і зарубіжними вченими проводяться наукові дослідження, спрямовані на розв'язання проблем теорії та практики внутрішнього контролю. Вагомий внесок в їх розв'язання внесли Бурцев В.В. [Бурцев 2000], Виговська Н.Г. [Виговська 2008], Максимова В.Ф. [Максимова 2005], Пантелєєв В.П. [Пантелєєв 2008] та інші. Разом з тим, суттєвих змін щодо зменшення кількості збиткових суб'єктів господарювання не відбулося. Причин ситуації, що склалася, багато. Серед основних слід відзначити якість державної політики в частині підтримки та розвитку підприємництва, інфляцію та недостатність фінансових ресурсів, недостатню інноваційну, технологічну та технічну забезпеченість бізнес-процесів, недостатню професійну підготовку управлінських кадрів.

Також однією з причин неефективності розроблених управлінських рішень як на рівні стратегії розвитку господарської діяльності, так і тактики її реалізації є небажання перегляду філософії внутрішнього контролю, однією з позицій якої є твердження, що його об'єктами є ресурси, процеси та результати господарської діяльності. Даний підхід не враховує той факт, що в умовах дії законів ринкової економіки будь-який суб'єкт господарювання не може розвивати свій бізнес у конкурентному середовищі без врахування внутрішніх та зовнішніх фінансових загроз. Протистояти їх впливу можна й

завдяки їх своєчасній ідентифікації, а також оцінці їх можливого впливу на стратегію та тактику розвитку суб'єкта господарювання. Повне ігнорування або безпідставно фрагментарне проведення внутрішнього контролю, спрямованого на внутрішнє бізнес-середовище ніколи не створить необхідного інформаційного забезпечення суттєвого зростання конкурентоспроможності суб'єктів господарювання як на внутрішньому так і зовнішньому ринках товарів, робіт та послуг.

Метою статті є обґрунтування необхідності удосконалення парадигми внутрішнього контролю господарської діяльності, а також надання пропозицій щодо трансформації її окремих методологічних засад. Основу дослідження складатиме застосування діалектичного методу, що сприятиме визначенню причинно-наслідкового зв'язку у зміні типу економіки та зміні концептуальних положень щодо прийняття управлінських рішень, а також підстав для перегляду парадигми внутрішнього контролю господарської діяльності. Висновки дослідження ґрунтуватимуться на застосуванні загальнофілософських методів: аналізу, абстрагування, синтезу, узагальнення.

Результати дослідження. Розглядаючи підстави перегляду парадигми внутрішнього контролю господарської діяльності в умовах ринкової економіки вважаємо за доцільне коротко розглянути її особливості. Ринкова економіка є господарською системою, яка базується на індивідуальних формах приватної власності, вільній грі ринкових сил (вільній конкуренції, вільному ціноутворенню, стихійному переливу капіталу тощо). В ринкових умовах господарювання конкуренція має вирівнювати попит і пропозицію, відновлювати пропорційність тощо, таким чином має відбуватися саморегуляція економіки. На думку Мочерного С.В. та інших [Мочерний 2005, с. 187] у ринковій економіці державі належить другорядна роль: вона повинна виконувати лише ті функції, які окремі людині не під силу або об'єктивно неефективні. В період переходу до ринкової економіки державна регламентація господарської діяльності мала сприяти становленню саморегулюючих факторів, притаманних їй, створенню законодавчого середовища для ринкового суспільства. Проте по відношенню до вітчизняної економіки початку 90-х років ХХ століття цього не відбулося.

Враховуючи те, що остаточного краху ринковій економіці завдала криза 1929-1933р. [Мочерний 2005, с. 187], її зміст набув певної трансформації. Зокрема, у переважній більшості розвинутих країн світу ринкова економіка була трансформована у економіку соціально-ринкового типу, а пізніше у змішану економіку – модель соціально-економічного розвитку, яка передбачає поєднання усіх форм власності, державного регулювання, монополістичної планомірності і ринкового саморегулювання, проведення інституціонально-соціальних реформ для побудови прогресивного ладу [Мочерний 2005, 181]. Разом з тим, в Україні, незважаючи на проголошення пріоритетності соціально орієнтованої економіки, продовжують домінувати приватна капіталістична власність і ринкові механізми. Це свідчить про те, що відсутні достатні підстави щодо ідентифікації національної економіки як соціально орієнтованої та є більше ознак її ідентифікації як ринкової економіки.

Разом з тим і такий підхід не є беззаперечним, адже ринок має власні функції, окремі з яких, такі як спонукальна, регулятивна, контрольна, санаційна на даний час у вітчизняній економіці не проявилися. Одночасно з цим в національній економіці спостерігають дисфункціональні прояви ринку, серед яких: функція провокування та здійснення банкрутства, антисоціальна,

антиекологічна та платіжнозвужувальна функція. Описаний стан надає певних підстав для ідентифікації національної економіки як «фіаско ринку» (термін введений американськими економістами Доланом Е. й Ліндсеєм Д. [Долан 1994]).

Отже, за описаних ознак національної економіки господарська діяльність окремих суб'єктів господарювання знаходиться під постійної загрозою призупинення. Така загроза формується дефункціональністю вітчизняної моделі економіки, яка у свою чергу формує цілу низку об'єктивно суттєвих та суб'єктивно другорядних факторів, що надають достатніх підстав для визнання господарської діяльності ризикованою, адже у своїй переважній більшості управлінські рішення приймаються в умовах невизначеності.

Варто зазначити, що пануюча до 1991 р. на теренах України командно-адміністративна економіка не ускладнювала процедуру прийняття управлінських рішень, адже не було ринкових відносин та окремих негативних факторів ринку. Відповідно, керівники суб'єктів господарювання мали концентрувати свою увагу лише на внутрішньому середовищі підприємства, що реалізовувалося переважно завдяки бухгалтерському обліку, зокрема його контрольної функції. Отже, у минулому, об'єкти внутрішньогосподарського контролю були об'єктами управління керівника підприємства. Розв'язати проблему неефективності сучасних систем внутрішнього контролю можна шляхом визначення причин її виникнення та пошуку варіантів її усунення.

Основною причиною неефективності внутрішнього контролю є те, що сучасна система внутрішнього контролю спрямована на внутрішнє господарське середовище суб'єкта господарювання. За таких умов великий сегмент зовнішнього бізнес-середовища залишається поза увагою. В теорії аудиту фінансової звітності такі фактори є джерелом ризику, властивого господарській діяльності замовника.

На нашу думку, суб'єкт господарювання, - активний учасник ринкових відносин, який має довгострокову програму діяльності має налагоджувати систему внутрішнього контролю, яка буде не лише контролювати внутрішнього господарське середовище, а й зовнішнє. За таких умов виникатиме питання, - чи це можливо та як це здійснити.

В одній з праць, присвячених розвитку науки господарського контролю [Бутинець 2011] її автор, Бутинець Т.А., визнає, що ризик є новим об'єктом контролю, однак його параметричних оцінок автор не розкриває, що не дає відповіді на питання, а як саме слід контролювати ризику, - які методичні прийоми контролю слід застосовувати для ідентифікації імовірності настання певної події з негативними наслідками.

Про необхідність здійснення контролю ризиків також зазначають у своїх роботах такі науковці, як Максимова В.Ф., Пантелєєв В.П., Петренко С.М. та інші. Разом з тим, у зазначених роботах, а також багатьох інших, нерозкрита природа ризику, як потенційного об'єкта внутрішнього контролю, неформалізовані його характеристики, - параметри явища, встановлюючи які можна було б говорити про контроль ризиків на засадах принципу компаративності. Характеризуючи інформаційні джерела, у яких розглядалися питання контролю ризиків [Дмитренко 2013; Дорош 2006; Концепція 2005; Arens 2005; COSO], слід зазначити про те, що у їх більшості розглядаються питання контролю ризиків у контексті структури систем моделей COSO та COSO ERM, проте, жодних чітких рекомендацій як безпосередньо контролювати ризику не наводиться.

Серед поглядів науковців щодо місця контролю у ризик-менеджменті зустрічаються й такі, згідно до яких контроль розглядається як перевірка організації роботи зі зниження ступеня ризику [Головач 2009, с. 160]. Такій підхід обумовлює той факт, що моніторинг і контроль розглядається як заключні етапи процесу управління ризиками. Варто зазначити, що й у монографії Дмитренко І.Д. [Дмитренко 2013], погляди якої ґрунтуються на аналізі моделей COSO та COSO ERM, питання контролю ризиків залишилося остаточно нерозв'язаним.

Поліморфність сутності ризику, визначена за результатами аналізу інформаційних джерел [Бутинець 2011; Дмитренко 2013; Дорош 2006; Концепція 2005; Arens 2005; COSO] не заперечує його розгляду як імовірності настання негативних наслідків, які можуть або не можуть мати вплив на досягнення сформованих цілей. Ризик є явищем ймовірнісним, наслідки якого негативно впливають на досягнення мети певної діяльності. До того ж ризик не є сталим явищем та постійною величиною. Його перманентність обумовлена багатьма чинниками зовнішнього та внутрішнього середовища відносно такої діяльності. Така властивість ризику призводить до того, що він не підлягає узагальненню, є суто індивідуальним та формується під впливом особливостей, притаманних тільки певному суб'єкту господарювання, зокрема: рівню та досконалості регламентування господарських операцій та процесів, складності та рівню узгодженості організаційної структури управління, конкурентному середовищу, складності технологічного процесу, складу та стану матеріально-технічної бази, надійності партнерів, кваліфікації працівників тощо, а головне, змісту стратегії господарської діяльності та особливостям тактики її реалізації.

На нашу думку, включаючи до складу об'єктів внутрішнього контролю ризику господарської діяльності слід брати до увагу декілька важливих моментів:

1) формування ризику під впливом факторів зовнішнього та внутрішнього економічного середовища, що у контексті парадигми внутрішнього контролю робить проблематичним контроль ризикоутворюючих факторів зовнішнього середовища;

2) невизначеність наслідків ідентифікованих зовнішніх факторів ризику;

3) суб'єктивність ризик-апетиту та оцінки потенційного негативного впливу ризикоутворюючих факторів.

За умов визначених основних характеристик ризику, питання визначення процедур контролю залишається остаточно не розв'язаним. Традиційні методичні прийоми господарського контролю не дозволяють ідентифікувати ймовірність настання негативного наслідку, яку можна передбачити лише шляхом її розрахунку.

Суттєвим кроком до розв'язання даної проблеми є визначення структури господарського ризику. Так, Дмитренко І.Д. у праці [Дмитренко 2013, с. 150] виділяє його наступні елементи: джерело ризику (причина події) – ймовірність випадку – ризик-подія – наслідки. Разом з тим, за такого складу ризику, питання його ідентифікації шляхом внутрішнього контролю залишається дискусійним.

На думку Дмитренко І.Д. «Ідентифікація передбачає виявлення, дослідження сутності та опис ризиків. Метою ідентифікації ризику є встановлення того, що може відбутися, або які саме можуть виникнути ситуації, що зможуть вплинути на досягнення цілей компанії. Процес

ідентифікації ризиків включає виявлення причин та джерела ризику (безпека щодо матеріальної шкоди), події, ситуації або обставини, що можуть вплинути на досягнення цілей компанії, та характер такого впливу. У процесі ідентифікації ризиків мають розглядатися відхилення від очікуваного стану чинників, пов'язаних з персоналом, організаційних чинників, а також подій, пов'язаних із технічними та програмними засобами» [Дмитренко 2013, с. 157]. Викладена автором монографії [Дмитренко 2013] позиція не надає відповіді на запитання хто буде проводити таку ідентифікацію та як саме процедурно вона буде здійснюватися, зокрема, відносно зовнішніх ризиків.

Цікаву позицію, з даного питання має Бутинець Т.А. На думку автора праці [Бутинець 2011] «Контроль ризиків або невизначеності має здійснюватися відносно трьох великих груп об'єктів залежно від ступеня ризикової ситуації:

- діяльність, яка забезпечує запланований грошовий дохід в умовах невеликого ризику;
- діяльність в умовах середнього рівня ризику, яка не приносить ні надмірно високого прибутку, ні великих збитків;
- діяльність, пов'язана з високим рівнем збитку. Вона може принести великі доходи, але пов'язана з небезпекою не менш значних збитків» [Бутинець 2011, с. 440].

З наведеної позиції можна дійти висновку, що контролювати ризики, - це контролювати господарську діяльність, що є правильним у частині контролю внутрішніх ризиків. Тим більше, автор праці [Бутинець 2011] зазначає, що «Глобальні ризики можуть виявлятися на високому або низькому рівнях. Вони бувають глобальними та локальними. Глобальні ризикові ситуації пов'язані з несприятливим зовнішнім середовищем, а їх результат в значній мірі впливає на економіку не тільки великих підприємств, але й галузей, міжгалузевих комплексів, визначаючи в значній мірі рівень соціально-економічного розвитку і економічного стану окремих зон, регіонів і країни в цілому. Локальні ризики виявляються усередині підприємств, їх підрозділах і на окремому робочому місці» [Бутинець 2011, с. 441]. Однак, за такого погляду залишається відкритим питання контролю зовнішніх ризиків.

Визначаючи причини удосконалення парадигми внутрішнього контролю слід враховувати те, що згідно неї:

- «внутрішньогосподарський контроль – це здійснення контрольної функції управління суб'єктом управління, який знаходиться в межах керованої системи в процесі господарської діяльності [Івахненко 2010, с. 98];
- «під предметом господарського контролю слід розуміти інформацію про стан та характеристики господарської системи, а також про господарські та підтримуючі їх процеси які складають в цілому господарську діяльність системи» [Івахненко 2010, с. 118];
- об'єкт внутрішнього контролю – рух наявного на підприємстві майна, що знаходиться на його території, джерел його надходження, створення та розподілу прибутку, зміна власника та перерозподіл власності [Бутинець 2011, с. 433]; «під об'єктами господарського контролю слід розглядати процеси, з яких складається функціонування господарської (економічної) системи, та показники, які ці процеси характеризують» [Івахненко 2010, с. 121].

Аналіз зазначених поглядів науковців, а також багатьох інших, викладених у роботі [Мних 2011], свідчить проте, що фундаментальними

ознаками внутрішнього контролю є те, що суб'єктом такого контролю, зокрема суб'єктом – ініціатором контролю, є суб'єкт, який уповноважений управляти об'єктами внутрішнього контролю, а останні є майном, що знаходиться на території підприємства, джерелами його надходження, створення та розподілу прибутку тощо.

При даному аналізі вимагає уваги позиція проф. Іваненкова С.В., згідно якої предмет господарського контролю має безпосереднє відношення до предмету менеджменту як діяльності [Івахненко 2010, с. 119]. Разом з тим, цікавим є співвідношення менеджменту та ризик-менеджменту, адже предмет ризик-менеджменту не може не враховувати ризики, у т.ч. зовнішні ризики. Відповідно внутрішній контроль як обов'язкова функція ризик-менеджменту, реалізація якої відбувається завдяки створенню системи внутрішнього контролю, не може залишати поза увагою ризики, у т.ч. зовнішні ризики.

Разом з тим сучасна парадигма внутрішнього контролю виключає зовнішні ризики як об'єкти внутрішнього контролю. З метою реагування на ситуацію, що склалася можуть бути застосовані дві логічні, однак протилежні операції:

1) виключення з переліку об'єктів внутрішнього контролю зовнішніх ризиків господарювання;

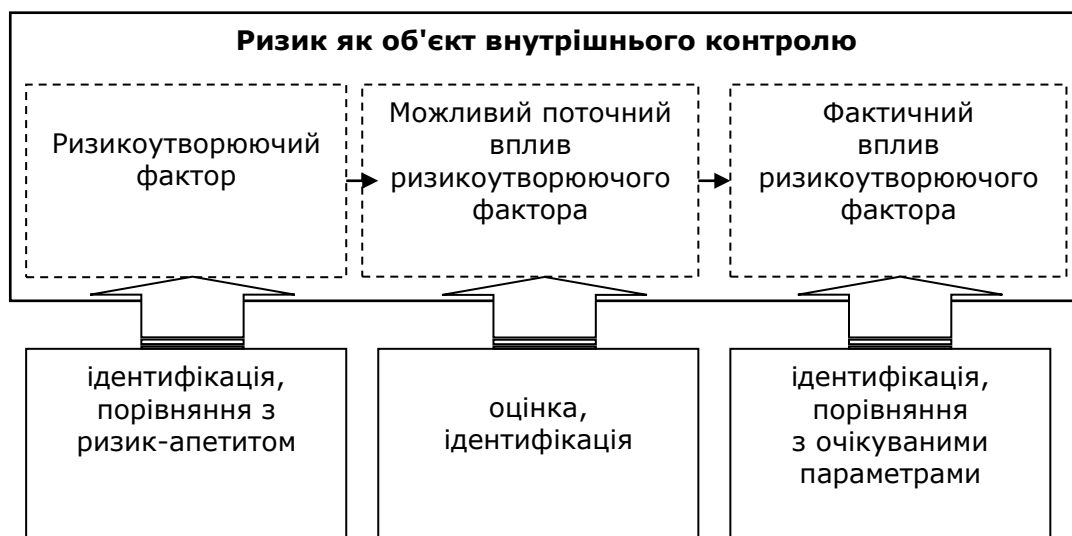
2) визнання того, що суб'єкт управління мікроекономічною господарською системою має контролювати всі види ризиків господарської діяльності.

Рух дослідження за першим варіантом є деструктивним, адже свідомо гальмуватиме розвиток теорії внутрішнього контролю в умовах невизначеності. Рух дослідження за другим варіантом може дозволити сформуванню необхідної наукової бази для обґрунтування теоретико-методологічних підходів ризик-орієнтованого внутрішнього контролю господарської діяльності. Отже, повертаючись до сформульованої позиції, що ризик є новим об'єктом контролю [Бутинець 2011], слід здійснити спробу її доведення.

Зазначаючи, що ризикові операції проявляються на різних рівнях, Бутинець Т.А., стверджує, що: «об'єктами ВК на певному рівні є виробничий процес, посередницькі послуги, товарно-грошові і товарно-обмінні операції, матеріальні і фінансові активи, соціально-економічні та науково-технічні проекти» [Бутинець 2011, с. 434]. Такий перелік об'єктів внутрішнього контролю є неповним та не формує належного уявлення, які саме параметри підлягатимуть внутрішньому контролю ризиків.

На нашу думку, об'єктами контролю в узагальненому розумінні є дії, події, явища, процеси, що відбулися або відбуваються, мають матеріальну форму (фізичні параметри: вага, кількість, довжина тощо) або нематеріальну форму, проте обов'язково документально оформленні та, як наслідок, визнані фактами господарського життя. Відповідно, контролювати ризики слід шляхом здійснення контролю ризикоутворюючих факторів, - перебігу та наслідків дій, подій, явищ, операцій, процесів, які можуть формувати негативний вплив на досягнення визначених цілей суб'єкта управління. Відповідно, зміст такого контролю становитиме ідентифікація параметрів ризикоутворюючих факторів.

Отже, ризик можна розглядати як складну конструкцію, що складається з ризикоутворюючого фактора, його впливу на процес досягнення очікуваного результату господарювання та безпосередній наслідок такого впливу на досягнутий результат господарської діяльності (рис. 1).

Рисунок 1 - Склад ризику та процедури його контролю

Джерело: власна розробка

Зокрема, під ризикоутворюючим фактором, першою складовою ризику як об'єкту контролю (рис. 1), слід розглядати перебіг або наслідок дії, події, явища, операції, процесу, що відбуваються, як у зовнішньому, так і внутрішньому середовищі суб'єкта господарювання. Щодо внутрішнього середовища суб'єкта господарювання, то такими об'єктами контролю є об'єкти, зображені на рисунку. Ризикоутворюючими факторами зовнішнього середовища є, наприклад, інфляція, конкуренція, доступ до ресурсів тощо. Варто зазначити, що відносно внутрішнього контролю зовнішніх ризикоутворюючих факторів виникатиме проблема методологічного характеру, однак і її розв'язання є можливим завдяки проведенню моніторингу.

Друга складова ризику (рис. 1) – вплив ризикоутворюючого фактора на процес досягнення результату або засіб досягнення результату (господарські процеси) може контролюватися шляхом моніторингу інформації про зміни або стан параметрів процесу або засобу (інструменту) досягнення результату. За такого підходу фактичними проявами другої складової ризику виступатимуть також об'єкти наведені у монографії [Мних 2011]. Фактично, - це поточний контроль параметрів об'єктів внутрішнього контролю.

Третя складова ризику (рис. 1) – безпосередній результат впливу ризикоутворюючого фактора на досягнутий результат має контролюватися у спосіб ідентифікації остаточних параметрів на звітну дату, що в теорії господарського контролю розглядається як наступний або ретроспективний контроль.

На даний час питання методології внутрішнього контролю ризиків господарської діяльності залишається майже недослідженим. В працях вітчизняних науковців, зокрема Максимової В.Ф., Пантелеєва В.П., Петренко С.М. та інших, котрі займаються комплексними дослідженнями актуальних проблем розвитку гносеометодології та праксеометодології внутрішнього контролю, відсутні погляди щодо методів контролю ризиків господарської діяльності. Дана ситуація пояснюється тим, що окрім перекладу та певного тлумачення сутності елементів систем COSO та COSO ERM, суттєвого зрушення у питаннях розбудови теорії та практики внутрішнього

контролю ризиків господарської діяльності не відбулося. Осмислення сутності та змісту елементів системи внутрішнього контролю у першу чергу потребують такі їх елементи як процедури (в окремих роботах засоби та заходи) контролю та оцінка ризиків.

Твердження про досконалість, зрозумілість та необхідність запровадження моделі COSO у варіанті, поширеному у вітчизняній літературі є дискусійним. Дане твердження ґрунтується на поверхневому розкритті праксеологічної складової контролю ризику та відсутності гносеологічної складової методології внутрішнього контролю ризиків господарської діяльності.

Варто визнати, що полеміка відносно методу та методології внутрішнього контролю триває. Зокрема, у змісті методу внутрішнього контролю немає жодного методичного прийому, який би був ідентифікований науковцями як методичний прийом контролю ризиків. У науковій літературі не встановлено жодної роботи, в якій би описувалися методи внутрішнього контролю ризиків господарської діяльності.

Разом з тим, сформульована дефініція ризику як складного об'єкту внутрішнього контролю, свідчить про проблематичність ідентифікації зовнішніх ризикоутворюючих факторів, контроль яких в умовах чинної філософії внутрішнього контролю є неможливий, адже це суперечить його концептуальній основі, - «контролю підлягають лише ті об'єкти, щодо яких можливо управління». На нашу думку, усунути проблему недосконалісті існуючої методології внутрішнього контролю можна шляхом доповнення її моніторингом.

На даний час моніторинг як пізнавальний процес тлумачиться по-різному та має певні відмінності у змісті, зокрема – це:

- «система заходів, спрямована на забезпечення спостереження та контролю за станом ....» [Мочерний 2005, с. 546-547];
- «постійне спостереження за якимось процесом, явищем з метою виявити його відповідність певним нормам, прогнозам, бажаному результату» [Великий тлумачний словник 2008, с. 280];
- «система спостережень, збирання, оброблення, передавання, збереження та аналізу інформації про стан ...., прогнозування його змін і розроблення ... рекомендацій для прийняття рішень ...» [Зайчук 2009, с. 181];
- «система спостереження за станом ... з метою своєчасного виявлення змін, їх оцінки ...., який передбачає збирання оброблення, передавання, збереження та аналізу інформації ...» [Зайчук 2009, с. 181];
- несущільне спостереження, - спеціально організоване систематичне спостереження за станом певного середовища [Єріна 1997, с. 17];
- комплекс наукових, технічних, технологічних, організаційних та інших засобів, які забезпечують систематичний контроль (стеження) за станом та тенденціями розвитку природних, техногенних та суспільних процесів [Моніторинг].

Отже, єдиного погляду на моніторинг немає. Разом з цим, моніторинг за своєю суттю слід ідентифікувати як прояв процесу контролю, адже він спрямований на встановлення (визначення) параметрів об'єкта контролю, з подальшим порівнянням цих параметрів з певними нормами. За змістом моніторинг є процесом збирання, реєстрації, обробки, аналізу невеликої кількості суттєвих для суб'єкта, що ініціював моніторинг, параметрів визначеного об'єкта для формування судження щодо стану або зміни даного об'єкта у цілому, та подальшого визначення можливого впливу даного об'єкта

на цілі суб'єкта, який ініціював моніторинг. Проведення моніторингу спрямовано на формування релевантної інформації для удосконалення процесу прийняття управлінських рішень.

Моніторинг ризикоутворюючих факторів зовнішнього середовища дозволить виявляти стан критичних або тих, що знаходяться у стані змін факторів зовнішнього господарського середовища, відносно до яких має бути визначений зміст управлінських дій на майбутнє. Джерелами інформації під час проведення моніторингу можуть бути: задокументована інформація про об'єкт моніторингу (у формі звітів, аналітичних оглядів); засоби масової інформації, брифінги, безпосереднє вимірювання значень параметрів (за наявності такої можливості); погляди експертів, висловлені усно тощо.

Отже, усунути проблему недосконалості існуючої методології внутрішнього контролю можна шляхом доповнення її моніторингом, - методом ідентифікації, кількісного та якісного вимірювання, групування та документування зовнішніх ризикоутворюючих факторів.

Складна структура ризику як об'єкта контролю обумовлює запровадження перманентного внутрішнього контролю, в основу якого має бути покладено інформаційне спостереження за параметрами його об'єктів. Такий підхід для контролю внутрішніх ризиків може бути реалізований з обов'язковим звітуванням центрів доходів та центрів витрат перед суб'єктом контролю ризиків за визначеною періодичністю. Контроль внутрішніх ризиків має бути доповнений прийомами фактичного та документального контролю з метою перевірки достовірності звітної інформації. Види та частота застосування таких методичних прийомів залежатиме від величин показників звітності.

Контроль зовнішніх ризиків матиме суттєві відмінності, які полягатимуть лише у моніторингу попередньо визначених інтервалів параметрів ризикотворних факторів.

Висновки. Однією з основних причин збиткової діяльності суб'єктів господарювання та, як наслідок, уповільненого розвитку національної економіки є неефективне проведення внутрішнього контролю господарської діяльності в наслідок відсутності наукових розробок щодо проведення такого контролю для прийняття управлінських рішень в умовах невизначеності.

Головний недолік сучасної теорії внутрішнього контролю господарської діяльності полягає у зосередженні уваги лише на об'єктах внутрішнього контролю, які є одночасно об'єктами управління. Розширення переліку об'єктів внутрішнього контролю за рахунок включення до нього факторів зовнішнього бізнес-середовища, - явищ та подій, що мають, або можуть мати негативний вплив на діяльність суб'єкта господарювання, забезпечуватиме достатній рівень повноти та достовірності інформації для прийняття ефективних управлінських рішень. Зазначені зміни у складі об'єктів внутрішнього контролю обумовлюють уточнення його методологічних засад та включення до складу методів внутрішнього контролю моніторингу.

Викладена концепція формуватиме достатні підстави для перегляду парадигми внутрішнього контролю та зміни у його філософії, а саме: постулату «контролю підлягає лише те, чим можна управляти» на постулат «контролювати слід те, що є важливим для ефективного управління».

Обґрунтування інших елементів викладеної концептуальної основи трансформації парадигми внутрішнього контролю, а також визначення методичного забезпечення його проведення є перспективою подальших наукових досліджень.

Література

- Arens, Alvin A., Randal, J. Elder & Mark, S. Beasley (2005). Auditing and assurance services: an integrated approach. *Pearson Prentice Hall*, 10, 274. Committee of Sponsoring Organizations of the Tradeway Commission. Retrieved from: <http://www.coso.org>.
- Бурцев, В. В. (2000). *Организация системы внутреннего контроля коммерческой организации*. М.: «Экзамен».
- Бутинець, Т. А. (2011). *Розвиток науки господарського контролю: проблеми теорії, методології, практики: монографія*. Житомир: ЖДТУ.
- Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова. (2008). – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО».
- Виговська, Н. Г. (2008). *Господарський контроль в Україні: теорія, методологія, організація : монографія*. Житомир: ЖДТУ.
- Головач, Т. В. Грушевицька, А. Б. & Швид, В. В. (2009). Ризик-менеджмент: зміст і організація на підприємстві. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*, 3, 1, 157-163.
- Дмитренко, І. М. (2013). *Концепція розвитку аудиту корпоративних систем: монографія*. К.: Кондор-Видавництво.
- Долан, Э. Дж. & Линдсей, Д. (1994). *Макроэкономика*. С.-Пб.
- Дорош, Н. І. (2006). *Аудит: теорія і практика: монографія*. К.: Знання.
- Єріна, А. М. & Пальян, З. О. (1997). *Теорія статистики: Практикум*. К.: Товариство «Знання», КОО.
- Зайчук, О. В. (ред.) (2009). *Сучасна правова енциклопедія*. Ін-т законодавства Верхов. Ради України. К. : Юрінком Інтер.
- Івахненко, С. В. (2010). *Інформаційні технології аудиту та внутрішньогосподарського контролю в контексті світової інтеграції. Наукове видання: монографія*. Житомир: ПП «Рута».
- Концепція розвитку державного внутрішнього фінансового контролю, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 травня 2005 р., №158-р. Режим доступу: - http://www.dkrs.gov.ua/kru/control/uk/publish/article?art_id=34900&cat_id=32568.*
- Максімова, В. Ф. (2005). *Внутрішній контроль економічної діяльності промислового підприємства – системний підхід до розвитку: монографія*. К: АВРІО.
- Мних, Є. І. (ред.) (2011). *Контроль у системі інноваційного менеджменту підприємства: монографія*. Київ: нац. торг.-екон. ун-т.
- Моніторинг*. Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B3>
- Мочерний, С. В. (ред.). (2005). *Економічний енциклопедичний словник*. Львів: Світ.
- Пантелеєв, В. П. (2008). *Внутрішньогосподарський контроль: методологія та організація: монографія*. Державна академія статистики, обліку та аудиту. К.: ДП «Інформ.-аналіт. агентство».

References

- Arens, Alvin A., Randal, J. Elder & Mark, S. Beasley (2005). Auditing and assurance services: an integrated approach. *Pearson Prentice Hall*, 10, 274.
- Burtsev, V. V. (2000). *Organization of the internal control system of commercial organizations*. Moscow: Ekzamen.

- Butynets, T. A. (2011). *The development of science economic control: problems of theory, methodology, practice: monograph*. Zhytomyr: ZhDTU.
- Committee of Sponsoring Organizations of the Tradeway Commission. Retrieved from: <http://www.coso.org>.
- Dmytrenko, I. M. (2013). *The concept of corporate audit systems: monograph*. K.: Kondor-Publishing.
- Dolan, E. Dzh. & Lindsay, D. (1994). *Macroeconomics*. Saint Petersburg.
- Dorosh, N. I. (2006). *Audit: Theory and Practice monograph*. K: Knowledge.
- Golovach, T. V., Grushevytska, A. B. & Shvyd, V. V. (2009). Risk management: the content and organization of the company. *Herald Khmelnytsky National University. Economics*, 3, 1, 157-163.
- Great Dictionary. The modern Ukrainian language*. (2008). Donetsk: LLC Firm "BAU".
- Ivakhnenkov, S. V. (2010). *Information technology audit and internal control in the context of global integration. Scientific publications: monograph*. Zhytomyr: PE "Ruta".
- Jerina, A. M. & Palyan, Z. O. (1997). *Theory of Statistics: Workshop*. Kyiv: Society "Knowledge" flat co.
- Maximova, V. F. (2005). *Internal control economic activity of the industrial enterprise - a systematic approach to development: monograph*. Kyiv: avrieux.
- Mnyh, E. V. (Ed.) (2011). *The control system of innovation management enterprise: monograph*. Kyiv. nat. torh.-economical. University Press.
- Mochernyj, S. V. (red.) (2005). *Economic Encyclopedic Dictionary*. Lviv: World. *Monitoring*. Retrieved from: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B3>.
- Panteleev, V. P. (2008). *Internal control: methodology and organization: monograms*. State Academy of Statistics, Accounting and Auditing. Kyiv: SE "Inform.-analyte. Agency".
- The concept of public internal financial control*, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine of 24 May 2005 p., №158-p. Retrieved from: http://www.dkrs.gov.ua/kru/control/uk/publish/article?art_id=34900&cat_id=32568.
- Vygovska, N. G. (2008). *Economic Control and Ukraine: Theory, Methodology, organization: monograph*. Zhytomyr: ZSTU.
- Zajchuk, A. V. (Ed.) (2009). *The modern legal encyclopedia*. Inst legislation horse. Rada of Ukraine. Kyiv: Yurinkom Inter.

*Data przesłania artykułu do Redakcji: 14.09.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 17.09.2015*

Oleksandr Butenko

PhD in Economics

Savings Bank of Russia (Sberbank) in Ukraine,

Head of Process Improvement & Change Management

Kyiv, Ukraine

alexandeributenko@gmail.com

**ACHIEVING OPERATIONAL EXCELLENCE IN RETAIL BANKING
WITH TAILORED INDUSTRIAL PRODUCTION METHODS**

Abstract. The paper focuses on the issue of how bank's operational expenses originate and on new approaches to their reduction by using tailored methods from industrial production. Principal issues of how the banks currently manage operational expenses are raised and their relevance to challenges the banks are facing is considered in this article. The paper provides quick review of methods developed by Toyota Motor Corporation (Toyota Production System) and now used by major industrial production companies to optimize their production processes and reduce expenses and implementation of these methods for retail financial service company is researched. The author studies experience of the leading Eastern European bank in Russian Federation and Ukraine.

Keywords: Bank, Operational Excellence, Reducing Expenses, Lean Production, Lean Six Sigma, TPS, Business Model of a Retail Bank

Formulas: 0, fig.: 2, tabl.: 2, bibl.: 21

JEL Classification: G210, D24, L23, M110, O310

Introduction. Nowadays retail (and universal) banks face one of the biggest challenges in a lifetime; their income is more and more dependent on commission income instead of credits. Commission's service level and operational expenses are of vital importance as the bank should process enormous amounts of operations still keeping customers satisfied in order to collect relatively small revenues from each small operation.

Even credits largely depend on service and operational expenses. According to the Gallup survey, the average number of cards owned by all Americans - including those with no credit cards - is 2.6. Among Americans with credit cards, the average number of cards owned is 3.7 [Holmes 2014]. This means the competition is tough and banks should provide exceptional service at competitive price to receive credit income from a credit card as a most common credit product.

In this regard a study on how banks can reduce operational expenses while still keeping and even increasing service level and customer satisfaction simultaneously is of particular importance.

Literature review and the problem statement. The issue of operational excellence combined with maintaining high-quality of service and/or production received considerable attention from many authors, especially those specializing in Lean Production methods as Masaaki Imai [Imai 2012] or Jeffrey Liker [Liker 2004] and Six Sigma methodology as Michael George [George 2003]. While the mentioned authors research operational excellence at industrial production companies such as Toyota or Motorola, during recent years new researches are published by Bohdan Oppenheim [Oppenheim, Felbur 2014], Ade Asefeso [Asefeso 2014] and others, and they are focused specifically on using the mentioned tools and methods in finance organizations and particularly banks.

Such leading consulting companies as PricewaterhouseCoopers also published researches of these issues [PwC 2012] and suggest specific consulting services for the banks.

The paper aims to summarize, describe and demonstrate the real examples how Lean and Six Sigma approaches could help in establishing operational excellence in the retail bank.

Research results. The primary thing a modern bank deals with is information. Of course, banks are about money but money is the information too and the purpose of a bank is to correctly process it, connect customers and provide them with non-material information services. That's why a modern bank is a service company dealing with information. Processing information requires information technology tools and if we agree that information is the primary thing a bank deals with we would not be surprised that measured as a percentage of revenues, financial services companies spent more on IT than any other industry. According to Deutsche Bank's research, in a bank sector IT costs equal 7.3% of their revenues compared to an average of 3.7% across all other industries [Mai 2012]. IT investment stands a top priority for banks according to recent KPMG survey [Yurcan 2013]. Does it mean a bank is really some kind of IT company? Even if so banks don't produce software – they produce services. So one of the key factors in maximizing bank's profitability should be focus on operational expenses connected with providing its services to customers.

For a retail bank typical service provided for each customer is relatively cheap and revenue is generated by mass quantities as in any retail business. So banks should find how to make each of these mass operations cheaper by reducing either fixed or variable costs. The banks are trying to install a Ford's conveyor – they implement complex IT systems to make each single operation cheaper and standardized. But the problem, comparing to real production line, is that bank's conveyor is virtual and much of the waste or excess expense is hidden from management inside datacenters. Banks improve their conveyors by increasing investments to IT. According to Oliver Wyman Group Celent research IT spending across North America, Europe, and Asia-Pacific will grow to USD 196.7 billion in 2015, with an increase of approximately 4.6% over 2014 [Lodge, Zhang, Jegher 2015]. But doesn't this way of growth look extensive?

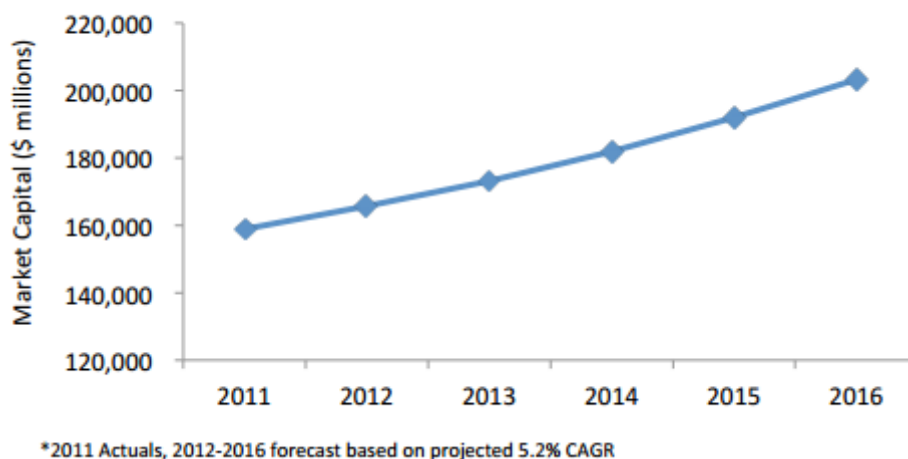
Of course, banks should invest in their main productive factor but without controlling production expenses on the other side they will one day face the necessity to share bloated costs with the customers motivating them to look for more effective providers of financial services.

Banks are constantly trying to reduce operational expenses, including such approaches as IT outsourcing. From the point of many bank's management IT is not "native business" of the bank so it should be outsourced to the appropriate IT company. The other part of their business banks are trying to outsource is business processes. According to HfS Research, the Banking Financial Services Outsourcing Market in the USA will grow approximately 5.2% annually during the period 2012 – 2017, largely driven by business processes outsourcing services estimated 7% compounded annual growth rate (CAGR) [HfS Research 2013] (fig. 1).

While outsourcing is a common practice now in this case it may result in a fundamental problem – if a bank's business model is based on information and information processing, if primary bank's customer services hardly rely on IT (banks virtual conveyor), than how the bank can control service quality and cost if it doesn't control its own conveyor. Is a bank just a reseller or a real producer

of its services? While the answer to this question could be controversial the services are still produced either inside the bank or inside a company to which they are outsourced. So, outsourcing can really clear the balance but can't really reduce expenses. To control operational expenses banks still need some additional methods and tools.

Figure 1 – BFS IT and business services outsourcing market

Source: HfS Research, 2013 market sizing data [HfS Research 2013]

As IT in banks is their conveyor some of them appealed to experience of the industrial production, the world from which the conveyor originally came from.

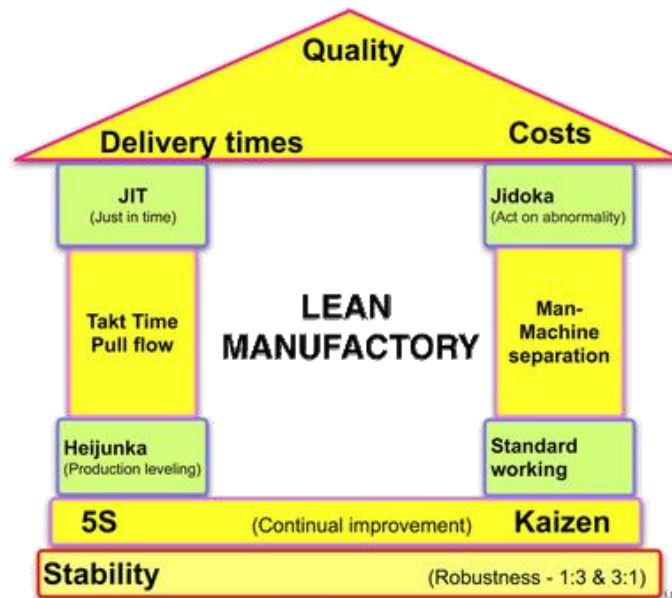
While conveyor was invented by Henry Ford most comprehensive set of tools on optimizing conveyor production was developed by Taiichi Ohno from Toyota, the inventor of the Toyota Production System also known as Lean Production. In his works "Toyota Production System: Beyond Large-Scale Production" and "Workplace Management" [Ohno 1988] Taiichi Ohno described main tools and principles used by Toyota Motor Company to achieve operational excellence and become leader in cost-effective production. Toyota's success was so convincing that many other leading manufacturing companies also implemented Lean Production. It was also highly popularized by such well-known industrial production experts as Dr. Jeffrey Liker, who brilliantly described Toyota experience in his book "The Toyota Way: 14 Management Principles from the World's Greatest Manufacturer" [Liker 2004].

While Lean Production started at automobile industry it then spread to other industries proving to be quite universal approach.

Main components of Lean Manufacturing and their interconnection are demonstrated on fig. 2.

The foundation of Lean Manufacturing system is the stability which lies in standardized methods and approaches. The base of the system, on which it's built, is Kaizen approach to production (continuous improvement practice) and 5S (sort, systematic arrangement, shine, standardize, sustain: organize a work space / workprocess for efficiency and effectiveness). The two pillars are JIT (just in time) and Jidoka (act on abnormality) based on Heijunka (smoothing and sequencing of production) and Standard working (reducing variability in processes and absorbing demand fluctuations). Finally, the roof consists of the

Lean Production results: reduced delivery times and costs together with improved quality.

Figure 2 – Lean Manufacturing House

Source: Visualization by Laurens van Lieshout [Lieshout 2006]

Just in time approach is one of the fundamentals which sets the idea that each production resource or result should arrive to the conveyor and leave it Just in time in order to eliminate possible loss connected with overproduction and storage expenses. Toyota developed a set of very simple tools that regulated production process and flow of materials/production in order to make Just in time possible. Later those tools were implemented by other industries. For example, Dell Computer eliminated warehouse delivering ordered computers to end-customers just from the assembly factory – the resulting economy allowed Dell to propose customers best prices.

The idea of Jidoka can be described with simple principle “don’t hide problems, fix them as quickly as possible”. Jidoka tools like poka-yoke are purposed to eliminate product defects by preventing, correcting and gaining attention to errors and defects if they occur. The main idea lies in Man-Machine separation or automation best described as “automation with a human touch”. This is the type of automation that stops a machine if some abnormal situation occurs, it can even stop the whole production line if a small defect is detected. This approach is aimed to immediately detect abnormality and gain attention by stopping production – the result is fixing and investigating the root that caused the problem instead of hiding it and further producing defective products. What’s interesting, overproduction is often also considered as defect as it finally results in losses.

Lean Production tools are targeted to fight Muda (losses) which are generally split into 7 areas:

- Muda caused by unnecessary stock
- Muda caused by defects/rejects
- Muda caused by unnecessary movement
- Muda caused by inappropriate processing
- Muda caused by waiting

- Muda caused by transport
- Muda caused by overproduction.

Lean Production pillars like JIT or Jidoka directly eliminate Muda. If materials arrive in the shortest way (no transport loss and no unnecessary movement) right when they are necessary (no waiting loss) and then delivered to the client/next stage (no stock loss) Just in Time is in action. Eliminating problems during processing (no inappropriate processing loss), reducing defects (no defects loss) and producing the exact needed amounts of the production (no overproduction loss) means Jidoka is implemented. The resulting financial gain from eliminating Muda can be overwhelming.

Lean Management is a systematic approach, to use the described tools properly generally requires management to perform value stream mapping – the process of visualizing the entire production process from the very beginner to the customer for further analysis and optimization. The idea behind value stream is that almost any production process can be considered as “value creation” and during visualization all production steps are separated and each is evaluated with the question “does it process value or is it at least mandatory due to some standards and/or regulations”. Toyota calls this tool “material and information flow mapping” stressing that information flow is also part of the production process. Quite often, in large processes, no single person is in charge of all details and “has a full picture”. In such case unnecessary activities resulting in substantial losses are hidden inside the process but they can be found after all process are visualized and analyzed in the whole. That’s why Lean Production is Lean in the meaning of “thin” or the one that has no unnecessary unproductive fat.

Another significant step in optimizing industrial productivity was Six Sigma methodology. While Lean Production uses relatively simple “common sense” tools that fit production of almost any size, Six Sigma relies more on mathematics and statistics and is more suited for large enterprises.

Six Sigma methodology is data-driven aimed to eliminate defects in a process by achieving stable and predictable process results, in other words by reducing or even eliminating process variation. Defects originate from process variability when the process that generally produces acceptable product sometimes leaves predefined scope and the product is unacceptable. For example, if a product should pass a quality test and should be produced in 10 days than any product produced in 2, 3 or 7 days and still passing the quality test is acceptable. But variability sometimes causes products to be produced longer or fail the quality standards – that’s the defect. The described defect comes from process instability. Six Sigma methodology describes how to analyze and rebuild processes in order to achieve the desired stability in the process and finally minimize defects. Six Sigma heavily relies on mathematical and statistical tools to measure the process and find causes of instability. For large processes with millions of products just our insight is definitely not enough to always correctly identify where a defect originates, why the process is unstable, what are the reasons of loss – here comes strong statistical methodology supported by modern analytical software. So processes improved with Six Sigma can be measured, analyzed and controlled.

But what quality level can be theoretically achieved with Six Sigma? The sigma rating indicates the percentage of defect-free products. Possible sigma ratings are presented in tabl. 1.

Table 1 – Sigma levels short description

Sigma level	Defects per million	Percent defective	Percentage yield
1	691 462	69%	31%
2	308 538	31%	69%
3	66 807	6.7%	93.3%
4	6 210	0.62%	99.38%
5	233	0.023%	99.977%
6	3.4	0.00034%	99.99966%
7	0.019	0.0000019%	99.9999981%

Source: compiled by the author based on own calculations

For most real-world processed high sigma ratings can't be reached and serve only as a theoretical goal, constant improvement could produce unbelievable results. For example, according to US National Transportation Safety Board [National Transportation Safety Board 2015] the number of aircraft incidents for large aircrafts (cargo and passenger with 10 or more seats) in 2014 was 28 for 17,599 million hours flown. That's 1,59 defects per million – better than Six Sigma. The same year no passenger was killed or injured when transported by a large aircraft and from 1995 the number of killed or injured passengers is 1209, which may seem quite large number, but comparing to 13 858 million total passenger enplanements for that period the number of "defects" per million is only 0,087 – still not Seven Sigma but better than Six Sigma.

Lean Production and Six Sigma are different approaches to process improvement but they do not exclude each other, each of them can be effectively used at the same enterprise for appropriate cases. It resulted in the so-called Lean Six Sigma approach combining "the best from two worlds". Lean Six Sigma is thoroughly studied and described by many authors and among them Michael George, the author of the best-selling "Lean Six Sigma for Service: How to Use Lean Speed and Six Sigma Quality to Improve Services and Transactions" [George 2003].

So, how can such approaches as Lean Six Sigma be used in a bank? Is it possible to gain positive effect from tools and methodologies originated at real production plants with metal and ore if we put them to the financial institution dealing primary with information and where primary real medium is paper or a computer infrastructure. Many authors answered "Yes" and proposed their argumentation. Among them there are Bohdan Oppenheim and Marek Felbur with their best-selling book "Lean for Banks: Improving Quality, Productivity, and Morale in Financial Offices" [Oppenheim, Felbur 2014] or Ade Asefeso who wrote "Lean Banking" [Asefeso 2014]. Some authors propose such summarization of Lean into 10 rules [TechTarget 2009]:

1. Eliminate waste
2. Minimize inventory
3. Maximize flow
4. Pull production from customer demand
5. Meet customer requirements
6. Do it right the first time
7. Empower workers
8. Design for rapid changeover
9. Partner with suppliers
10. Create a culture of continuous improvement (Kaizen).

Most or even all of the mentioned is also important for the bank and its processes:

- Bank also generates large amounts of waste and uses extra inventory if we understand unnecessary information and movements, unnecessary processing and equipment as waste as they really are
- Maximizing the flow in production means processing more products at some period of time, bank also benefits from maximizing its flow as expensive systems and personnel should not stay idle and branches/ATM's should generate as much operations (income) as possible
- Meeting customer demands and delivering the product Just in time is even more important for the bank as a service organization. Banks generate very similar services and competition between them is even higher than in other industries
- Bank needs corporate culture and inspired well-trained personnel even more than other industries as much of the service still comes from personal contact and trust between a customer and his manager
- Bank should be ready to change rapidly and continuously improve as financial markets change rapidly and new technologies make vital for the bank to adapt or die.

On the previous pages much time is devoted to production companies that may seem not very appropriate for the article about banks, but after studying how production companies improve their production processes it is clear – such tools can be used by banks as they face the same problems. Even more, information flows the banks deal with could benefit from Lean Six Sigma even more as they can be redesigned much easier than real steel conveyor, statistics can be gathered and analyzed much faster and cheaper and finally customer satisfaction often plays a greater role.

Chris Nichols, Chief Strategy Officer at CenterState Bank Central (FL, USA), wrote an excellent article about how such typical and important for any bank process as loan processing could benefit from Lean Six Sigma [Nichols 2014]. As the author notes chances are very good that after analyzing loan processing at your bank you will see a wide dispersion in the time it takes to process each loan. If so, than processing time is unpredictable and possibly below competitors. As the famous risk practitioner Gordon Graham said, "If it is predictable, it is preventable." The idea of applying Lean Six Sigma to such process is to study each delay, review all the process, find Muda's and rebuild the process. Chris Nichols notes that on average Lean Six Sigma banks have found that 30% of their collected loan information results in no actionable decisions, that is nothing but the direct loss. After eliminating Muda and rebuilding the process, restructuring how and what information is collected, analyzed and presented, rethinking the forms each customer fills, a bank can save about 35% in processing time.

GoLeanSixSigma [GoLeanSixSigma 2015] provides an impressive list of banks and other financial providers who successfully implemented Lean Six Sigma: AXA (France), Bank of America (USA), Bank of Montreal (Canada), Capital One (USA), CenterState Bank Central (USA), HSBC Holdings (USA) and others. Some banks report more than 100% result in net income after several years of continuous implementation of Lean Six Sigma.

In recent years, of particular interest is the experience of Sberbank (Savings Bank of Russian Federation). Since 2009 Sberbank implements an ambitious program called Sberbank Production System – an adapted version of

the Toyota Production System. By tailoring well-known industrial Lean and Six Sigma approaches to the banking sphere Sberbank has achieved really stunning results. The story of how Sberbank has done it deserves to be told.

Sberbank adapted Just in Time to its needs by implementing flexible schedules of branch personnel in order to maximize the number of cashiers and tellers during high load time, it allowed to serve more customers and almost eliminate enormous queues, notorious for Sberbank. More customers served meant more operational income. The next step was rethinking processes using value stream mapping to remove unnecessary steps and eliminate waiting, the latter allowed documents to travel faster through the bank.

Sberbank eliminated much of Muda caused by unnecessary movement of personnel and transportation with paper-docs by implementing electronic document workflow. It also allowed parallel agreement of documents and eliminated waiting Muda.

The massive branch redesign program was implemented to eliminate 3 Muda's at once:

- Rearranging client space allowed to minimize unnecessary movement of clients from one employee to another and employees from their working spaces to paper lockers and printers
- Reviewing and standardizing how much paper and stationery each branch needed for a period of time reduced unnecessary stock
- Removing tables where customers filled forms and transferring that task to bank employees dramatically reduced the number of mistakes that resulted in defects and rejects or even further inappropriate processing

While the bank generally doesn't suffer from overproduction, Sberbank considered extra personnel as some type of overproduction. After calculation of time necessary for a typical operation and multiplying on number of operations real optimization of branch and back-office personnel became possible.

After first effect gained with simple Lean Kaizen improvements more complex projects with Six Sigma arised. Centralization of support functions and standardization reduced variation, for example unification of user access rights to computer systems allowed a new employee to start working from the first day instead of waiting up to several days till all necessary access rights to various systems are granted by manual request after review by several controllers. Standard processing times for documents and operations also revealed problems and enabled solving them.

Sberbank also implemented ideology "Complaint is a gift" that encouraged customers to provide feedback. From the Lean point of view it is Jidoka that helps to reveal problems immediately, from Six Sigma point of view it is continuous flow of statistical information necessary to analyze processes and find causes of imperfection.

Sberbank reports [Sberbank 2015] that after 5 years of Sberbank Production System implementation the bank's key areas increased their productivity by 30-50%, labor productivity increased by about 50% and queues almost disappeared. To enable more than 150 000 employees to receive special training basic Lean Six Sigma elements were included to mass training programs, and initial training was provided to all new employees. From the financial point Sberbank Annual Report of 2011 [Sberbank 2015] states that economical effect from this program amounted about USD 930 million for the period 2009 – 2011.

Ukrainian subsidiary Sberbank also demonstrated astonishing results. While Sberbank of Russia already controlled largest share of the market and was

focused on income Ukrainian subsidiary started from a small bank and used Lean Six Sigma not only to increase financial output but also to grow faster than its competitors. Comparison of Ukrainian Sberbank growth with the overall Ukrainian market is shown in tabl. 2.

Table 2 – Comparison of Ukrainian Sberbank growth with the Ukrainian banking market

Year	Market share of total assets of Ukrainian banks	Assets growth: Sberbank / Average market	Rank by assets among other Ukrainian banks
2009	0,71% (+0,19%)	+28% / -6%	30
2010	1,05% (+0,34%)	+60% / +8%	23
2011	1,61% (+0,56%)	+71% / +12%	17
2012	2,40% (+0,79%)	+60% / 7%	11
2013	2,75% (+0,35%)	+30% / +13%	8
2014	3,55% (+0,80%)	+33% / +3%	8

Source: compiled by the author based on National Bank of Ukraine data [National Bank of Ukraine 2015]

Since 2009 the number of branches of Ukrainian Sberbank has increased 4,4 times from 43 to 186 when the number of customers increased 250 times from 4 thousands to about 1 million. These figures convincingly demonstrate not only how Lean Six Sigma helped the bank to grow but also how it increased its productivity allowing each branch to serve about 50 times more customers.

Conclusions. Thus, operational excellence can be achieved in retail banking by using industrial production methods. This thesis is proved by experience of many banks and their notable results. By achieving operational excellence banks not only increase profits but become capable of serving customers better, decreasing commissions while maintaining the same or even increased profit from each operation.

While this area is relatively new for banks and comparing to industrial production banks are new users of Lean Six Sigma much can be improved in the methodology and further tailoring of the industry proven tools is necessary. More banks should be involved in operational excellence programs and their management should receive more information and education on this subject.

References

- Asefeso, A. (2014). *Lean Banking*. Swindon, UK: AA Global Sourcing Ltd.
- Mai, H. (2012). *IT in banks: What does it cost?* Retrieved from http://www.dbresearch.com/PROD/DBR_INTERNET_ENPROD/PROD000000000299039.pdf
- George, M. (2003). *Lean Six SIGMA for Service: How to Use Lean Speed and Six SIGMA Quality to Improve Services and Transactions*. New York, NY: McGraw-Hill Education.
- GoLeanSixSigma (2015). *Lean Six Sigma Success Stories In Financial Services Industry*. Retrieved from <https://goleansixsigma.com/lean-six-sigma-success-stories-in-the-financial-services-industry/>
- HfS Research (2013). *Business Services Outsourcing in Banking and Financial Services: 2013 Market Report*. Retrieved from: <https://www.935.ibm.com/services/multimedia/rs-1302-banking-financial-services-2013-market-report.pdf>

- Holmes, T. (2014). *Credit card ownership statistics*. Retrieved from <http://www.creditcards.com/credit-card-news/ownership-statistics-charts-1276.php>
- Imai, M. (2012). *Gemba Kaizen: A Commonsense Approach to a Continuous Improvement Strategy, Second Edition*. New York, NY: McGraw-Hill Education.
- Liker, J. (2004). *The Toyota Way: 14 Management Principles from the World's Greatest Manufacturer*. New York, NY: McGraw-Hill Education.
- Lodge, G., Zhang, H., Jegher, J. (2015) *IT Spending in Banking: A Global Perspective*. Retrieved from <http://www.celent.com/reports/it-spending-banking-global-perspective-2>
- National Bank of Ukraine (2015). *Financial Reporting of Ukrainian Banks*. Retrieved from http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=64097
- National Transportation Safety Board (2015). *Aviation Statistics for 2014*. Retrieved from http://www.nts.gov/investigations/data/Pages/aviation_stats.aspx
- Nichols, C. (2014). *How Lean Six Sigma Can Help Your Bank*. Retrieved from <https://www.linkedin.com/pulse/how-lean-six-sigma-can-help-chris-nichols>
- Ohno, T. (1988). *Toyota Production System: Beyond Large-Scale Production*. Portland, OR: Productivity Press.
- Ohno, T. (1988). *Workplace Management*. Portland, OR: Productivity Press.
- Oppenheim, B., & Felbur, M. (2014). *Lean for Banks: Improving Quality, Productivity, and Morale in Financial Offices*. Boca Raton, FL: CRC Press.
- PwC (2012). *Lean forward or fall back: How applying lean principles can improve the finance function*. Retrieved from http://www.pwc.com/en_US/us/financial-services/publications/viewpoints/assets/fs-viewpoint-finance-function-lean-principles.pdf
- Sberbank (2015). *Investor Relations*. Retrieved from <http://www.sberbank.com/investor-relations>
- Sberbank in Ukraine (2015). *Sberbank of Russia in Ukraine Corporate Site*. Retrieved from <http://www.sberbank.ua>
- TechTarget (2009). *lean production definition*. Retrieved from <http://searchmanufacturingerp.techtarget.com/definition/lean-production>
- van Lieshout, Laurens. (2006). *Lean manufactory house*. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Lean_manufacturing#/media/File:Lean_manufactory_house.png
- Yurcan, B. (2013). *IT Investment A Priority for Banks: Report* Retrieved from <http://www.banktech.com/management-strategies/it-investment-a-priority-for-banks-report/d/d-id/1296369>

*Data przesłania artykułu do Redakcji: 14.09.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 21.09.2015*

Клюс Ю.І.

к.е.н., доцент,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,
доцент
м. Северодонецьк, Україна
klus_control@mail.ru

Чиж В.І.

д.е.н., професор,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,
завідувач кафедри обліку і аудиту
м. Северодонецьк, Україна
vera-chizh@yandex.ru

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ КОРПОРАТИВНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЯМИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Анотація. В статті розглянуто систему концептуальних методологічних принципів розвитку корпоративної системи управління інноваціями на промислових підприємствах, в якій автором додано синергетичний науковий підхід та обґрунтовано його додання; визначено основні цілі існування суб'єктів господарювання; розглянуто особливі властивості підприємства як складної системи; досліджено синергетику як загальну теорію самоорганізації в середовищах різної природи.

Ключові слова: підприємство, інновація, розвиток, корпорація, синергетика

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 1, бібл.: 10

Yulia Klus

Ph.D. (Economics),
East Ukrainian National University named after V. Dahl,
Associate Professor
Severodonetsk, Ukraine
klus_control@mail.ru

Vira Chizh

Doctor of Science (Economics), Professor,
East Ukrainian National University named after V. Dahl,
Head of the Department of Accounting and Auditing
Severodonetsk, Ukraine
vera-chizh@yandex.ru

LINES OF BUSINESS INNOVATION MANAGEMENT OF BUSINESS ENTITIES

Abstract. In the article the conceptual system of methodological principles of corporate innovation management in industry, in which the author added synergistic scientific approach that will allow more successfully structure the processes of corporate innovation management in industrial and effectively implement them; giving substantiated synergistic approach. Decisions of strategic and tactical issues in the enterprise unites effective management

development. The main task of the modern manager - Learn to create opportunities, but not limited to solving problems. Consider special characteristics of the enterprise as a complex system. Synergetics investigated as a general theory of self in environments different nature, because the main distinguishing feature of the investigated processes of self-organization environments is that they leak. For a successful structuring processes of development management company must observe a number of principles of corporate innovation management in industry, based on integration, targeted, systemic, complex, situational and economic approach. Also added principle synergetic approach to the effective management of the enterprise, which is characterized by the principles of self-organization and self-development, openness to innovation and enterprise transformation.

Keywords: enterprise, innovation, development, corporation, Synergetics

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 1, bibl.: 10

JEL classification: M14, M21

Вступ. Одним з основних завдань розвитку промисловості є формування механізму прийняття управлінських рішень на рівні підприємств для забезпечення їх ефективного функціонування. Проблема забезпечення ефективного розвитку суб'єктів господарювання обумовлена умовами загальних фінансово-економічних проблем економіки, взаємодії суб'єктів ринку, організації внутрішньовиробничих відносин у діяльності підприємств. Формування механізму ефективного корпоративного управління розвитком підприємства вимагає обґрунтування і слідування певним методологічним принципам. Для того, щоб надати процесу управління розвитком суб'єкта господарювання логічну завершеність, необхідну результативність і структурованість, необхідно дотримуватися ряду методологічних принципів його управління розвитком.

Аналіз досліджень і постановка завдання. Вагомий внесок у дослідження проблем корпоративного управління зробили іноземні [Kunte 1998; Мскау 1979; Neter 1996; Romer 2001; Segre 1965] та українські науковці [Варфоломієва 2014; Волков 2011; Ільяшенко 2009; Ільєнкова 2007; Федулова 2013]. Проте і на сьогоднішній день питання дослідження напрямів розвитку корпоративної системи управління інноваціями залишається об'єктом дискусій.

На основі вищевикладеного можна сформулювати мету дослідження, яка полягає в розробці напрямів розвитку корпоративного управління інноваціями на суб'єктів господарювання. У процесі написання статті використовувалися наступні методи: аналізу та синтезу, системно-структурного аналізу, абстрактно-логічний, економіко-математичного моделювання, монографічний.

Результати дослідження. Нелінійний, нерівноважний, необоротний характер економічних процесів в середньостроковому і історичному масштабі часу був відзначений економістами деяких наукових шкіл ще в XIX столітті. В умовах сучасного ділового світу традиційна управлінська наука все менше відповідає практичним інтересам менеджерів, оскільки фокусує свою увагу на аналізі, прогнозуванні та управлінні. В умовах швидко мінливих ринків прагнення до кількісного опису соціальних явищ (квантифікації), виокремлення планування від виконання, ізоляція робочих один від одного створює такі організаційні структури, які важко в короткі терміни пристосувати до змін, що відбуваються [Kunte 1998].

Система концептуальних методологічних принципів розвитку корпоративної системи управління інноваціями на промислових підприємствах має базуватися на наступних наукових підходах: інтеграційному, цільовому, системному, комплексному, ситуаційному, економічному, синергетичному (доданий автором) (табл. 1).

Відповідно виділеним підходам притаманні ті чи інші принципи формування механізму управління ефективним розвитком підприємства: інтеграційному підходу - принцип наступності, цільовому - принцип цілеспрямованості, системному - принцип системності, комплексному - принцип комплексності, ситуаційному - принципи багатоваріантності та сталого розвитку підприємства, економічному - принципи пропорційного розвитку, ефективності та результативності, синергетичному - принципи самоорганізації та саморозвитку систем та відкритості підприємства для інновацій і перетворень [Інноваційний менеджмент 2007].

Таблиця №1 - Система концептуальних методологічних принципів розвитку корпоративної системи управління інноваціями на промислових підприємствах

№ з\п	Наукові підходи, що реалізуються у процесі обґрунтування методологічних принципів	Принципи
1	2	3
1.	Інтеграційний підхід	Принцип послідовності, що відображає інтегрування прогнозів розвитку корпоративної системи управління інноваціями на промислових підприємствах, що розташовані в регіонах зі стратегічними цілями та пріоритетами соціально-економічного розвитку регіону
2.	Цільовий підхід	Принцип цілеспрямованості, що передбачає: - постановку цілі розвитку корпоративної системи управління інноваціями, узгодження альтернативних цілей, відповідність цілі розвитку корпоративної системи управління інноваціями концепції соціально-економічної політики розвитку підприємства; - застосування програмно-цільових методів планування і управління розвитком підприємства
3.	Системний підхід	Принцип системності, що обумовлює необхідність: - системного обліку впливу чинників внутрішнього і зовнішнього середовища; - формування цілісного механізму розвитку корпоративної системи управління інноваціями, що складається із системного взаємозв'язку, взаємодії, взаємозалежності його складників (розвитком різних напрямів інноваційної діяльності), коли розвиток частин залежить в цілому від систем управління розвитком підприємством, а сама система – від її складників

Закінчення таблиці 1

1	2	3
4.	Комплексний підхід	<p>Принцип комплексності, що включає:</p> <ul style="list-style-type: none"> - комплексний облік сукупності економічних, соціальних, екологічних факторів розвитку підприємства; - комплексну розробку основних заходів реформування розвитку підприємства; - зв'язок комплексу заходів реформування і розвитку корпоративної системи управління інноваціями з ресурсами і строками їх здійснення
5.	Ситуаційний підхід	<p>Принцип багатоваріантності, що передбачає:</p> <ul style="list-style-type: none"> - розробку альтернативних цілей і варіантів розвитку корпоративної системи управління інноваціями; - обґрунтування методу вибору пріоритетного варіанту розвитку корпоративної системи управління інноваціями з найменшими витратами часу та ресурсів
		<p>Принцип стійкого розвитку підприємства, що забезпечує:</p> <ul style="list-style-type: none"> - організаційна, економічна, фінансова стійкість підприємства до ризиків, кризи сів, втраті своєї конкурентоздатності; - необхідне коригування стратегії розвитку підприємства з урахуванням змін зовнішнього середовища
6.	Економічний підхід	<p>Принцип пропорціонального розвитку, що характеризує пропорційність:</p> <ul style="list-style-type: none"> - темпів економічного росту та соціально-економічного розвитку підприємства; - соціального і економічного розвитку; - типів економічного росту (превалювання інтенсивного над екстенсивним); - розподіл ресурсів між процесами забезпечення життєдіяльності і розвитку підприємства
		<p>Принцип ефективності і результативності, слідування якому забезпечує необхідність:</p> <ul style="list-style-type: none"> - забезпечувати та об'єктивно оцінювати ефективність розвитку корпоративної системи управління інноваціями на основі застосування обґрунтованих методів, показників та критеріїв; - фінансової забезпеченості та окупності стратегічної програми розвитку підприємства
7.	Синергетичний підхід	<p>Принцип самоорганізації і саморозвитку систем, що відображають організованість, порядку за рахунок узгодження компонентів всередині системи при відсутності упорядкованого впливу з боку зовнішнього середовища</p>
		<p>Принцип відкритості підприємства для інновацій і перетворень, що обумовлює пріоритетність в управлінні розвитком економічних систем на основі активації інноваційної діяльності</p>

Джерело: складено авторами

Дотримання на практиці принципів дозволить більш успішно структурувати процеси корпоративного управління інноваціями на

промислових підприємствах і ефективно їх реалізовувати.

Розвиток являє собою фазові, структурні, векторні трансформації в просторі і в часі, що зумовило формування нової парадигми в економічній теорії, заснованої на теорії самоорганізації та синергетики. Проведемо обґрунтування виділення автором дослідження синергетичного підходу.

Синергетичний менеджмент розглядається як технологія управління розвитком на різних рівнях економічних систем від глобального, галузевого, корпоративного, регіонального до нанорівня (рівня індивіда та домашнього господарства). Потреба в синергетичному менеджменті критично обумовлена неоднозначністю тих процесів, які відбуваються в економіці та економічній теорії в Україні.

Синергетичний менеджмент орієнтується на прискорений розвиток, прорив через формування в системах синергетичних ефектів, на створення нових товарів, нових ринків, нового економічного середовища [Ільяшенко 2009].

Уміння сформулювати і реалізувати синергетичні ефекти розглядається в синергетичному менеджменті як вища компетенція, якою повинен володіти менеджер XXI століття.

Сам термін «синергетика» був введений у науку в XIX столітті англійським фізіологом Ч.С. Шеррингтоном для опису кооперативних дій м'язових систем, керованих мозком. Надалі цей термін широко використовувався у фізіології для позначення спільної поведінки. Останнім часом «синергетикою» стали називати теорію спільної дії, основою якої є загальні закономірності процесів самоорганізації в нелінійних динамічних системах різної природи [Neter, Kutner, Nachtsheim 1996].

Суть самоорганізації полягає в тому, що простір з нескінченним числом вимірів породжує порівняно невеликий набір досить простих сутностей. В основі теорії самоорганізації лежить принцип розвитку. Фундамент концепцій самоорганізації становлять сьогодні синергетика і теорія змін. Синергетика (по Герману Хакену) - це евристичний метод дослідження відкритих систем, що самоорганізуються, схильних до кооперативного ефекту, який супроводжується утворенням просторових, часових або функціональних структур, тобто процесів самоорганізації систем різної природи. Теорія змін (Брюссельська школа, її представник - Пригожин І. Р.) - це евристична методологія і відповідний понятійний апарат дослідження процесів руху систем, особливо фази «стрибка» [Mскау, Beckman, Conover 1998].

Розроблена система управління розвитком підприємства найбільш ефективна тоді, коли вона увібрала в себе весь попередній досвід, накопичений безліччю різних течій і обґрунтований науково. Нова система управління має найглибші коріння, що зародилися на початку XX століття. Отже, на сучасному етапі розвитку в управлінській діяльності необхідні глибокі знання законів, керуючих еволюцією навколишнього світу, цілей, мотивів розвитку людства, і, що особливо важливо, механізму реалізації цих цілей.

Теорія управління може і повинна використовувати новітні результати природничих та суспільних наук, які пов'язані, з ефектами самоорганізації, і збагачують системну теорію новими поняттями: динамічний хаос; операційна замкнутість, самореферентність.

Рішення стратегічних і тактичних питань на підприємстві об'єднує сьогодні управління ефективним розвитком [Romer 2001]. Головне завдання сучасного керівника - навчитися створювати можливості, а не обмежуватися

вирішенням проблем.

Неодмінною рисою процесу управління є переробка інформації, встановлення зворотного зв'язку. При цьому управління може здійснюватися двома способами: стихійно і свідомо. Перший: вплив відбувається в результаті взаємодії суб'єктів (синергетичне управління). Другий: в результаті планомірної дії об'єкта (ієрархічне управління) [Segre 1965]. Таким чином, можна зробити висновок, що управління - це процес виведення системи на новий якісний рівень в результаті впливу енергії на матерію в певному просторі прояви за час втілення поставленої мети.

Існуюча і удосконалена система управління розвитком підприємством призначена для підвищення ефективності їх діяльності та створення умов для вирішення поставлених завдань. Це стає можливим за допомогою впровадження досліджених інноваційних технологій управління, які будуються на універсальних закономірностях системних відносин, розроблених нових освітніх програмах, що розкривають здібності і ініціативу особистості в пошуку: нестандартних рішень в системі колективної, громадської і міжнародної співтворчості людей. В основі сучасного менеджменту лежить не автоматизм, а автономія; не ідентичність, а відмінність; не елементи, а відносини між ними; не рівновага, а нестійкість; не буття, а постійне становлення.

Розглядаючи промислове підприємство як високоорганізований, живий організм, можна стверджувати наступне: основними цілями існування підприємств є виживання і розвиток; головними структуротворними принципами є самоподібність і самоорганізація; інформація є одним з найважливіших елементів у створенні, існуванні і розвитку підприємств. Складним системам не можна нав'язувати шляхи їх розвитку, а потрібно забезпечувати самокерований розвиток, правильно організовуючи дії у просторі, часу і масштабі.

Зміни в технологіях, громадських інститутах і цінностях - це основні рушійні сили революції. Результатом є виникнення абсолютно нового суспільства, нових способів організації та дезорганізації праці. Прекрасно організований і що знаходиться в приватній власності людський мозок переважає традиційні засоби виробництва: сировина, важка праця і капітал [Волоков, Денисенко, Гречан 2011].

Якщо розглядати підприємство як об'єкт, що складається з безлічі взаємозалежних елементів, то він характеризується деякою специфічною системною властивістю, якої не має жодна його частина при будь-якому способі членування. Підприємство як система має вхід (безліч входів), через який зовнішнє середовище впливає на підприємство, і вихід (безліч виходів), через який підприємство впливає на середу. Грунтуючись на залежності виходу від входу, підприємство можна класифікувати як складну систему, у якої вихід має неоднозначну функціональну залежність від входу. Підприємство як складна система має особливі, феноменальні властивості [Федулова 2013]:

– для складних систем ніяке як завгодно докладне знання пристрою (морфології) недостатньо для визначення способу впливу входу на вихід, і, навпаки, ніяке, як завгодно докладне знання способу впливу входу на вихід не дозволяє розкрити морфологію;

– складні системи мають автономний (внутрішній) масштаб часу; відмінний від астрономічного. Всі процеси в них протікають в автономному масштабі часу; з точки зору зовнішнього спостерігача, вони можуть

здаватися надто швидкими або занадто повільними. Автономний масштаб часу може змінюватися;

- складні системи мають автономну систему власних одиниць величин, за допомогою яких вони можуть бути кількісно описані. Одиниці автономної системи взаємопов'язані і пов'язані з одиницями фізичних величин через коефіцієнти перерахунку;

- складні системи мають автономну метрику, яка може істотно відрізнятися від метрики зовнішнього середовища. Метрична відмінність накладає суттєві обмеження на взаємодію з середовищем, але сприяє самозбереженню системи при зміні умов. Іноді автономна метрика визначає спосіб існування системи (тобто її системна властивість);

- складні системи синергетичності, в яких протікають процеси самоорганізації та саморозвитку. Вони нерівноважні і незворотні. Завдяки синергетиці вони володіють високою стійкістю і опірністю по відношенню до зовнішніх впливів. Разом з тим в складних системах (за певних умов) можуть протікати процеси автономізації окремих структур;

- розвиток складних систем може відбуватися за допомогою або нарощування і ускладнення (при самозбереженні і стійкості), або поділу системи на частини (відділення частин). Кожна з частин надалі розвивається: самостійно, незалежно від інших або; кооперативно;

- складні системи, як правило, переживають періоди «зародження», «дитинства», «молодості», «зрілості», «старіння», «загибелі». Системи, що необмежено стагнують, практично не зустрічаються.

Програма поведінки підприємства як системи формується або генетично (передається), або синергетично (за допомогою самоорганізації). Генетична програма може породити синергетичні процеси, що усувають або закріплюють геном, а синергетичні процеси можуть створити генетичну програму, яка закріпиться і зможе породжувати відповідну їй синергетику. Синергетичні програми формуються досить часто, але дія їх відносно короткочасна. Послідовність синергетичних програм (зважаючи на вплив передісторії) більш-менш близько підходить до напрямних функцій (якщо не відбувається катаклізмів). В принципі синергетичні програми можуть створюватися за допомогою зовнішнього впливу - при взаємодії систем. Генетичні програми еволюціонують під впливом середовища або власної синергетики. Це дуже повільний процес. Але вони можуть майже миттєво мутувати, істотно змінюючись. Це відбувається дуже рідко, ще рідше мутації закріплюються [Варфоломієва 2014].

Найбільш очевидна особливість біологічних систем, як відомо, полягає в тому, що вони здатні до самоорганізації, тобто спонтанного утворення і розвитку складних впорядкованих структур. Для виникнення ефектів самоорганізації необхідна наявність потоку енергії, що надходить в систему від зовнішнього джерела. Саме завдяки цьому потоку система стає активною, тобто набуває здатності до автономного утворення структур.

Оскільки головною відмітною властивістю досліджуваних середовищ є процеси самоорганізації, що в них протікають, синергетику можна також розглядати як загальну теорію самоорганізації в середовищах різної природи.

Самоорганізація в цілому - процес встановлення організованості, порядку за рахунок узгодженої взаємодії компонентів усередині системи при відсутності упорядкованих впливів з боку зовнішнього середовища. Нескінченне чергування етапів адаптації - еволюції і перероджень - революції, яке виводить системи на нові щаблі досконалості, і є, по суті,

самоорганізацією. Для менеджерів самоорганізація - це нескінченне чергування етапів «спокійної» управлінської, організаційної роботи, що адаптує існуючі об'єкти до змін середовища, і неординарних ідей, новаторських рішень, винаходів і «революційних» реорганізацій, що виводять системи на абсолютно нові ступені досконалості. Саме на цих етапах керівник, який знайшов неординарне рішення, практично реалізує вибір між різними варіантами можливого майбутнього стану конкретної системи.

Висновки. Таким чином, для більш успішного структурування процесів управління розвитком підприємства необхідно дотримуватися ряду принципів розвитку корпоративної системи управління інноваціями на промислових підприємствах, заснованих на інтеграційному, цільовому, системному, комплексному, ситуаційному та економічному підході. Також доданий принцип синергетичного підходу до управління ефективним розвитком підприємства, якому властиві принципи самоорганізації та саморозвитку систем, відкритості підприємства для інновацій і перетворень.

Головним завданням при управлінні ефективним розвитком підприємства стає завдання визначення причин та факторів змін, а не суті і складників наявної системи, як це було прийнято раніше.

Література

- Варфоломієва, В. О. (2006). Інформаційне забезпечення управління розвитком інноваційного потенціалу підприємств малого бізнесу. *Актуальні проблеми економіки. № 4.* – С.165 – 171.
- Волков, О. І., Денисенко, М. П., Гречан, А. П. та ін. (2011). *Інноваційний розвиток промисловості України /* За ред. О. І. Волкова, М. П. Денисенка. – К.: КНТ. – 648 с.
- Ільяшенко, З. (2009). Формування структури інвестиційних ресурсів розвитку підприємств. *Бізнес Інформ. № 9-10.*
- Ільєнкова, С. Д. (2007). *Інноваційний менеджмент: Підручник для вузів /* С. Д. Ільєнкова, Л. М. Гохберг, С. Ю. Ягудин і др.; Під ред. С. Д. Ільєнкової. – М.: Банки і біржі ЮНІТІ.
- Федулова, Л. Н. (2013). Перспективи інноваційно-технологічного розвитку промисловості України. *Економіка України. – № 7.* – С. 24–36.
- Kunte, A. (1998). *Estimating National Wealth: Methodology and Results /* A. Kunte, K. Hamilton, J. Dixon, M. Clemens. – Environmental Economics Series (IMF). – 44 p.
- Mckay, M. D., Beckman, R. J., & Conover, W. J. (1979). A Comparison of three Methods for Selecting Values of Input Variables in Analysis of Output from a Computer Code. *Technometrics, V.21, N.2,* 239-245.
- Neter, J., Kutner, M. H., Nachtsheim, C. J., Wasserman, W. (1996). *Applied Linear Statistical Models.* Fourth Edition. McGraw-Hill: Chicago, IL.
- Romer, D. (2001). *Advanced Macroeconomics.* McGraw-Hill, ch.1.
- Segre E., ed. (1965). *The Collected Works of Enrico Fermi.* – Chicago: The University of Chicago Press.

References

- Iliashenko, Z. (2009). Formuvannja struktury investycijnyh resursiv rozvytku pidpryjemstv. *Biznes Inform. № 9-10.*

- Ilienková, S. D. (2007). *Innovacijnyj menedzhment: Pidručnyk dlja vuziv* / S. D. Ilienková, L. M. Gohberg, S. Ju. Jagudyn i dr.; Pid red. S. D. Ilienkovoi. - Moskva: Banky i birzhi JuNITI.
- Fedulova, L. N. (2013). Perspektyvy innovacijno-tehnologichnogo rozvytku promyslovosti Ukrainy. *Ekonomika Ukrainy, № 7*, 24–36.
- Kunte, A. (1998). *Estimating National Wealth: Methodology and Results* / A. Kunte, K. Hamilton, J. Dixon, M. Clemens. – Environmental Economics Series (IMF). – 44 p.
- Mckay, M. D., Beckman, R. J., & Conover, W. J. (1979). A Comparison of three Methods for Selecting Values of Imput Variables in Analysis of Output from a Computer Code. *Technometrics, V.21, N.2*, 239-245.
- Neter, J., Kutner, M. H., Nachtsheim, C. J., Wasserman, W. (1996). *Applied Linear Statistical Models*. Fourth Edition. McGraw–Hill: Chicago, IL.
- Romer, D. (2001). *Advanced Macroeconomics*. McGraw–Hill, ch.1.
- Segre E., ed. (1965). *The Collected Works of Enrico Fermi*. – Chicago: The University of Chicago Press.
- Varfolomijeva, V. O. (2006). Informacijne zabezpečennja upravlinnja rozvytkom innovacijnogo potencjalnu pidprijemstv malogo biznesu. *Aktual'ni problemy ekonomiky (Actual problems of economy), #4*, 165–171.
- Volkov, O. I., Denysenko, M. P., Grechan, A. P. ta in. (2011). *Innovacijnyj rozvytok promyslovosti Ukrainy* / Za red. O. I. Volkova, M. P. Denysenka. – Kyiv: KNT. – 648 s.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 19.09.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 22.09.2015

Olena Shevchenko

PhD (Economics), Associate Professor,
Yurii Kondratyuk Poltava National Technical University,
Associate professor of economic theory and regional economics Department
Poltava, Ukraine
sheffchenko71@mail.ru

**THE IMPACT OF WORLD STOCK MARKETS'
GLOBALIZATION TRENDS ON THE UKRAINE SECURITIES
MARKET**

Abstract. The article analyzes the trends that are happening in the world stock market; the problems that impede the effective integration of the Ukrainian stock market in the global securities market and the ways for its further integration into the global financial space were identified. The urgency of these issues is related with the deepening of global processes on the global stock market and with the need for further development of the securities market of Ukraine and its integration into the global financial space.

Keywords: stock market, globalization, financial integration, market capitalization, sales of shares, portfolio investment, IPO.

Formulas: 0, fig.: 2, tabl.: 2, bibl.: 14

JEL Classification: G10, G14, G15

Introduction. The most important part of both national and global economic systems in modern conditions is the globalization. The growing interdependence between countries, an intensification of international goods exchanges, services and capital are leading to the emergence of new trends in the economical and financial relationship. An increase in the level and pace of financial integration, including the stock markets takes place simultaneously with the process of economic integration. Financial integration of stock markets, according to research, is a complex process in which the stock markets become more closely connected on international level in terms of liberalization processes and scientific progress. The universalization of the various financial institutions, the use of innovation in electronic payment systems and communication system of stock exchanges, expanding the range of financial instruments contributed to the formation and development of the global stock market and the growth of international capital mobility.

In this context, Ukraine can not remain aloof from the world globalization process in the stock market, following the principle of openness of the economy. Therefore, the primary objective in accordance with the Stock Market Development Program of Ukraine for 2015-2017 years, is to encourage the inflow of investments in Ukraine through the integration of the stock markets in the world capital markets and introducing best international standards and practices, which in turn will help to overcome recession which caused economic crisis and achieve financial stability and economic recovery [Project program 2014].

Literature review and the problem statement. In recent years great attention of domestic and foreign researchers has been paid to the study of the theoretical and practical foundations of globalization and integration processes in the financial market, especially the stock market. Particularly noteworthy are the works of foreign scientists G. Alexander, E. Bradley [Bradley 2000], J. Mirkin,

B. Rubtsov [Rubtsov 2011], G. Soros, R. Teweles [Teweles 2000], W. Sharpa. Ukrainian authors, who study the problems of the global stock market and global financial integration are: S. Borinets, O. Vasylyk, O. Mozgowy, J. Zhalilo, I. Lyuty, A. Moroz, I. Krupka, E. Redzyuk [Redzyuk 2011], A. Fedorenko, I. Shkodina [Shkodina 2013], V. Yukhimenko [Yukhimenko 2013].

We must pay tribute to the investigations of domestic and foreign economists made in the theory and practices of the world stock market in terms of global financial integration. But at the same time, it should be noted that a number of theoretical and methodical issues related to the study of globalization trends of the world stock market and of their impact on the integration process of the securities market of Ukraine remain poorly studied. A number of provisions has controversial nature. In this context it is particularly important to study the impact of financial globalization on functioning of Ukrainian stock market.

The purpose of this article is to study the functioning of the modern trends of world stock market, identifying key problems that hinder the effective integration of the domestic stock market. We also offer ways for further integration of Ukraine's stock market into the global financial space.

Research results. The World stock market in the history of its existence experienced both ups and downs. Developing under the influence of financial globalization, which is increasing every year, and is rapidly evolving, this market is becoming larger and is characterized by the new trends.

One of the most important indicators of the global stock market is its capitalization, which is the quintessence of the economic development and the movement of capital. This index reflects the market value of all issued shares of publicly traded companies in the stock market. A number of studies, in particular the analysis of the World Bank shows that the lion's share of the global capitalization (approximately 50%) is provided by four countries - the United States, Japan, China and the United Kingdom (Table. 1).

Analysis of the data table shows that the United States remains the absolute leader in terms of market capitalization compared with other countries. This index was US\$ 18668.3 bn in 2012 (30% an average from the world stock market's total capitalization). The growth of capitalization of the Eastern countries is the main focus of the structural changes in the modern stock world market over the past five years. Thus, the capitalization of the stock market in China has increased by 1.3 times, in India by 2 times in 2012 compared to 2008. In addition, the market capitalization of listed companies in China exceeds US\$ 678 bn the index of the UK stock market, and almost 2-3 times more than in Germany, Canada, Switzerland, in 2012. Thus, our analysis of the world stock market capitalization dynamics showed a general tendency towards a gradual increase in this index for the period 2008-2012.

As for the stock market in Ukraine, according to the classification of «Standard & Poor's», it belongs to the «frontier markets», which are too small, illiquid and are not suitable for efficient investment. Ukraine's stock market capitalization amounted 20.7 billion dollars at the end of 2012. It is one of the largest indicators compared with other countries which are part of frontier markets. According to the results in 2012 Ukraine's stock market capitalization exceeded this index in countries such as Romania (15.9 billion USD), Estonia (2.3 billion USD), Lithuania (3.9 billion USD), and Bulgaria (6.7 billion USD). The Ukrainian market's economic potential is ten times lower compared with the dynamics of the market capitalization of the developing countries (Poland, Russia, Czech Republic and others).

Table 1 - Market capitalization of listed companies 2008-2012, US\$ billion*

Countries	Years				
	2008	2009	2010	2011	2012
Developed markets countries					
USA	11737.6	15077.3	17138.9	15640.7	18668.3
Canada	1002.2	1681.0	2160.2	1906.6	2016.1
the United Kingdom	1852.0	2796.4	3107.0	2903.2	3019.5
Germany	1108.0	1297.6	1429.7	1184.5	1486.3
Switzerland	862.7	1070.7	1229.4	932.2	1079.0
Japan	3220.5	3377.9	4099.6	3540.7	3681.0
Developing markets countries					
China	2793.6	5007.6	4762.8	3389.1	3697.4
India	645.5	1179.2	1615.9	1015.4	1263.3
Czech Republic	48.9	52.7	43.1	38.4	37.2
Poland	90.2	135.3	190.2	138.2	177.7
Russia	397.2	861.4	1004.5	796.4	874.7
Frontier markets countries					
Ukraine	24.4	16.8	39.5	25.6	20.7
Bulgaria	8.9	7.1	7.3	8.3	6.7
Romania	19.9	30.3	32.4	21.2	15.9
Estonia	1.9	2.6	2.3	1.6	2.3
Lithuania	3.6	4.5	5.7	4.1	3.9

Source: compiled by the author under the data [The World Bank 2015]

Studies show that stock market capitalization in developed countries reflects the competitiveness of the national economy which in turn is the main factor determining the level of economic security and financial security. Thus, the stock market of Ukraine is not sufficiently competitive, not only on developed markets but also on those that operate in developing countries.

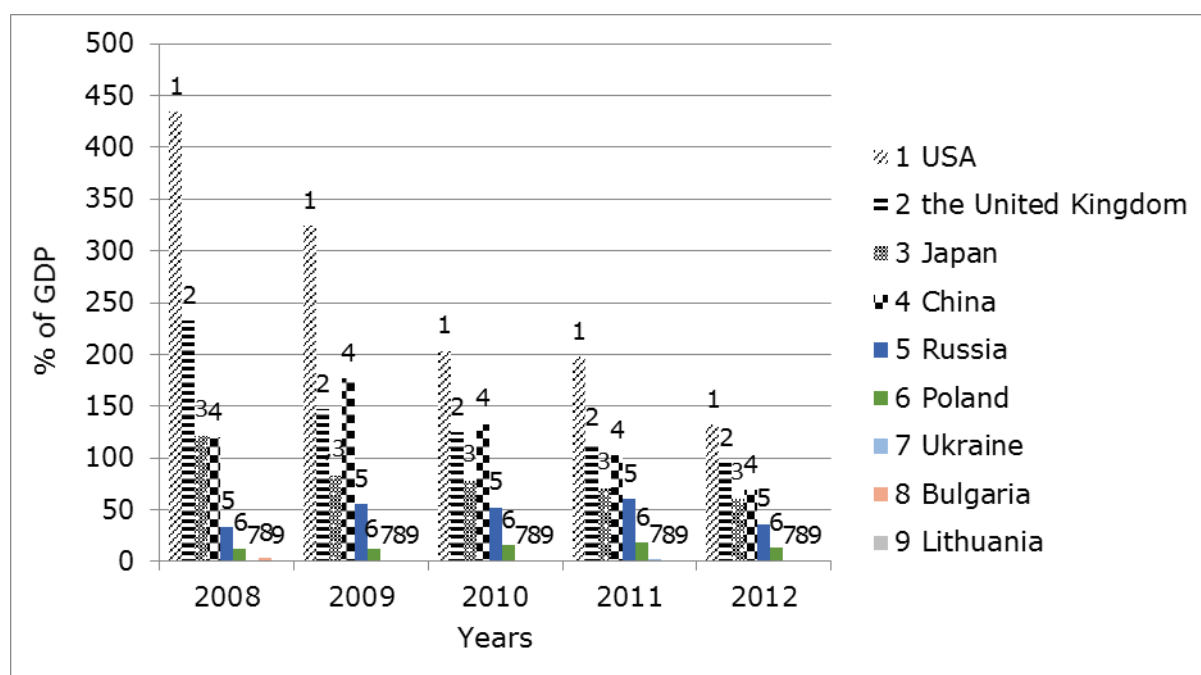
The ratio of market capitalization of the stock market to GDP is an important quality indicator that reflects the dynamics of GDP growth trends and tendencies of the effective functioning of global stock market. Capitalizing on the level of 40-60% of GDP is typical for most developed stock markets. For example, in the US stock market capitalization amounted to 115.5% in 2012, in the UK - 115.5%, Switzerland - 162%. This indicator in countries where stock markets are rapidly developing, are: in Russia - 43.4% of GDP (2012), in Poland - 35.8% (2012) [The World Bank 2015]. This indicator is insignificant for the stock market of Ukraine and is 11.8%. It reflects both the large gap between stock market capitalization to GDP, and a significant undervaluation of the Ukrainian stock market, compared with the world stock market. The great volatility of the stock market in Ukraine can be seen due to its low level of capitalization. This leads to the financial risk of the stock market and does not facilitate the development of innovative economy. In addition, some researchers believe that the capitalization of the stock market in Ukraine can not be considered objective for the following reasons: the concentration of transactions in the OTC market mainly; the spread of closed joint stock companies; tiny

* Data for the 2013-2014 years [The World Bank 2015] will not bring

proportion of issuers whose shares are included in quotation lists and Non-listing lists of trading; low activity of trading of equity securities, etc. [Neskorodyeva 2013]. There is also the view that the stock market is undervalued and undercapitalized [Shkolnyk 2011].

Scientists and practices associate the positive aspect of globalization on the world stock market with rising volumes of equity trading. This indicates an increase in its liquidity, and at the emergence of new potential investors.

The dynamics of the volume of shares traded as a percentage of GDP in the global stock market was analyzed based on the data from individual countries and shown in Fig. 1.

Figure 1 - Sales of shares as a percentage of GDP for 2008-2012

Source: compiled by the author under the data [The world bank 2015]

Analysis of the data presented in Fig. 1 shows that the United States remains the main world leader in terms of volume sales shares relative to GDP. The greatest value of this index was amounted to 434.9% in 2008. Then it was a gradual decrease from 2009 to 2012. The next year the greatest value of this indicator among developing countries was in China (177%). But its decline happened in 2010-2012 and it was 68.9% relative to GDP in 2012. The gradual reduction of shares traded on the world stock market is due primarily to the global financial and economic crisis and its subsequent recession, as well as, debt problems of European countries, including Greece, natural and man-made disasters in Japan. All this contributed to the high volatility of the stock price and reorienting investors to the safest assets. Thus the global stock market had a gradual trend decline in equity trading relative to GDP over 2008-2012.

As for the stock market of Ukraine, the volume of trading in shares of GDP for 2008-2012 amounted to a small part (range 0.7-2.8%) and tended to decrease. The analysis shows that such a situation was not conducive to openness, transparency, market liquidity, capitalization increasing, reduces the possibility of protecting its subjects from violation of their rights and interests. The results of these negative aspects are manifested in the inability to attract domestic and foreign investments in the right size and the favorable terms

needed for state's innovative economic development. The experience of countries with well functioning stock markets shows that their functioning is influenced by the factors such as stability of the political system, social stability, possibility of internal and external conflicts, poverty, unemployment and so on. Studies show that Ukrainian economic and political instability adversely affects the functioning and development of the stock market and its financial security at the present stage. These processes became more complex in 2014-2015, due to the continuation of the financial crisis and aggravation of political and economic situation in the east of Ukraine.

Thus, globalization of financial and investment relations leads to the fact that the problems of a particular country have international influence on other countries. It affects the development of stock markets around the world, directly or indirectly, fragmentary and sometimes structurally.

Analysis of portfolio investment is essential to assess the impact of financial globalization on the Ukrainian stock market (tab. 2). They include net revenue from securities except direct investment and including shares, depository receipts (American or global), and direct purchases of shares on local stock markets by foreign investors [The World Bank 2015].

Table 2 - The volume of portfolio investments for 2010-2014, US\$ billion

Countries	Years				
	2010	2011	2012	2013	2014
Developed markets countries					
USA	179.0	123.4	239.1	- 85.4	169.9
Canada	17.8	21.3	0.9	17.9	23.1
the United Kingdom	- 10,5	- 5.3	- 8.5	49.9	50.1
Germany	4.8	- 5.5	- 1.7	15.1	3.8
Switzerland	- 7.2	7.5	14.6	3.0	3.8
Japan	40.3	5.6	34.9	169.8	33.0
Developing markets countries					
China	31.4	5.3	29.9	32.6	-
India	30.4	- 4.0	22.8	19.9	12.4
Czech Republic	- 0.2	- 0.001	- 0.1	0.1	0.3
Poland	7.5	3.1	3.6	2.6	-
Russia	- 4.9	- 9.8	1.2	- 7.6	- 12.9
Frontier markets countries					
Ukraine	0.3	0.5	0.5	1.2	- 0.4
Bulgaria	0.008	- 0.04	0.004	- 0.02	- 0.08
Romania	0.004	- 0.04	0.4	1.1	-
Estonia	0.04	- 0.1	- 0.2	0.05	- 0.05
Lithuania	0.04	0.008	- 0.05	- 0.01	0.02

Source: compiled by the author under the data [The world bank 2015]

Analysis of the data table shows that significant inflow of portfolio investment took place in many developed countries such as USA, UK, Germany, and Switzerland from 2010 to 2014. However, this situation is not sustainable, because the inflow of investment is replaced by outflow. This leads to a sharp fall in the value of assets in the stock market. US occupies a dominant position to attract investment. At the same time, the outflow of investment in this country

occurred in the amount of 85.4 billion dollars in 2013.

It should be noted that the trend of a slow, gradual growth of transactions with foreign securities is observed in most developed countries. Significant inflow of portfolio investments is typical in China, where this index was US\$ 32.6 billion in 2013. Instead, the reverse process is typical for the Russian securities market, where foreign portfolio capital left the country en masse during the analyzed period. This situation is inherent to many countries with the frontier markets, including Ukraine, where political and economic instability led to a reduction in portfolio investment and the outflow occurred in the amount of US\$ 0.4 billion in 2014. This means that portfolio investors tried to diversify the means of preventing risks to their capital in our country.

Analysis of the formation of international investments portfolio in Ukraine shows that the Ukrainian market is the market of small investment choice compared to the international securities market. Attracting foreign securities in Ukraine is associated with significant problems of normative restrictions and currency regulation. The national issuers go to more attractive stock markets due to the lack of liquidity of the national stock market, lack of capital, excessive requirements for listed financial performance.

Thus, the highly developed countries dominate in the redistribution of capital assets in the global stock market. At the same time the indexes of annual growth rates of total capital flows in the markets of developing countries indicate that they have also become more attractive. There are more inflow of funds from developed countries to developing countries.

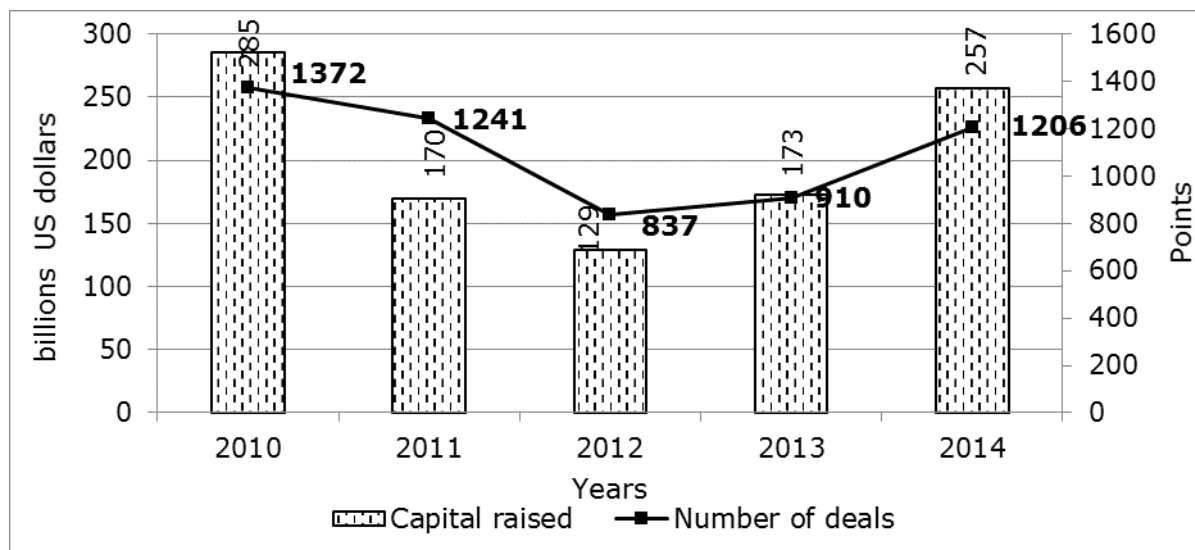
The need to develop new instruments to attract investment arises in conditions of the spread of financial globalization. Initial public offering (IPO) is the most common instrument in developed countries. Effectively functioning IPO market in the country, as proved by practice, promotes of its economies' integration in the global economic system; stimulates economic growth through attracting investment; contributes to the structural transformation of economies; is an indicator of business activity; increases capitalization of domestic stock markets. Therefore, analysis of the functioning of the global IPO market is important.

Dynamics of capital raised and numbers of deals in the global IPO market is shown in Fig. 2.

The gradual recovery of the market IPO comes after two years of inactivity in 2008-2009, caused by the global financial crisis and recession. Analysis of the data presented in Fig. 2 shows that the recovery of activity in the global IPO market took place in 2010. The volume of capital raised almost close to the pre-crisis index of US\$ 285 billion. Further development of the global IPO market (2011-2013 gg.) was characterized by falling because of the spread of the debt crisis in European countries and reducing the number of IPO deals in the Asia-Pacific region. Activity in the global IPO market decreased significantly in 2012, the volume of capital raised amounted to US\$ 129 billion, which is 2.2 times less than in 2010. Gradually, the activity level of the global IPO market began to rise in 2013, and 1206 agreements were concluded in this market in 2014, during which US\$ 256.5 billion were involved. Compared with 2013 the number of transactions increased by 35% and their volume rose by 50%.

Thus, rising trend is observed despite of global macroeconomic risks and the debt crisis in the global IPO market. Herewith, the main factors of this process in the global IPO market were the following: low volatility in international stock markets, coupled with high rates of income growth companies; shortage of

capital in terms of an extended period of recovery from the crisis; a significant number of pending listings since the beginning of the crisis; State privatization process; increasing the investors' confidence to shares and risks valuation [Levkivsky 2014].

Figure 2 – The volume of capital raised and number of deals in the global IPO market for 2010-2014

Source: compiled by the author according to the [Report of international auditing company Ernts & Yong 2013]; [Report of the international auditing company Ernts & Yong 2014]

The USA was the leader among industrialized countries in 2014 in the global IPO market in terms of capital raised. On US stock markets 288 transactions totaling US\$ 95.2 billion were made. Their number has grown by 27% compared to the year 2013, and the volume of borrowed funds increased by 54%. These figures were the record for the United States over the last ten years. According to experts, the US market remains attractive thanks to a well-developed market infrastructure, the availability of professional analysts and a large number of investors willing to invest in business growth [Savchenko, 2015].

China holds the most significant position in the IPO market among developing countries. This country was not a significant player in the global market in the early 2000s. But in 2014 the Hong Kong stock exchange holds to the leading position in terms of number of IPO transactions. 87 placements were made in the amount of 30 billion dollars.

Ukrainian IPO market is at an early stage of development. The number of Ukrainian companies using this tool to attract financial resources is insignificant. The limiting factors for Ukrainian companies to enter the IPO market are: long preparation, the reluctance of local business to disclose its reporting, poor corporate governance, the low liquidity of the Ukrainian stock market, poor taxation system, insufficient investment attractiveness and the low rating of the investment climate in the country, the lack of state guarantees of the transparency of the investment process and the protection of investors [Savchenko 2015, Levkivsky 2014]. No major placements of Ukrainian companies with using EDI has not happened in 2013-2014.

So the dynamics of Ukrainian stock market does not meet the objective tendencies of development and functioning of the global stock market. We

believe that the implementation of these directions is necessary in order to ensure the continued effective integration of Ukraine in world stock markets:

- implementation of the Ukrainian legislation to international standards is an important condition for ensuring the attractiveness of the national securities market for domestic and foreign investors;
- creating a favorable investment climate by ensuring general stable macroeconomic and political situation and scientifically-based taxation;
- the increase of level capitalization and liquidity the stock market by consolidating of the exchange system based on the experience of the EURONEXT i.e. exchange platform, which brings together five European stock exchanges;
- the increase in initial public offerings of securities on stock exchanges on the base of improvement of regulatory framework IPO, the ensuring protection of property rights, enhance the role of the organized securities market;
- promotion of the rating agencies services, increasing the financial literacy of Ukrainian citizens and the improvement of mechanisms for the protection of investors' rights in order to increase the level of individuals' activity on the stock market;
- creating the conditions for the emergence of strong domestic institutional investors which are able to make long-term investment in the economy through stimulating the development of joint investment institutions, particularly nonstate pension funds;
- ensuring effective regulation and supervision of the stock market, improvement of the activity of self-regulatory organizations and financial monitoring system.

Conclusions. World stock market is in conditions of strengthening financial globalization. It is characterized by both positive and negative trends which affect stock markets all over the world. The stock market of Ukraine has a low level of integration in the global capital market, due to the low market capitalization of the listing companies; insufficient volume of selling shares in relation to GDP; the decline of the portfolio investments; undeveloped market IPO. This requires the development of the national securities market in the direction of global trends on the basis of Ukraine's further integration into the global financial space by creating the favorable investment climate; increasing the level of capitalization and liquidity of the stock market; increasing the initial public offering of securities on the stock exchange; raising the level of activity of individuals and creating conditions for the emergence of strong national institutional investors.

Further research will be devoted to the study and analysis of the impact of financial instability on the functioning of the global stock market.

References

A project program of the stock market development in Ukraine for 2015-2017 years. Retrieved from: <http://od.ssmc.gov.ua>.

EY Global IPO Trends Report Q4 2013. Retrieved from: [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY_-_Global_IPO_Trends_Q4_2013/\\$FILE/EY-Global-IPO-Trends-Q4-2013.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY_-_Global_IPO_Trends_Q4_2013/$FILE/EY-Global-IPO-Trends-Q4-2013.pdf).

EY Global IPO Trends Q4 2014 – Ernts & Yong. Retrieved from: [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-q4-14-global-ipo-trends-report/\\$FILE/ey-q4-14-global-ipo-trends-report.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-q4-14-global-ipo-trends-report/$FILE/ey-q4-14-global-ipo-trends-report.pdf).

Levkivsky, V. M. (2014). Global IPO market: analysis of trends. *Naukovyy visnyk ChDIEU (Scientific journal of ChSIEM)*, 4 (24), 144–150 (in Ukr.).

Neskorodyeva, I. I. (2013). Features of the stock market of Ukraine. *Visnyk NBU (Bulletin of the National Bank of Ukraine)*, 2, 36–42 (in Ukr.).

Nikolenko, S. S., & Shevchenko, O. M. (2008). *Formation of securities market in a market transformation*. Poltava: RVV PUSCU (in Ukr.).

Redzyuk, Y. (2014). Ways of improving the integration of the securities market of Ukraine to the world's financial and investment processes. *Ekonomist (Economist)*, 7, 21-25 (in Ukr.).

Rubtsov, B.B. (2011). Global financial markets: scope, structure, regulation. *Vek globalizatsii (Century of globalization)*, 2, 73–98 (in Russ.).

Savchenko, L. (2015). Initial public offering – 2014. *Tzinni papery Ukrainy (Security papers of Ukraine)*, 4-5 (849-850), 7 (in Ukr.).

Shkodina, I. V. (2013). *Stock market self-organization in terms of global uncertainty*. Kyiv: UBS NBU (in Ukr.).

Shkolnyk, I. O. (2011). Stock market capitalization in the context of global trends. *Finansy Ukrainy (Finance of Ukraine)*, 4, 65–74 (in Ukr.).

Statistics of The World Bank. Website of The World Bank. Retrieved from: <http://data.worldbank.org/indicator/CM.MKT.LCAP.CD>.

Teweles, R., Bradley, E., & Teweles, T. (2000). *The Stock Market*. Moscow: INFRA-M (in Russ.).

Yukhimenko, V. V., & Gutafel, V. V. (2013). Operation research of the global stock market in terms of integration processes. *Aktual'ni problemy ekonomiky (Actual problems of economics)*, 7, 39-49 (in Ukr.).

Data przesłania artykułu do Redakcji: 16.09.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 22.09.2015

Serhiy Bay

Doctor of Science (Economics), Professor,
Kyiv National University of Trade and Economics,
Head of the Department of Management
Kyiv, Ukraine
bay@knteu.kiev.ua

Anna Rozman

Chernivtsi Trade and Economics Institute of Kyiv National University of Trade and Economics,
Assistant Lecturer of the Department of Management and Tourism
Chernivtsi, Ukraine
annamzor@mail.ru

CREATION OF SHARED VALUE IN RETAILING

Abstract. The article dwells upon potential possibilities of creation of shared value by the retail enterprises via reconceiving of products and markets, redefining of the productivity in the value chain and enabling local clusters development. The given work analyses factors determining the necessity of transformation of existent business models of enterprises and their re-orientation on embodiment of socially useful initiatives and defines priority directions of the managers in the context of implementation of the socially oriented decisions at the modern stage. Analyzing experience of successful realization of projects creating shared value the authors identified possibilities of commercial benefit through solution society problems by retail enterprises of Ukraine. Besides it the work outlines obstacles that complicate transition to the strategic management of Ukrainian retail companies taking into account the principles of Shared Value. It also identifies factors determining the potential attractiveness of creating shared value in the retailing. Also the authors offer a tool creating an enterprise business model, focused on shared value, and define the sequence of implementation of initiatives aimed at solving the social problems, as well as the methods for measuring achieved social and economic effect.

Keywords: shared value, ESG initiatives, retailing, canvas tool, vector based hybrid value metric

Formulas: 1, fig.: 6, tabl.: 3, bibl.: 50

JEL Classification: A13; L81

Introduction. Under market conditions entrepreneurial activity is of one of the most important factors of socio-economic development, promoting growth of national wealth and well-being of the nation. Entrepreneurship is the leading economic sector that provides market saturation in goods and services and creates a favorable environment for competition and jobs [Sylkina, Mel`nyk 2014]. However, in today's society, a business activity, being a catalyst of economic development, is mostly considered the cause of many social, environmental and economic problems. To a great extent this is due to the fact that a significant number of businesses indeed ignore certain important problems of society, mistakenly supposing that satisfaction of social needs is incompatible with economic growth. In particular, retailing in Ukraine, being by its content a complex socio-economic system that performs vital functions of social and economic nature such as: filling the budget, forming 1/5th of gross added value

of the country [Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny 2010-2014]; employment of not engaged in economic activity citizens (16-22% of the total number of employed in 2010-2014 [Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny 2010-2014]); maintenance of the balance between supply and demand, today is characterized by display of negative trends consisting in accelerated growth of economic components. Managers of trade companies thoroughly examine value creation and focus primarily on maximizing profits in a short term. Trade de-socialization has profound negative effects, manifesting itself in the limited access of certain social groups to trade services, deformed range of products, prices, reduced role of trade in the implementation of state social policy [Apopiy 2007]. As a result this actualizes the task to find possible ways of effective cooperation of retail companies with the society in which they operate, using its resource and consumer potential to achieve formulated goals.

Literature review and the problem statement. An important contribution to the development of research guidelines and factors that determine the success of the trading company was committed by I. Blank [Blank 1997], B. Berman [Berman 2003], Ch. Thomas [Thomas 2005], A. Mazaraki [Mazaraki 2010], E. Pantano [Pantano 2011], I. Vysochyn [Vysochyn 2012], G. Piatnytzka [Piatnytzka 2013], A. Yaremko [Yaremko 2013], L. Fedulova [Fedulova 2014].

Cooperation mechanisms of companies and society in modern scientific literature are the object of scientific interest of the representatives of several influential currents. In particular, the works of R. Freeman [Freeman 1984], J. Davis [Davis 1994], T. Donaldson [Donaldson 1995], S. Walker [Walker 2001] are devoted to the question of the company development considering interests of the groups interested in the results of its operation (Stakeholder theory). The principles of balancing financial and social impact of business activities (Blended Value Concept) have been studied in the works of J. Emerson [Emerson 2003], S. Hart [Hart 2005], K. Lynch & J. Walls [Lynch, Walls, 2009]. Concepts and strategies for achieving satisfaction of social needs by the enterprises (Social Innovation Theory) are outlined in the studies of G. Mulgan et al. [Mulgan et al. 2007], S. Goldsmith [Goldsmith 2010], R. Murray et al. [Murray et al. 2010]. Processing comprehensive approach to enterprise management implementation of social obligations towards employees, partners, government, civil society institutions and the public in general (Corporate Social Responsibility) has been fulfilled by L. Burke & J. Logsdon [Burke, Logsdon 1996], A. Carroll [Carroll 1999], A. McWilliams & D. Siegel [McWilliams, Siegel 2001], J. Margolis & J. Walsh [Margolis, Walsh 2003]. The need to achieve a balance between the satisfaction of modern human needs and the protection of future generation interests (Sustainable Value Creation Concept) is the subject of research of J. Elkington [Elkington 1994], B. Willard [Willard 2012], L. Kahle & E. Gurel-Atay [Kahle, Gurel-Atay 2013], P. James [James 2015].

The common feature of above mentioned mainstream scientific views is the distinction of economic and social value generated by the company, limited connection of social initiatives with the main activity of the company, main focus on improving the brand reputation, reactive nature of the actions recommended to managers, considered as a necessary response to external pressure.

An alternative vision of the interdependency of value creating processes (Shared Value Concept) proposed in the studies of M. Porter & M. Kramer [Porter, Kramer 2011], is, to our mind, of considerable practical interest in terms of potential use in retailing aiming to strengthen competitive advantages of

commercial enterprises. The concept's authors propose an algorithm to maximize economic value by creating social value, proving the possibility of obtaining commercial benefits solving the problems of society. Experience of such world famous companies as Coca-Cola [The Coca-Cola Company, 2012] and Nestle [Nestle in 2015], which already successfully use in their activities the Shared Value principles, as well as the fixation of recommendations for the creation of shared value in the official EU strategy as to corporate social responsibility [European Commission 2011] demonstrates the practical value and effectiveness of theoretical statements of the concept.

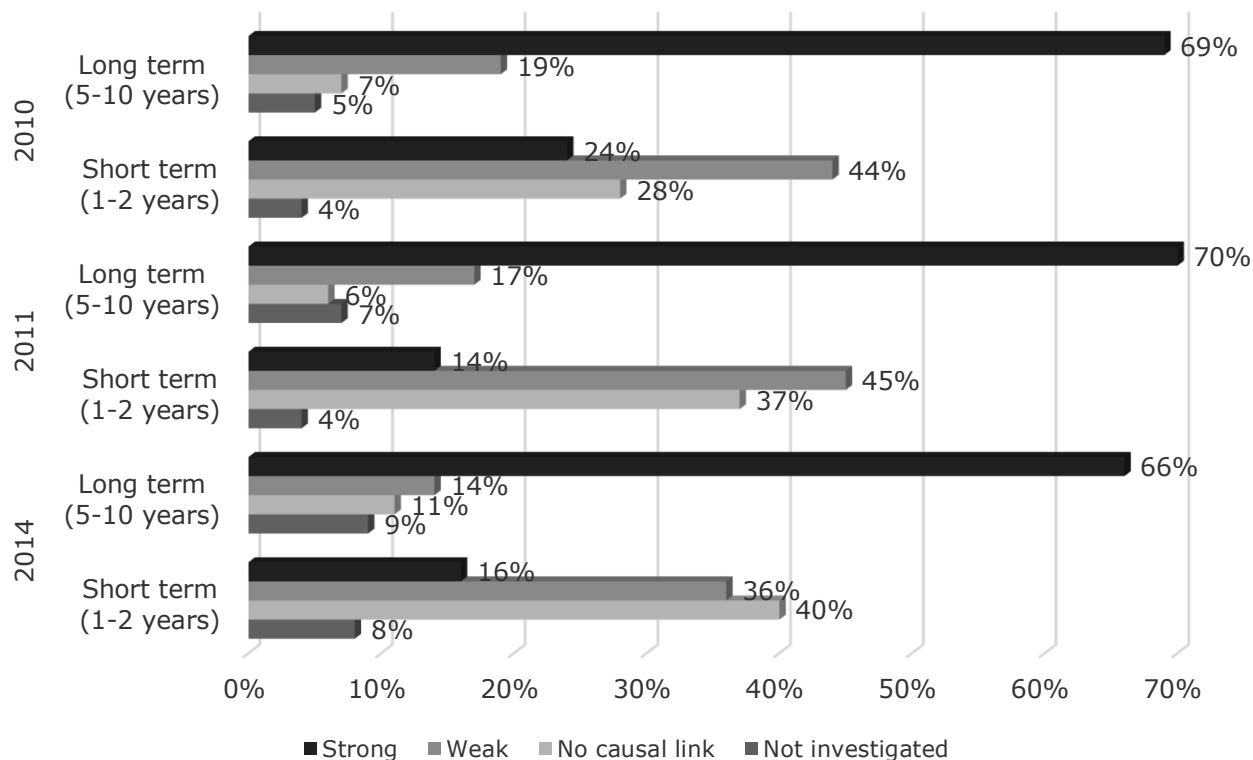
Meanwhile, despite the rapid growth of popularity of the Shared Value Concept, research of management development features of retail enterprises on the basis of shared values has not acquired proper distribution, which stipulates orientation of the article and its aim. The aim of the article is to develop a creation algorithm of a business model that will increase the value of retailing in the long run.

Research results. Modern Ukrainian society is experiencing difficult times, characterized by the existence of a huge number of social problems. The most burning problems include worsening of political and economic situation, accompanied by the rapid collapse of national currency and a corresponding impoverishment of the population [The Economist 2015]. Domestic retail companies are forced to function in difficult conditions. A growing competition on global trading networks part, unreasonable buyers' demands caused by the spread of modern information technology, changes in the minds of citizens lead to the need of the trade companies' managers to reconsider usual scenarios of running a business and of finding new ways to achieve a competitive advantage. The revolution of dignity in Ukraine and further events caused by it have led to significant changes in political and socio-cultural environments. Becoming socially responsible Ukrainian society [GFK 2014; NISS 2014, 2015] and the spread of eco-consumption [GFK 2015] are the catalysts of transformation of existing business models of companies and their reorientation to implement socially beneficial initiatives. Effective interaction with local communities is not just a fashion trend for retail enterprises, but a requirement of modern realities and the ability to earn additional income. Socially-oriented activities cannot stay on the periphery of a business; it must be integrated into the enterprise operational and strategic decision-making. And it is extremely important for retail enterprises to demonstrate their role in the development of a society.

The fact that any commercial enterprise operates for profit is undeniable. However, the narrow view of economic value creation, focus on success only in the short term and ignoring of the social challenges lead to commoditization, price competition, slow domestic growth, lack of benefits of pure competition and they limit the ability of a commercial enterprise to fully fulfill their potential.

Experience in implementing socially oriented initiatives by enterprises around the world indicates the presence of a direct causal relation between efforts to solving acute problems of society and increasing profitability in the long term (Fig. 1).

Most priorities of managers' attention in the context of socially-oriented solutions at this stage are increase of energy efficiency, health improvement and safety of workers, as well as establishing effective interaction with local communities (Fig. 2).

Figure 1 – Relationship between implemented social-oriented initiatives (ESG initiatives) and financial results of the company

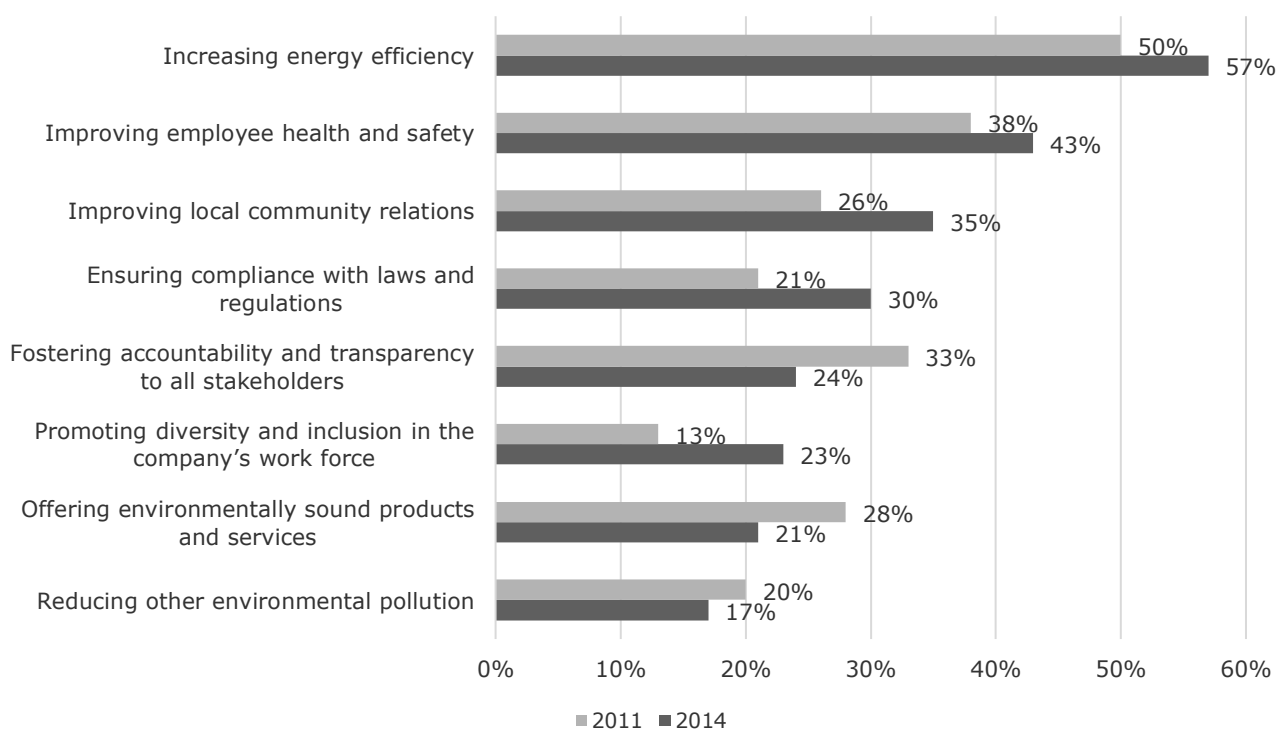
Source: Watts 2010, 2011, 2014

According to the authors, the most optimal and promising form of interaction between business and society is integration into the activity strategy of the principle of creating a shared value, which includes generating economic value by meeting the needs of society. Shared value is not a social responsibility, but it is a new way to achieve economic success, which can give a serious impulse to the transformation of business ideas (Table. 1).

Table 1 – Differences between the conception of Shared Value and the conception of Corporate Social Responsibility

Indication	Corporate Social Responsibility	Shared Value
<i>Value</i>	Creation of the common good	Social benefit and advantage of the accomplished expenses
<i>Motives</i>	Public stance, charity, sustainable development	Unity of enterprise and society to create value
<i>Stimulus</i>	Implemented by choice or under pressure of society	Is a part of the enterprise competition
<i>Connection with maximizing profits</i>	As a rule, absent	An integral component of maximizing profits
<i>Areas of the actions</i>	Are determined by PR objectives	Are determined by the specific activity of a company

Source: Porter, Kramer 2011

Figure 2 – Top priority targets of enterprises focused on solving social and environmental problems

Source: Watts 2011, 2014

Table 2 – Practices of Shared Value Creation

Method of Shared Value Creation	Company (Country): a brief description of socially-oriented initiatives	Economic Value	Social Value
1	2	3	4
Reconceiving of products and markets	Vodafone (Kenya): inexpensive mobile phones with mobile banking service M-PESA	10 mln. of clients during 3 years. The amount of assets, operated by Vodafone, is 11% of GDP	Reliable way to store money for low-income citizens, increase of sales opportunities of small farms
	General Electric, the program "Ecomagination": the production of environmentally friendly and energy saving products	Sales for the first four years of the initiative is \$ 18 billion. The forecast for the end of 2015 is that revenues from Ecomagination products will double the total revenue amount	Reducing CO2 emissions, the decline in the use of resources

End of Table 2

1	2	3	4
Redefining of productivity in the value chain	Hindustan Unilever, project Shak ti (India): a system of direct products delivery to consumers (direct-to-home); providing microcredit and training women entrepreneurs for direct sales	Increase in sales and profits, market expansion sales	Development of professional competence of women, increase of income of low-bracket category of the population, expanding public access to personal hygiene items
	Unilever (Azerbaijan): training work with the farmers, investment in technology and equipment to improve productivity and quality of local raw materials	Reduced costs for the purchase of raw materials and logistics	Increasing incomes of local people, development of competence in an agriculture area
Enabling local cluster development	Investment company Heirs Holdings (Nigeria): investments in the construction of a plant producing juice concentrates	Recycling up to 60% of fruit which were not processed formerly	Increase of the local population revenues
	Fertilizer company Yara (Norway): large-scale investment in development of barren African lands, facilitating access of local farmers to markets, infrastructure recovery	Increase of sales volume	Economic development of rural Africa

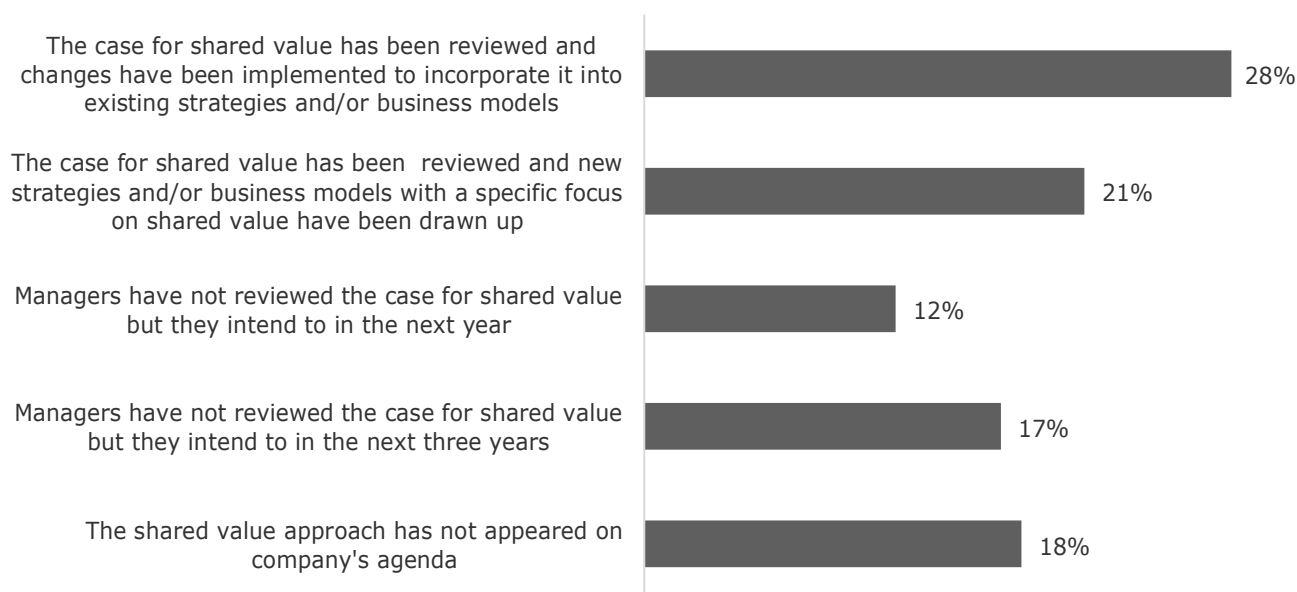
Source: Nestle 2014

The approach to strategic management of a retailer in terms of the Shared Value concept allows not to oppose the interests of the owners to the public interest but it rather creates opportunities for more competitive advantages through solving acute problems of society by reconceiving of products and markets in which businesses operate, by redefining productivity in the value chain or by facilitating the development of local clusters [Porter, Kramer 2011; Prysazhnyuk 2014].

Survey results of 285 companies from around the world [Watts 2015] show that 28% of respondents are now reassessing the points of intersection between society and business. Besides it they integrate the shared value creation into the company business model (Fig. 3).

Practices of shared value creation by world-known companies, as well as economic and social value, which is generated as a result of solving the problems of society, are given in the Table. 2.

Figure 3 - Current view of managers on the possibility of shared value creation

Source: Watts 2015

In the nearest decades the practical mastering of principles of shared value creation will become a basic competitive advantage for the retail enterprises. Trade enterprises, that aim to remain successful, will have to go beyond the bounds of an established idea about corporate social responsibility and to reform their business model in such a way, that shops would cease to exist only as trade points and would grow into the centers granting services for society [Schifferees 2014].

Creation of shared value is mutually beneficial for all parties (either for the proprietors of trade enterprises or for society), as it favours the decline of investment and informational risks of proprietors, as well as the increase of social and consumer loyalty, which forms stable background for development of profitability of a retail company in a long-term prospect. Possibilities of shared value creation are always related to the basic type of activity of an enterprise. Creation of shared value is not addition to the basic type of activity. This approach must be built-in in all business processes of an enterprise. The important condition of the system solution of social problems is a collaboration of an enterprise with other firms, public and volunteer organizations, as well as strengthening of intersectoral partnership (business, society, state).

Passing to the strategic management of retailing enterprises on the basis of taking into account principles of Shared Value in Ukraine becomes more complicated by a number of obstacles, namely: lack of legislative requirements as to forming of the social accounts by enterprises, manager's ignorance of standards of corporate social responsibility, imperception of their importance owing to the short-term orientation of activity, low level of an enterprise culture, insufficient level of activity of a civil society, legal nihilizm that became a constituent of a social culture.

Basic factors, that determine the potential attractiveness of shared value creation in the field of retail business, are the following:

- an increase of revenues as a result of the better satisfaction of consumers' needs on existent markets; inclusion in the assortment range of new

better goods; expansion of access to new markets; price reduction on commodities as a result of introduction of new approaches to their sale; establishment of more loyal relationships with the key groups of consumers, which increase consumption of commodities and services; increase of amount of solvent customers in clusters, that develop also due to payment of an enterprise in their development;

– reduction of charges of a trade enterprise as a result of cluster development (gives such advantages: reduction of prices on services of suppliers, logistic companies; reduction of dependence of a company on suppliers-monopolists; gaining of possibility to hire more talented workers; receiving of possibility to use more developed infrastructure, resulting in reduction of operating charges) and reduction of charges in the chain of creation of value due to the construction of more reliable and mutually beneficial relationships with suppliers, responsible attitude toward the use of natural resources.

Comprehension of social calls of modern Ukrainian society allows to identify directions of realization of socially-oriented initiatives capable to strengthen competitive advantages of an enterprise. The general review of potential *possibilities* of shared value creation in the field of retailing is given in the table 3.

Table 3 - Potential possibilities of shared value creation in the field of retailing

Method of Shared value Creation	Examples of Possible Initiatives	Economic Value	Social Value
1	2	3	4
Reconceiving of products and markets <i>How focus on unmet needs becomes a growth driver of revenues and profits?</i>	Monitoring of assortment quality on accordance with the standards	Increased sales	Improving public health
	Sales of environmentally friendly products	Exit to new sales markets	Improving public health
	Updating product range of goods necessary in a conflict	Exit to new sales markets	Promoting peace, support of troops
	Updating product range by goods with Ukrainian symbols	Exit to new sales markets	Patriotic upbringing
	Development of own trade brands and production of products that contribute to solving social problems	Exit to new sales markets	Solution of social problems
Redefining of productivity in the value chain. <i>How better management of internal operations increases efficiency and reduces risks?</i>	Use of energy saving technologies	Economy on expenses	Environmental defence
	Giving up polyethylene packing materials	Economy on expenses	Environmental defence
	Contracting with local suppliers	Economy on logistic charges	Reduction of CO2 emission. Increase of regional economy

1	2	3	4
	Development of educational programs for workers	Increase of the labour productivity	Increase of workers' competence
	Processing of wastes	Additional financial incomings	Environmental Defence
Enabling local cluster development <i>How does the change of social terms in the enterprise management become a mover of new growth and successful economic effect?</i>	Collaboration with noncommercial public organizations and governmental bodies with the aim of detection of requirement in products or services that will satisfy social calls	Additional financial incomings	Solution of social problems
	Investing is in a local infrastructure	Economy on logistic charges	Improvement of regional infrastructure
	Initiatives aimed at changing models of behavior and tastes of consumers	Additional financial incomings	Formation of a new culture of consumption
	Development of educational and professional programs for a local population	Access to skilled and cheap labour force. Additional financial incomings. Increase of sales volumes	Increase of competence of local population, promotion of employment and increase of profits
	Support, professional preparation of migrants and demobilized persons, their training, employment	Access to skilled and cheap labour force	Assistance in adaptation of population which suffered in the conflict
	A sale of commodities in installments	Increase of sales volumes	Access to the commodities of low-income groups of the population
	Creation in the trading room of a platform for discussions and engagement of interested parties (e.g. on the issues of healthy eating, stiffening the spirit of the population in a conflict, unity, patriotism, stress management, informational-propaganda measures to prevent corruption, etc.)	Additional financial incomings. Increase of sales volumes	Assistance in population occupancy and solution of social problems

Source: compiled by the authors based on own research

The given list of possible initiatives, offered in a table.3 is not full, and it only illustrates possible directions of further surveys, that must be carried out by the leaders of trade enterprises depending on their size, kind and terms of activity, with the aim of realization of projects in creation of shared value.

Shared Value Canvas tool is a comfortable and effective tool, that can be used by the leaders of retail enterprises for the construction of a business model, oriented on creation of shared value (Fig. 4).

Problem that must be solved. What problem must be solved for a society?	Society List of participants on whom the actions of an enterprise will be directed to.	Key activities What actions must be carried out?	Shared value What will social and economic consequences of enterprise's actions be?	Existent relations What type of relations does an enterprise support with the potential recipients of benefits that will arise as a result of realization of initiative?	Recipients of benefits Who will the realized initiative be valuable for?	Problem that will be solved as a result of initiative realization. What problem is settled by an initiative that is to be realized by an enterprise?
		Key resources What resources must be used?		Channels How is it possible to interest the potential recipients of benefits that will appear as a result of initiative realization?		
It will not work, if... What can impede or present an unacceptable risk for this initiative?				It will work, if... What are key indexes of success?		

Figure 4 – "Canvas" of Shared Value Creation

Source: Preston et al. 2015

Successive filling of blocks of the mode, represented on Fig. 4, by answers on the questions marked in them, will allow to form a clear vision of retailers' top managers as to the sources, ways and a special purpose setting of the created shared value.

Practical implementation of the initiatives, aimed at creation of shared value in the field of retailing, the authors of the article recommend to carry out in the following sequence:

1) Preparation stage: identification of social problems, that are tangent to activity of a trade enterprise, and the solution of which can potentially create pre-conditions for the increase of efficiency of its functioning in a long-term prospect.

2) Analytical stage: realization of a market research with the aim of determination of current state of affairs in a chosen direction, study of experience of other enterprises in realization of initiatives in shared value creation, choice of most acceptable activity strategy from the point of view of balance of social and economic results, identification of aims, actions and resources, necessary for their achievement.

3) Stage of implementation: preparation of a project businessplan in creation of shared value with the estimation of necessary investments and expected profitability, realization of its embodiment, monitoring of progress, adjustment of actions in case of substantial deviations from the pre-arranged social and economic results (Fig. 5).

Important pre-condition of effective realization of the initiatives, oriented to creation of shared value, is the system of measuring the generated economic and social results. Management practices of today use three basic approaches to measurement of shared value [Porter et al. 2011]:

- establishing of a cross-correlation connection between ecological, social and administrative indexes (ESG of indicators) [Federation of European Accountants 2011] and financial results of enterprise activity;
- measurement of return index from social investments (SROI - Social Return On Investment), that represents a correlation of profit, received as a result of realization of the social-oriented initiatives, and of their investments;
- measurement of financial results of initiatives, aimed at solution of social problems.

It is the authors' opinion, that the comfortable and effective method of shared value measuring, created by a retail company, is a vectorial method (Vector based Hybrid Value Metric), that allows to visualize and to calculate result, that is formed from quantitatively-(economic value) and qualitatively-measurable (social value) indexes (Fig. 6).

At fig. 6 scale of axis (x) corresponds to the numerical value of economic value (financial results of the company activity), the scale of ordinate (y) corresponds to values of quality indicators of achieved social effect (for example, on a scale from 1 to 10, determined on the basis of a questionnaire). The length of vector V , which passes through the origin of coordinates and the point of intersection of these two values, is an indicator of created shared value. Under such approach, shared value can be measured by the formula (1):

$$V = \sqrt{x^2 + y^2} \quad (1)$$

The angle of slope of vector α allows drawing conclusion about balance of the created economic and social value in a dynamics: if in course of time a corner α becomes sharper, it means that an enterprise creates more economic value, however a social value here has a tendency to destruction. And vice versa - if the angle of slope has a tendency to increase in a certain interval of time, then an enterprise creates more of social value, however it receives less profits here. In both cases leaders of an enterprise should revise the plans of actions and balance economic and social effects.

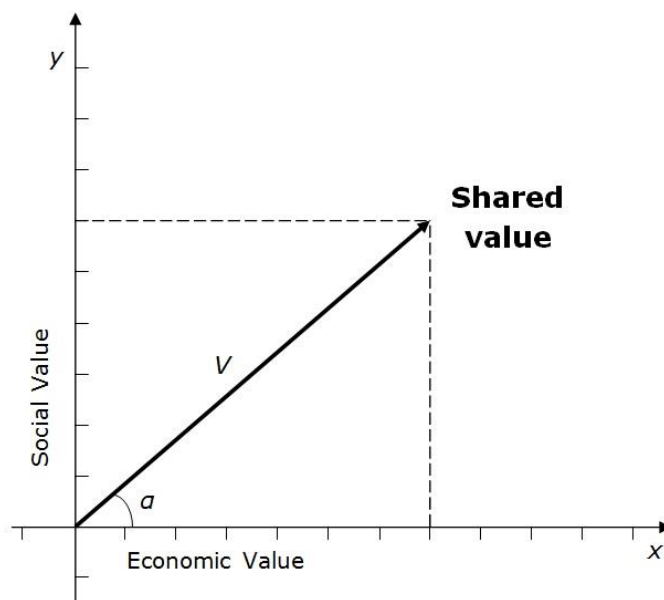
It is obvious, that decisions, which will be realized by retail companies in accordance with conception of Shared Value, are not capable to liquidate all existent problems of Ukrainian society. It is only a possibility to become familiar with social progress and to get a reward as an increase of profit for it. Wide realization of principles of shared value creation at Ukrainian retail companies also is able to provide a substantial increase of their social efficiency and increase of public respect.

Conclusions. Transformations, that take place in modern Ukrainian society, difficult socio-economic terms and changes in consciousness of citizens resulted in the necessity of reconsideration of business role in development of a society. Sphere of retailing, which is one of most influential in the structure of Ukrainian economy and has high potential of economic and social growth acceleration of a country, with the aim of strengthening of competition positions at the market, is forced to reorient on the new business models of value creation. On the modern stage of development one of most perspective business

models is the one, that personifies the operations, aimed at creation of shared value and allows integrating the processes of achievement of social and business-aims. A new business model describes logics of simultaneous retailer's creation of economic and social value, in their dialectical unity and intercommunication. A process of formation of such a business model is an inalienable constituent of achievement of organizational priorities through a prism of realization of publicly-useful initiatives.

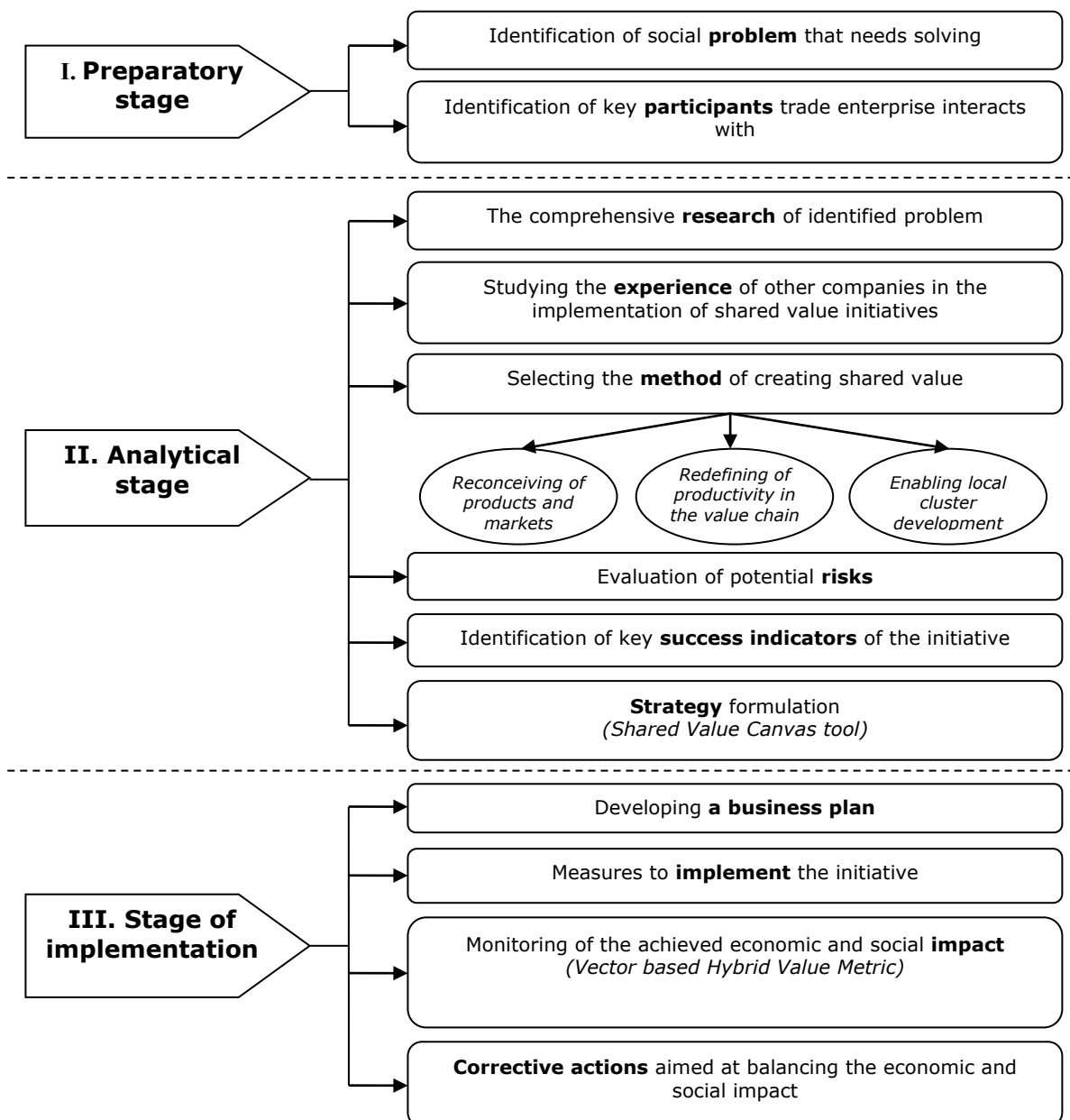
Transition to the business model of creation of shared value gives an opportunity to the enterprise of retail business to get a real possibility to strengthen competitiveness in a long-term prospect and to join solution of public problem through the sale of products and services, that improve quality of social life, through creation of new workplaces with higher level of labour remuneration by investments in formation of new clusters comfortable for running business, through social investments, and also participating in realization of infrastructural projects in the programs of state-private partnership. Today potential possibilities of shared value creation by the retail companies in Ukraine are determined by such public calls, as an unstable political and economic situation. The article offers authors' vision of initiatives, which realization will allow trade enterprises to become familiar with the solution of these problems and to improve results of financial-economic activity. The authors of this article recommend to use a "canvas"-method for building a business model of shared value creation, and to use a vector method of shared value measurement for measuring received effect.

Creation of shared value in different spheres of activity is able to solve significant amount of public calls. And although not all social problems can be worked out by means of shared value, the business model, considered in the article, gives possibility for the retail enterprises to become conductors of business innovations and social progress.

Figure 6 – Vectorial method of measurement of shared value

Source: Daum, Bretscher 2004; Bretscher 2014

Figure 5 – Sequence of construction of a business model of a trade enterprise, oriented to creation of shared value

Source: compiled by the authors based on own research

References

- Apopiy, V. V. (2007). Sotsial'na funktsiya torhivli. *Ekonomika i prohnozuvannya*, 4, 93-103.
- Berman, B., & Evans J. (2003). *Roznychnaya torhovlya: stratehycheskyy pokhod*. Moscow: Vyl'yame.
- Blank, Y. A. (1997). *Torhovyi menedzhment*. Kyiv: Ukrainsko-Finskyi instytut menedzhmenta i biznesa.
- Bretscher, P. (2014). *Comment on the Live Hangout with Shared Value Thought Leader Mark Kramer*. Retrieved from <https://sharedvalue.org/groups/live-hangout-shared-value-thought-leader-mark-kramer-thursday-sept-4th>
- Burke, L., & Logsdon, J. (1996). How Corporate Social Responsibility Pays Off. *Long Range Planning*, vol. 29, 4, 495-502.

- Carroll, A. (1999). Corporate Social Responsibility: Evolution of a Definitional Construct. *Business & Society*, vol. 38, 3, 268-295.
- Daum, J., & Bretscher, P. (2004). *Measuring performance in a knowledge economy: linking subjective and objective measurement into a "vector-based" concept for performance measurement*. Edinburg: The 4th International Conference on Theory and Practice in Performance Measurement and Management.
- Davis, J. & Donaldson, L. (1994). Boards and Company Performance – Research Challenges the Conventional Wisdom. *Corporate Governance: an International Review*, vol. 11, 3, 151-160.
- Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny. (n.d.). Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>
- Donaldson, T., & Preston, L. (1995). The Stakeholder Theory of the Corporation: Concepts, Evidence, and Implications. *The Academy of Management Review*, vol. 20, 1, 65-91.
- Elkington, J. (1994). Towards the Sustainable Corporation: Win-Win-in Business Strategies for Sustainable Development. *California Management Review*, vol. 36, 2, 90-100.
- Emerson, J. (2003). The Blended Value Proposition: Integrating Social and Financial Returns. *California Management Review*, vol. 24, 4, 35-51.
- European Commission. (2011). *A renewed EU strategy 2011-14 for Corporate Social Responsibility: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions*. Brussels.
- Federation of European Accountants. (2011). *Environmental, Social and Governance (ESG) indicators in annual reports: An introduction to current frameworks*. Retrieved from http://effas.net/pdf/cesg/ESG_indicators_in_annual_reports_An_introduction_to_current_frameworks_1105_Colour2652011551650.pdf
- Fedulova, L. I. (2014). Kontseptual'ni zasady formuvannya innovatsiyanoi systemy pidpryyemstv. *Aktual'ni problemy ekonomiky*, 10, 195-205.
- Freeman, R. (1984). *Strategic Management: a Stakeholder Approach*. Boston: Pitman.
- GFK. (2014). *Volonters'kyi rukh v Ukrayini*. Retrieved from http://www.gfk.com/ua/Documents/Presentations/report_vyshlisky.pdf
- GFK. (2015). *Try chverti spozhyvachiv vvazhayut', shcho kompaniyi mayut' buty ekolohichno svidomymy*. Retrieved from http://www.gfk.com/ua/Documents/Press%20Releases/20150422_pr-study_environmental-values-and-ethical-shopping_ukr.pdf
- Goldsmith, S. (2010). *The Power of Social Innovation: How Civic Entrepreneurs Ignite Community Networks for Good*. New York: John Wiley & Sons.
- Hart, S. (2005). *Capitalism at the Crossroads: The Unlimited Business Opportunities in Solving the World's Most Difficult Problems*. Philadelphia: Wharton School.
- James, P., Magee, L., Scerri, A., & Steger, M. (2015). *Urban Sustainability in Theory and Practice: Circles of Sustainability*. New York: Routledge.
- Kahle, L., & Gurel-Atay, E. (2013). *Communicating Sustainability for the Green Economy*. London: Routledge.
- Lynch, K., & Walls, J. (2009). *Mission, Inc.: The Practitioners Guide to Social Enterprise (Social Venture Network Series)*. California: Berrett-Koehler Publishers.

- Margolis, J., & Walsh, J. (2003). Misery Loves Companies: Rethinking Social Initiatives by Business. *Administrative Science Quarterly*, vol. 48, 2, 268-305.
- Mazaraki, A. A., Psheslins'kyy, D. M., & Smolin, I. V. (2010). *Torhovel'ne pidpryyemstvo: stratehiya, polityka, konkurentospromozhnist'*. Kyiv: KNTEU.
- McWilliams, A., & Siegel, D. (2001). Corporate Social Responsibility: A Theory of the Firm Perspective. *The Academy of Management Review*, vol. 26, 1, 117-127.
- Mulgan, G., Tucker, S., Rushanara, A., Sanders, B. (2007). *Social Innovation. What it is, why it matters and how it can be accelerated*. London: The Young Foundation.
- Murray, R., Caulier-Grice, J., & Mulgan, G. (2010). *The Open Book of Social Innovation*. London: The Young Foundation and Nesta.
- Nestle. (2014). *Creating Shared Value Global Forum*. Retrieved from <http://www.nestle.com/media/mediaeventscalendar/allevnts/creating-shared-value-forum-2014>
- Nestle. (2015). *Creating Shared Value*. Retrieved from <http://www.nestle.com/csv>
- NISD (Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen'). (2014). *Pro stan rozvytku hromadyans'koho suspil'stva v Ukrayini*. Retrieved from http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/grom_susp-bdf01.pdf
- NISD (Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen'). (2015). *Volonters'kyy rukh: svitovyy dosvid ta ukrayins'ki hromadyans'ki praktyky*. Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/volonter-697e4.pdf>
- Piatnytzka, G. T. (2013). Perevahy i nedoliky rozvytku velykykh torhovel'nykh merezh na rynku rozdribnoi torhivli prodovol'chymy tovaramy. *Aktual'ni problemy ekonomiky*, 4 (142), 103-113.
- Pantano, E., & Timmermans, H. (2011). *Advanced Technologies Management for Retailing: Frameworks and Cases*. Hershey : IGI Global.
- Porter, M. & Kramer, M. (2011). Creating Shared Value. *Harvard Business Review*, 1.
- Porter, M., Hills, G., Pfitzer, M., Patscheke, S., & Hawkins, E. (2011). *Measuring Shared Value: How to Unlock Value by Linking Social and Business Results*. Cambridge: FSG-hosted Shared Value Summit.
- Preston, P., Cockburn, J., & Ryan, A. (2015). *Introducing the Shared Value Canvas tool for strategy development*. Retrieved from <http://philpreston.co/wp-content/uploads/2015/02/Shared-Value-Canvas-A4-Cockburn-Preston-Ryan.pdf>
- Prysyazhnyuk, A. (2014). Organizational development of the economic system by cluster integration. *Australian science review*, 1, 11-16.
- Schiffes, J. (2014). *Shopping for shared value*. London: RSA.
- Sylkina, Yu., T. Mel'nyk (2014). Stanovlennya ta priorytetni napryamy rozvytku pidpryyemnytstva v Ukrayini. *Aktual'ni problemy ekonomiky*, 2, 106-110.
- The Coca-Cola Company. (2012). *The Journey to Shared Value*. Retrieved from <http://www.coca-colacompany.com/our-company/the-journey-to-shared-value>
- The Economist. (2015). *Ukraine's economy: current situation*. Retrieved from <http://country.eiu.com/article.aspx?articleid=93382793&Country=Ukraine&topic=Economy&subtopic=Recent+developments>
- Thomas, Ch., & Heil, G. (2005). *Employee Management and Customer Service in*

- the Retail Industry*. New York: Wiley.
- Vysochyn, I. V. (2012). Trade business in Ukraine: current realities and prospects. *Contemporary economy in times of the global crisis. Economic, social and legal aspects*, 123-133.
- Walker, S., & Marr, J. (2001). *Stakeholder Power: A Winning Strategy for Building Stakeholder Commitment and Driving Corporate Growth*. Cambridge: Perseus Pub.
- Watts, C. (2010). *Managing for sustainability*. London: The Economist Intelligence Unit.
- Watts, C. (2011). *The sustainable future. Promoting growth through sustainability*. London: The Economist Intelligence Unit.
- Watts, C. (2014). *New business models. Shared value in the 21st century*. London: The Economist Intelligence Unit.
- Willard, B. (2012). *The Sustainability Advantage: Seven Business Case Benefits of a Triple Bottom Line*. Gabriola Island: New Society Publishers.
- Yaremko, A. (2013). Osoblyvosti kompleksnoho komparatyvnoho analizu torhovel'nykh pidpryyemstv u konkurentnomu biznes-seredovyshchi. *Aktual'ni problemy ekonomiky*, 9 (147), 145-149.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 15.09.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 21.09.2015

Кафка С. М.

к.е.н.,
Івано-Франківський національний
технічний університет нафти і газу,
доцент кафедри обліку і аудиту
м. Івано-Франківськ, Україна
kafka@i.ua

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ПРИДБАННЯ МАЙНОВИХ
КОМПЛЕКСІВ ДЛЯ ПОТРЕБ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ**

Анотація. Стаття розкриває теоретичні й організаційно-методичні положення щодо визначення майнового комплексу та мотивів його придбання в сучасній науці, практиці й законодавстві. Проведено критичний аналіз підходів науковців до дефініції «цілісний майновий комплекс» і запропоновано її трактування з метою однозначності. Виділено характерні ознаки підприємства як цілісного майнового комплексу. На наступному етапі виділено головні мотиви придбання підприємств. Тому, в ході дослідження запропоновано власну узагальнену та деталізовану класифікацію операцій з придбання підприємств з урахуванням завдань бухгалтерського обліку.

Ключові слова: майновий комплекс, мотив, класифікація операцій з придбання підприємства, облік придбання цілісного майнового комплексу

Формул: 0, рис.: 1, табл.: 2, бібл.: 12

Sofia Kafka

PhD (Economics),
Ivano-Frankivsk national
technical University of oil and gas,
Associate Professor at Department of accounting and audit
Ivano-Frankivsk, Ukraine
kafka@i.ua

**FEATURES OF THE PROCESS OF ACQUISITION OF PROPERTY
COMPLEXES FOR ACCOUNTING NEEDS**

Abstract. In modern conditions, when the crisis effects are gaining a new wave of development, the processes of buying and selling of businesses has become a common practice for businessmen. The motives of their solutions are interesting from the point of view of management, marketing and are useful for accounting goal for the purpose of full, truthful and impartial display of information about such business operations to the users of financial statements. So, the article is devoted to the actual subject matter: clarification of the concept and unambiguous interpretation of the "property complex" as an object of accounting on the basis of research the scientific-theoretical, normative and regulatory sources. The following definition has become the result of present investigation: "integral property complex" is a set of assets that allows to provide the sustainability of the enterprise for carrying out its business activities with a complete production cycle.

Due to the fact that a number of transactions in buying and selling of enterprises as entire property complexes are becoming increasingly popular and are systemic in nature, it is advisable to develop it taking into account the

objectives of accounting. It will allow to improve the process for acquisition of enterprises and to perfect the methodology of its reflection on the accounts. For accounting purposes it has been proposed to classify the operations on acquisition of enterprises according to the following criteria: the way of acquisition of companies, national origin of enterprises-entities in the acquisition process and methods of financing transactions for the acquisition.

The classification of operations for the acquisition of enterprises according to the methods is supposed to be the most informative: by the national origin of companies-entities in the acquisition process and the methods of financing transactions for the acquisition. Unlike existing approaches, our position will have the greatest impact on the accounting of operations on acquisition of businesses: namely such classification criterion, as the way of implementation of the acquisition process, according to which we allocated the purchase of the enterprise as an integral property complex and the acquisition of the part of the company.

Keywords: property complex, motive, classification of acquired businesses, accounting for the acquisition of the entire property complex

Formulas: 0, fig.: 1, tabl.: 2, bibl.: 12

JEL Classification: M 40, M 41, M 48, M 49

Вступ. В сучасних умовах господарювання країн європейського простору й України підприємство є не тільки суб'єктом цивільно-правових відносин, але й предметом господарських угод. Одним з основних завдань, які вирішуються керівництвом більшості підприємств, є підвищення темпів економічного зростання, ефективності діяльності та зміцнення конкурентоздатності. В передкризовий період ринок об'єднання та злиття підприємств досягав в Україні 22 млрд. дол. США. Дедалі частіше вітчизняна практика таких операцій зводиться до оренди, приватизації державних та комунальних підприємств чи простої передачі корпоративних прав. Такий стан справ є наслідком низького рівня нормативно-правового регулювання та неузгодженість актів з регулювання таких операцій, так і відсутність чіткої дієвої методики бухгалтерського обліку майнових комплексів, яка б дозволяла формувати повну, правдиву та неупереджену інформацію у фінансовій звітності для прийняття управлінських рішень.

Аналіз досліджень та постановка завдання. У своїх працях цілісному майновому комплексу приділяють увагу такі вітчизняні вчені як О. І. Пилипенко, О. Кантерман, Р. Коршикова, Т. Недельнюк, а також зарубіжні вчені: С. В. Коротаєв, С. А. Степанов, В. П. Волчанов, М. В. Семененко, А. Г. Лисенко та ін.

Не применшуючи внесок науковців у розвиток теоретичних і організаційно-методичних положень бухгалтерського обліку і формування майнових комплексів, невирішеною залишається проблема різного неузгодженого трактування як самої сутності, так і класифікації майнових комплексів для потреб бухгалтерського обліку, методичних підходів до облікового відображення, що актуалізує представлене дослідження.

На сьогодні немає єдиної позиції щодо понять «цілісного майнового комплексу» та «єдиного майнового комплексу». На цей рахунок існує кілька точок зору, тому розглянемо їх детальніше (табл. 1).

За твердженням С. Кривобока [Кривобок 2003], підприємство як майновий комплекс може розглядатися як складна річ, оскільки складається з нерухомих та рухомих частин (майна), які утворюють єдине ціле, що дає

можливість використовувати його за призначенням. Тому підприємство характеризується такими ознаками: складається із різнорідних об'єктів; складові частини такої речі фізично не пов'язані між собою, сукупність речей утворює єдине ціле, яке використовується за загальним призначенням; кожна з її частин може використовуватися постійно за тим же призначенням, що і разом з усіма, не виконуючи при цьому щодо них ролі належності.

Таблиця 1 - Визначення поняття цілісний (єдиний) майновий комплекс науковцями та міжнародними і вітчизняними нормативними актами

№ з/п	Автор, нормативний акт	Визначення поняття
1	2	3
1.	Пантелеєв В. П. [Пантелеєв 2010]	Цілісний майновий комплекс – господарський об'єкт з завершеним циклом виробництва продукції (робіт, послуг), з наданою йому земельною ділянкою, на якій він розташований, автономними інженерними комунікаціями, системою енергопостачання.
2.	Загородній А. Г. [Загородній 2007]	Цілісний майновий комплекс господарський об'єкт із завершеним циклом виробництва продукції (робіт, послуг). ЦМК може бути структурний підрозділ підприємства (цех, виробництво, дільниця тощо), який у разі потреби (наприклад, при реорганізації) можна перетворити на самостійний об'єкт з подальшим складанням розподільчого балансу.
3.	Сухарський В. С. [Сухарський 2002]	Цілісний майновий комплекс – господарський об'єкт із закінченим циклом виробництва продукції (робіт, послуг).
4.	Цюцик О. [Цюцик 2010]	Істотною рисою підприємства як єдиного майнового комплексу – сукупності майнових об'єктів є те, що саме об'єднане майно забезпечує виробничу діяльність усього комплексу підприємства. З точки зору цивілістичного (приватноправового) підходу підприємство розглядається як об'єкт майнових прав.
5.	Кривобок С. В. [Кривобок 2003]	Єдиний майновий комплекс – складається з різнорідних елементів, кожен з яких може виступати самостійним об'єктом цивільних прав, а об'єднання їх у таку функціональну сукупність, як об'єкт, дає можливість використати підприємство за певним призначенням – для здійснення підприємницької діяльності.
6.	Лебідь Н. [Лебідь 2002]	Цілісний майновий комплекс – це сукупність активів або сукупність активів і зобов'язань, які дозволяють вести окрему господарську діяльність, тобто автор ототожнює цілісний майновий комплекс із усім підприємством. Цілісними майновими комплексами можуть бути і структурні підрозділи юридичної особи (цехи, відділи), які виділяються у встановленому порядку в самостійні об'єкти і в майбутньому можуть бути зареєстровані як самостійні підприємства.
7.	[Цивільний кодекс України 2015]	До складу підприємства як єдиного майнового комплексу входять усі види майна, призначені для його діяльності, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, борги, а також право на торгівельну марку або інше позначення та інші права, якщо інше не встановлено договором або законом.

Закінчення Таблиці 1

1	2	3
8.	[Господарський кодекс України 2003]	Цілісний майновий комплекс підприємства визнається нерухомістю і може бути об'єктом купівлі-продажу та інших угод, на умовах і в порядку, визначених Кодексом та законами, прийнятими відповідно до нього.
9.	[Закон України «Про оренду державного та комунального майна» 1992]	Цілісним майновим комплексом є господарський об'єкт з завершеним циклом виробництва продукції (робіт, послуг) з наданою йому земельною ділянкою, на якій він розміщений, автономними інженерними комунікаціями, системою енергопостачання. У разі виділення цілісного майнового комплексу структурного підрозділу підприємства складається розподільчий баланс.
10.	[Наказ про порядок віднесення майна до такого, що включається до складу цілісного майнового комплексу державного підприємства 2010]	Цілісний майновий комплекс – об'єкт, сукупність активів якого забезпечує провадження окремої діяльності, що визначає загальнодержавне значення підприємства, на постійній і регулярній основі.
11.	[Постанова Про затвердження Методики оцінки вартості майна під час приватизації 1996]	Цілісний майновий комплекс – господарський об'єкт із завершеним циклом виробництва продукції (робіт, послуг). Цілісними майновими комплексами можуть бути структурні підрозділи підприємств (цехи, виробництва, дільниці тощо), які виділяються в установленому порядку в самостійні об'єкти приватизації з подальшим складанням розподільчого балансу.
12.	[Національний стандарт 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» 2003]	Цілісний майновий комплекс – об'єкти, сукупність активів яких дає змогу провадити певну господарську діяльність.
13.	[Національний стандарт 3 «Оцінка цілісних майнових комплексів» 2006]	Цілісний майновий комплекс (ЦМК) - об'єкти, сукупність активів яких дає змогу провадити певну господарську діяльність. Цілісними майновими комплексами є підприємства, а також їх структурні підрозділи (цехи, виробництва, дільниці тощо), які можуть бути виділені в установленому порядку в самостійні об'єкти з подальшим складанням відповідного балансу і можуть бути зареєстровані як самостійні суб'єкти господарської діяльності.
14.	[Міжнародний стандарт оцінки 200 Бізнес та інтереси в бізнесі 2011]	Бізнес – це комерційна, виробнича, інвестиційна діяльність або діяльність у сфері послуг. Вартість бізнесу – загальна вартість власного (акціонерного) капіталу бізнесу плюс вартість його боргу або зобов'язань, що прирівнюються до боргу, за вирахуванням грошових коштів або їх еквівалентів, доступних для покриття цих зобов'язань.

Аналізуючи законодавче регулювання даного питання, слід відмітити,

що саме Цивільний кодекс України визначає підприємство як єдиний майновий комплекс. Відповідно до ст. 191 встановлено, що підприємство є єдиним майновим комплексом, що використовується для здійснення підприємницької діяльності та перелічено об'єкти які він в себе включає.

Проте, неоднозначністю характеризується й понятійний апарат, що регулює ці питання у сфері законодавства. Зокрема, у нормативно-правових актах найчастіше використовують два поняття – «єдиний майновий комплекс» та «цілісний майновий комплекс».

Вважаємо, дані терміни хоча мають дещо різне смислове навантаження, в практиці здійснення придбання майнового комплексу можуть використовуватись як тотожні. Так, у Законі України «Про приватизацію державного майна» використовувались такі конструкції, як «єдиний (цілісний) майновий комплекс» і «цілісний майновий комплекс», які у 2007 р. законодавцем замінено на поняття «єдиний майновий комплекс».

Наведені визначення хоча й мають певні відмінності, говорити про їх суперечливість немає підстав, вони швидше доповнюють і розширюють зміст один одного. Таким чином, з метою однозначності трактування зазначених понять доцільно використовувати дефініцію «єдиний майновий комплекс», під яким слід розуміти сукупність активів, що дають змогу забезпечити самодостатність підприємства для здійснення своєї господарської діяльності із закінченим циклом виробництва.

З таблиці 1 видно, що Цивільний кодекс України розглядає підприємство як єдиний майновий комплекс, тоді як інші законодавчі акти підприємство розглядають як цілісний майновий комплекс. Тому, вважаємо, що потрібно в Цивільному кодексі України змінити назву статті 191 єдиний майновий комплекс на цілісний майновий комплекс, щоб не виникало питань, щодо ототожнення даних понять.

Окрім того, ч. 2 ст. 490 Цивільного Кодексу України до складу цілісного майнового комплексу включено майнові права інтелектуальної власності на комерційне найменування, які згідно ч.2 ст. 191 цього ж кодексу віднесені до єдиного майнового комплексу. Тобто в Цивільному Кодексі України представлено визначення лише «єдиного майнового комплексу», при цьому ж по тексту використовується поняття «цілісний майновий комплекс», яке виконує ті ж функції, що і «єдиний майновий комплекс». Беручи до уваги, що в інших нормативних актах (Законах, Положеннях, Стандартах) використовується поняття «цілісний майновий комплекс», то дотримуємося думки, що потрібно в Цивільному кодексі України змінити назву статті 191 єдиний майновий комплекс на цілісний майновий комплекс, щоб не виникало питань, щодо ототожнення чи різного тлумачення даних понять.

Характеризуючи підприємство як майновий комплекс – об'єкт цивільних прав, який є об'єктом вільного підприємницького обороту, С. А. Степанов [Степанов 2000] виділяє такі основні характеристики підприємства:

- наявність основної підприємницької ланки. В одному випадку ним виступає вдало вибрана земельна ділянка, в іншому – унікальне технологічне обладнання, в третьому – фірмове найменування, репутація тощо;
- множинність і повнота прав та обов'язків (прав вимог і боргів);
- максимальна деталізація всього майна, яке входить до складу підприємства;
- виключна формалізація угод з майновим комплексом;
- максимальні заходи по забезпеченню прав третіх осіб, зокрема кредиторів;

– обумовлені значимістю для суспільних інтересів підприємств як об'єктів цивільних прав винятки із загальних правил про наслідки недійсності угод і про зміну або розірвання договору купівлі-продажу майнових комплексів;

– обтяження (обмеження) речових прав, на відміну від традиційного їх тлумачення відносно підприємства, є його складовим, обов'язковим елементом (як права та борги);

– поширення юридичної конструкції підприємства у сфері, як мінімум, трудового, адміністративного галузей права.

Щодо виділення таких ознак, то вважаємо, що більшість з них стосуються не особливостей підприємства як єдиного (цілісного) майнового комплексу, а особливостей правового режиму, встановленого для цього об'єкта цивільних прав законодавством. Зокрема, це стосується таких ознак, як: виключна формалізація угод з майновим комплексом; максимальні заходи щодо забезпечення прав третіх осіб, зокрема кредиторів; максимальна деталізація всього майна, яке входить до складу підприємства; обумовлені значимістю для суспільних інтересів підприємств як об'єктів цивільних прав винятки із загальних правил про наслідки недійсності угод і про зміну або розірвання договору купівлі-продажу майнових комплексів; поширення юридичної конструкції підприємства у сфері, як мінімум, трудового, адміністративного галузей права.

Доцільно відмітити, що стосується таких ознак, як множинність і повнота прав та обов'язків (прав вимог і боргів) та наявність обтяжень (обмежень) речових прав як обов'язкового, складового елементу підприємства як єдиного (цілісного) майнового комплексу, то тут ми не можемо погодитися з обов'язковою наявністю таких елементів у складі підприємства, оскільки як підприємство як єдиний майновий комплекс, так і окреме майно, що входить до його складу, не обов'язково повинно мати обтяження, та не обов'язково повинні бути включені до складу підприємства права вимоги та борги. Так, наприклад, може мати місце ситуація, коли до складу підприємства буде входити лише певне майно та борги, а не будуть входити права вимоги та інше.

Єдина ознака серед тих, які виділені С. А. Степановим, з якою можна погодитись, є наявність основної підприємницької ланки. Дійсно, підприємство як єдиний (цілісний) майновий комплекс, який використовується при здійсненні підприємницької діяльності, повинно мати певну особливу ознаку, наявність якої обумовлює напрямок використання підприємства як єдиного майнового комплексу при здійсненні підприємницької діяльності. Як правильно зазначив С. А. Степанов, це може бути земельна ділянка, унікальне обладнання, найменування, репутація тощо.

Вчений В. В. Вітрянський [Вітрянський 2003] зазначає, що в інтересах майнового обороту зберегти підприємство (як майновий комплекс, що використовується в підприємницькій діяльності) як особливий вид майна та самостійний об'єкт цивільних прав та цивільно-правових угод. З цією метою необхідно більш чітко визначити ознаки підприємства, маючи на увазі, що під підприємством слід розуміти діючий майновий комплекс, фактично використаний у підприємницькій діяльності власника відповідного майна, яка за своїм характером дозволяє виділити із всіх зобов'язань власника ті зобов'язання, які пов'язані виключно з діяльністю даного майнового комплексу і тому входять до складу майна підприємства.

Погоджуємось з думкою вченого В. В. Вітрянський, оскільки правильно

зазначає про таку ознаку підприємства як єдиного (цілісного) майнового комплексу, як можливість виділити за характером діяльності цього майнового комплексу з усіх зобов'язань власника ті, які пов'язані виключно з діяльністю даного майнового комплексу і тому входять до складу майна підприємства.

На необхідність наявності у складі майнового комплексу прав та обов'язків звертає увагу і С. А. Степанов. Аналізуючи відносини, пов'язані з участю підприємства в цивільному обороті, як об'єкта цивільних прав, він робить висновок, що підприємство може виступати об'єктом цивільного права або як майновий комплекс, який об'єднує речі та майнові права, або як майновий комплекс, який складається лише з певної сукупності майнових прав та обов'язків. Підприємство як майновий комплекс, що складається з речей, ні теоретично, ні практично неможливе [Степанов 2000].

Результати дослідження. Таким чином, враховуючи наведене вище, на нашу думку, можна говорити про такі характерні ознаки підприємства як цілісного майнового комплексу:

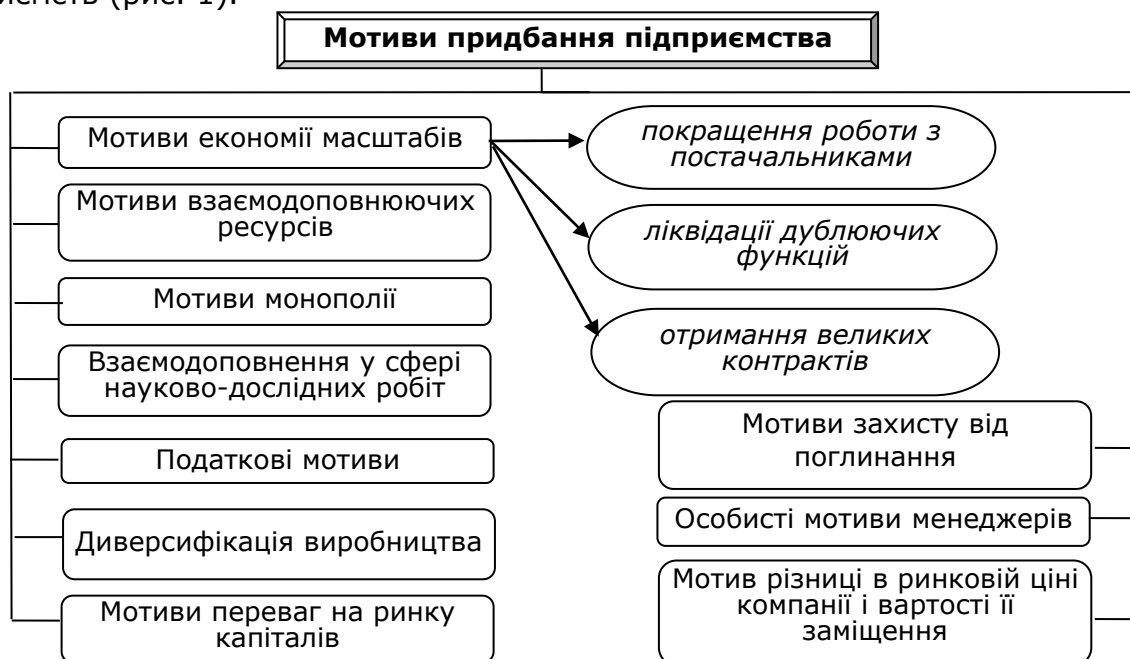
1. Наявність основної господарської ланки, наявність якої обумовлює напрям використання підприємства як єдиного майнового комплексу при здійсненні підприємницької діяльності. Це може бути земельна ділянка, унікальне обладнання, найменування, репутація тощо.

2. Обов'язкова наявність у складі підприємства прав та обов'язків.

3. Можливість виділити за характером діяльності цього майнового комплексу з усіх зобов'язань власника ті зобов'язання, які пов'язані виключно з діяльністю даного майнового комплексу і тому входять до складу майна підприємства.

Рішення про здійснення операцій з придбання цілісного підприємства слід розглядати в контексті дослідження рушійних мотивів до такого роду операцій, адже причини та мотиви, які спонукають власників і керівництво до його прийняття, визначають і форму майбутньої операції, а отже й її відображення в системі обліку і фінансової звітності.

На сучасному етапі можна виділити основні мотиви придбання підприємств (рис. 1).

Рисунок 1 - Основні мотиви придбання підприємств

Джерело: узагальнено на основі [Владимирова 2001, 2002]

Мотив економії масштабів. Економія, обумовлена масштабами, досягається тоді, коли середня величина витрат на одиницю продукції знижується у міру збільшення обсягу виробництва продукції. Одне з джерел такої економії полягає в розподілі постійних витрат на більше число одиниць продукції, що випускається. Основна ідея економії за рахунок масштабу полягає в тому, щоб виконувати більший об'єм роботи на тих же потужностях, при тій же чисельності працівників, при тій же системі розподілу і т.п. Іншими словами, збільшення обсягу дозволяє ефективніше використовувати наявні ресурси. Проте треба пам'ятати, що існують певні межі збільшення обсягу виробництва, при перевищенні яких витрати на виробництво можуть істотно зрости, що приведе до падіння рентабельності виробництва. До мотиву економії масштабів можна також віднести:

– *мотив підвищення роботи з постачальниками*. Ефект може бути досягнутий як шляхом збільшення сукупного обсягу закупівель - з'явиться можливість користуватися додатковими знижками, так і шляхом прямої загрози зміни постачальника;

– *мотив ліквідації дублюючих функцій*. Значення полягає перш за все в скороченні управляючого і обслуговуючого персоналу і розширенні функцій за рахунок усунення дублювання функцій різних працівників і централізації ряду послуг в таких сферах, як бухгалтерський облік, фінансовий контроль, діловодство, підвищення кваліфікації персоналу і загальне стратегічне управління підприємством. Крім того, відпадає необхідність дублювання програмного забезпечення, придбання ліцензій на використання якого вимагає, як правило, витрати чималих засобів;

– *мотив отримання великих контрактів*. У нового підприємства з'являється досить потужностей, щоб конкурувати за крупні, зокрема державні, контракти — можливість, якою не володіло жодне з об'єднаних підприємств. Отримання такого контракту забезпечує оптимальне завантаження потужностей і дозволяє реалізувати економію масштабів. Найбільші ТНК володіють також достатньою економічною потужністю, щоб лобювати свої інтереси, тим самим стаючи ще сильніше [Владимирова 2001].

Мотив взаємодоповнюючих ресурсів. Злиття може виявитися доцільним, якщо два або декілька підприємств мають в своєму розпорядженні взаємодоповнюючі ресурси. Кожне з них має те, що необхідне для іншого, і тому їх злиття може виявитися ефективним. Ці підприємства після об'єднання коштуватимуть дорожче в порівнянні з сумою їх вартостей до злиття, оскільки кожне придбаває те, що йому не вистачало, причому одержує ці ресурси дешевше, ніж вони обійшлися, якби довелося їх створювати самостійно [Владимирова 2002].

Злиття з метою одержати взаємодоповнюючі ресурси характерні як для великих, так і для малих підприємств. Часто об'єктом поглинання з боку великих підприємств стають малі підприємства, оскільки вони здатні забезпечувати бракуючі компоненти для їх успішного функціонування. Малі підприємства створюють часом унікальні продукти, але мають потребу у виробничих, технічних і збутових структурах для організації великомасштабного виробництва і реалізації цих продуктів [Владимирова 2002].

Мотив монополії. Інколи при злитті вирішальну роль грає (гласно або негласно) прагнення досягти або підсилити своє монопольне положення. Злиття в даному випадку дає можливість підприємствам приборкати цінову конкуренцію: ціни через конкуренцію можуть бути понижені настільки, що

кожний з виробників одержує мінімальний прибуток. Проте антимонопольне законодавство обмежує злиття з явними намірами підвищити ціни. Іноді конкуренти можуть бути придбані і потім закриті, тому що вигідніше викупити їх і усунути цінову конкуренцію, ніж опустити ціни нижче за середні змінні витрати, примушуючи всіх виробників нести істотні втрати [Владимирова 2001].

Взаємодоповнення у сфері науково-дослідних робіт. Вигоди від злиття можуть бути одержані у зв'язку з економією на дорогих роботах з розробки нових технологій і створенню нових видів продукції, а також на інвестиціях в нові технології і нові продукти. Одне підприємство може мати видатних дослідників, інженерів, програмістів і т.д., але не володіти відповідними виробничими потужностями, мережею реалізації, необхідними для отримання вигоди від нових продуктів, які ними розроблялися. Інше підприємств може мати чудові канали збуту, але її працівники позбавлені необхідного творчого потенціалу. Через злиття можуть бути також об'єднані передові наукові ідеї і грошові кошти, необхідні для їх реалізації. Нові в технологічному відношенні галузі, пов'язані з виробництвом і використанням наукомісткої продукції, технологічних новинок, надскладної техніки, стають головною сферою інтересів придбання [Владимирова 2002].

Податкові мотиви. Нерідко однією з вагомих причин придбання є скорочення податкових платежів. Наприклад, високоприбуткове підприємство, яке має високе податкове навантаження, може придбати підприємство з великими податковими пільгами, які будуть використані для створеної корпорації в цілому. У підприємства може бути потенційна можливість економити на податкових платежах до бюджету завдяки податковим пільгам, але рівень її прибутків недостатній, щоб реально скористатися цією перевагою [Владимирова 2002].

Диверсифікація виробництва. Можливість використання надмірних ресурсів. Важливим джерелом позитивної синергії є збільшення диверсифікації (як відносно пропонованих товарів і послуг, так і географічної), що знижує загальну ризикованість операцій і гарантує середній обсяг надходжень. Це саме по собі є стимулом для злиття підприємств, що спеціалізуються в різних сферах. Диверсифікація допомагає стабілізувати потік доходів, що вигідне і працівникам даного підприємства, і постачальникам, і споживачам (через розширення асортименту товарів і послуг) [Владимирова 2001].

Початковим пунктом злиття може стати поява у підприємства тимчасово вільних ресурсів. Припустимо, воно діє в галузі, що знаходиться у стадії зрілості. Підприємство створює великі потоки грошових коштів, але має в своєму розпорядженні незначний вибір привабливих інвестиційних можливостей. Тому часто подібні підприємства використовують надлишки грошових коштів, що утворилися, для проведення злиття/придбання [Владимирова 2001].

Цей мотив може бути пов'язаний з надіями на зміну структури ринків або галузей, з орієнтацією на доступ до нових важливих ресурсів і технологій.

Мотив переваг на ринку капіталів. Розмір підприємства, будучи гарантом стабільності, дозволяє одержувати вищий кредитний рейтинг, що, як правило, відкриває доступ до дешевших кредитів, від яких залежить подальший розвиток підприємства. Крім того, у підприємства з'являється більше можливостей оптимального використання капіталу усередині нього

самого. Використання трансфертних цін, внутрішня диверсифікація капіталу, встановлення в рамках концерну регульованої конкуренції за капітал – лише деякі з можливих сценаріїв оптимізації роботи з капіталом усередині підприємства [Владимирова 2001].

Мотив захисту від поглинання. Крім традиційних мотивів інтеграції можуть зустрічатися і специфічні. Так, злиття для деяких підприємств є одним з небагатьох способів протистояння могутнішим конкурентам. Як остання спроба захиститися від поглинання деякі підприємства вдаються до об'єднання з «дружнім підприємством», яке звичайно називають «білим лицарем». Нерідко як метод захисту здійснюється придбання активів, які не сподобаються “загарбнику” або які створять антимонопольні проблеми [Владимирова 2001].

Особисті мотиви менеджерів. Безумовно, більшість ділових рішень щодо злиття та придбання підприємств ґрунтується на економічній доцільності. Проте є приклади, коли подібні рішення базуються швидше на особистих мотивах керівників, ніж на економічному аналізі. Це пов'язано з тим, що керівники підприємств люблять владу і претендують на велику оплату праці, а межі влади і заробітна платня знаходяться в певному зв'язку з розмірами підприємства. Так, прагненню до збільшення масштабів підприємства сприяло застосування опціонів як засобів довгострокового заохочення. Ці опціони склали значну частину оплати праці менеджерів і були прив'язані до вартості капіталу керованого ними підприємства. У зв'язку з цим існують прямі стимули використовувати прибуток на придбання все нових активів в будь-яких сферах бізнесу [Владимирова 2001].

Мотив різниці в ринковій ціні підприємства і вартості її заміщення. Різниця в ринковій ціні підприємства і вартості її заміщення виникає через те, що не співпадають ринкова і балансова вартості підприємства, що придбається. Ринкова вартість підприємства базується на її здатності приносити доходи, ніж і визначається економічна цінність її активів. Якщо говорити про справедливую оцінку, то саме ринкова, а не балансова вартість відображатиме економічну цінність її активів, а, як показує практика, ринкова вартість дуже часто виявляється менше балансової (інфляція, моральний і фізичний знос і т.п.). Інакше цей мотив можна сформулювати таким чином: можливість «дешево купити і дорого продати». Нерідко ліквідаційна вартість підприємства вища її поточної ринковій вартості. В цьому випадку підприємство, навіть за умови придбання її за ціною вище поточної ринкової вартості, надалі може бути продана по частинах, з отриманням продавцем значного доходу (якщо активи підприємства можуть бути використані ефективніше при їх продажу по частинах іншим підприємствами, має місце подібність синергії синергетичного ефекту) [Владимирова 2001].

Більшість вищенаведених мотивів направлені на досягнення так званого синергетичного ефекту, в результаті якого взаємодоповнення різних ресурсів двох або декількох підприємств приводить до сукупного результату, що перевищує суму результатів діючих розрізнено підприємство. Ціле при цьому або перевершує суму частин, або придбає нову якість, не властиву жодній з його складових.

Відомий вчений Я.В. Соколов [Соколов 2006] зазначає, що міжнародні корпорації створені на гроші міжнародних акціонерів і мета у них одна – створити умови для можливої максимізації своїх прибутків. І саме ці особи хочуть створити свій бухгалтерський облік, зручний, перш за все, для них. Тому

методологія бухгалтерського обліку переходить в руки тих, хто придбає і продає підприємство.

Найбільший вплив на ведення бухгалтерського обліку операцій з придбання підприємств має така класифікаційна ознака, як спосіб здійснення процесу придбання, за якою виділили придбання підприємства як цілісного майнового комплексу та придбання частини підприємства.

Таблиця 2 - Класифікація операцій з придбання підприємств для потреб бухгалтерського обліку

Ознака класифікації	Діяльність з придбання	Вплив на бухгалтерський облік
Способи придбання	– придбання підприємства як майнового комплексу	У підприємства-покупця відображаються витрати на здійснення придбання; при ліквідації підприємства, що придбається, відображається надходження активів і збільшення зобов'язань, виникнення негативного чи позитивного гудвілу. У підприємства, що придбається, але продовжує функціонувати, змін в складі активів та пасивів не відбувається
	– придбання частини підприємства	У підприємства-покупця відображаються витрати на здійснення придбання; надходження активів та збільшення зобов'язань. У підприємства-продавця відображається дохід від реалізації частини підприємства, списання активів та перехід зобов'язань покупцю
Національна приналежність підприємств	– придбання в межах однієї країни; – транснаціональне придбання	На відображення в бухгалтерському обліку операцій з придбання впливають обставини за нормами законодавства якої країни буде відбуватися придбання та з використанням яких стандартів ведеться облік: (національних, міжнародних тощо)
Джерела фінансування процесу придбання	– позикове фінансування; – фінансування з використанням статутного капіталу; – змішане фінансування	У бухгалтерському обліку відображається, за рахунок яких коштів здійснюється придбання: власних чи позикових. Залучення великої суми коштів погіршує фінансовий стан підприємства-продавця щодо співпраці з інвесторами

Джерело: власне розроблення.

Зазначені способи придбання є абсолютно різними за своєю сутністю видами придбання підприємств, але вони мають найбільший вплив на відображення в бухгалтерському обліку операцій із здійснення процесу придбання підприємства як для покупця, так і для продавця. Питання фінансування таких операцій є визначальним, коли у покупця немає достатнього обсягу вільних грошових потоків. Тоді підприємство залучає кредитні ресурси або здійснює емісії облігацій. В практиці роботи на підприємств Західної Європи цей інструмент використовується дедалі менше, що пов'язано з необхідністю збереження комерційної таємниці, проте це не сумісно з вимогою надання кредиторам інформації щодо напрямів використання наданих ними коштів.

Отже, за даною класифікаційною ознакою на рахунках бухгалтерського

обліку підприємства-покупця відобразатимуться різні джерела фінансування даних операцій або будуть використовуватися власні кошти для здійснення операцій з придбання підприємств. Також, залучені кошти для здійснення операції з придбання збільшують частку залучених коштів у структурі балансу покупця, а це може призвести до погіршення його фінансового стану в частині співпраці з інвесторами. Але, в цілому операції з придбання підприємств за рахунок залучених коштів є вигідними, оскільки завдатком з погашення кредиту є підприємство, що купується. Застосування різних форм оплати операцій з придбання обумовлює відмінності при їх відображенні в бухгалтерському обліку покупця.

Підсумовуючи вищенаведене, можна зробити висновок, що значної уваги питанню класифікації підприємств вченими не приділяється, але її розробка з врахуванням завдань бухгалтерського обліку дозволить покращити проведення процесу придбання підприємств та розробити методикку відображення на рахунках бухгалтерського обліку. Для цілей бухгалтерського обліку запропоновано класифікувати операції придбання підприємств за наступними ознаками: спосіб придбання підприємств, національна приналежність підприємств-суб'єктів процесу придбання та методи фінансування угод з придбання.

Висновки. В умовах постійних динамічних змін ринкового середовища проблемним питанням є сутність категорії «цілісний майновий комплекс», так як паралельно в законодавстві використовується поняття «єдиний майновий комплекс». Така неоднозначність привертає увагу науковців, які розходяться в поглядах, що до того чи є ці поняття тотожними чи мають різне смислове навантаження. Вважаємо, що дані поняття є тотожними, що підтверджує Цивільний Кодекс України використовуючи одночасно два поняття включаючи ті ж елементи «єдиного майнового комплексу» до поняття «цілісного майнового комплексу». У зв'язку з тим, що в інших законодавчих актах використовується поняття «цілісний майновий комплекс», пропонуємо в Цивільному кодексі України змінити назву статті 191 «підприємство як єдиний майновий комплекс» на «підприємство як цілісний майновий комплекс», що допоможе уникнути проблем щодо відмінностей при здійсненні будь яких операцій пов'язаних з даними об'єктами.

Таким чином, з метою однозначності трактування зазначених понять доцільно використовувати дефініцію «цілісний майновий комплекс», під яким слід розуміти сукупність активів, що дають змогу забезпечити самодостатність підприємства для здійснення своєї господарської діяльності із закінченим циклом виробництва.

Цілісний майновий комплекс є складною річчю, що підпорядкована єдиній меті і утворює єдине ціле. Підприємство як цілісний майновий комплекс складається з відокремлених підрозділів – майнових комплексів які не виступають самостійними об'єктами у цивільно-правових договорах, а лише утворюють його внутрішню структуру. В свою чергу, оскільки єдиний майновий комплекс – це ціле підприємство, то майновий комплекс – структурна його одиниця.

В ході дослідження узагальнено основні види придбання підприємств за класифікаційними ознаками та, виходячи з цього, запропоновано ознаки, які безпосередньо мають вплив на відображення даних операцій на рахунках бухгалтерського обліку. Тому, в ході дослідження запропоновано власну узагальнену та деталізовану класифікацію операцій з придбання підприємств з урахуванням завдань бухгалтерського обліку.

Для цілей бухгалтерського обліку доцільно класифікувати операції придбання підприємств за наступними ознаками: за способами придбання підприємств, за національною приналежністю підприємств-суб'єктів процесу придбання та за методами фінансування угод з придбання. З метою правильної організації роботи щодо оцінки вартості цілісного майнового комплексу проаналізовано та розроблено алгоритм оцінки цілісного майнового комплексу, який показує в загальному вигляді оцінку вартості підприємства як цілісного майнового комплексу.

Література

- Витрянский, В. (2003). Пути совершенствования законодательства о недвижимом имуществе / В. Витрянский. *Хозяйство и право*, №6, с. 12.
- Владимирова, И. Г. Анализ основных мотивов слияний и поглощений // <http://www.cfin.ru/press/management/2001-5/04.shtml>.
- Владимирова, И. Г. Слияния и поглощения компаний: характеристика современной волны // <http://www.cfin.ru/press/management/2002-1/index.shtml>.
- Загородній, А. Г. Фінансово-економічний словник/ А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк. – К.: Знання, 2007. – 1072с.
- Коберник, І. Ретроспективний аналіз розвитку процесів злиття і поглинання та основні мотиви їх здійснення // *Актуальні проблеми економіки* №11(149), 2013. - С. 35-42
- Кривобок, С. Деякі питання, пов'язані з визначенням підприємства як майнового комплексу за Цивільним кодексом України // *Право України*. – 2003. – № 10. –С.132.
- Лебідь, Н. Оценка имущества и имущественных прав в Украине/ Н. Лебідь. – К., 2002. – С.402.
- Міжнародні стандарти оцінки 2011 [Текст] / Пер. з англ. УТО. – К.: «Авантпост-Прим», 2012. – 144 с.
- Международные стандарты финансовой отчётности (МСФО 17) Договоры аренды <http://www.iasplus.com/en/standards/ias/ias17>.
- Назаров, Д. В. Аналогия учетной мысли. Из истории бухгалтерии / сост. Д. В. Назаров, М. Ю. Медведев. – М.: Экономистъ, 2006. – 352 с.
- Пантелеев, В. П. Словник бухгалтера та аудитора/В.П. Пантелеев, О.С. Сніжко; Державний ком. Статистики України, Держ. Акад. статистики, обліку та аудиту. – К.: ДП "Інформ. аналіт. агенство", 2009. – 239с.
- Степанов, С. А. Предприятие как имущественный комплекс по Гражданскому кодексу Российской Федерации: автореф. дис. канд. юрид. наук. 12.00.03. [Електронний ресурс] / С. А. Степанов. – Е., 2000. - Режим доступу: <http://www.nbuu.gov.ua/ard/2004/04snsure.zip>
- Сухарський, В. С. Економічний словник-довідник/ В. С. Сухарський. – Тернопіль:Навчальна книга – Богдан, 2002. – 328с.
- Цюцик, О. Проблеми законодавчого визначення поняття сільськогосподарського підприємства/О. Цюцик [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuu.gov.ua/portal/Soc.../270Ind53.pdf

References

- International Financial Reporting Standards (IAS 17)*. Retrieved from <http://www.iasplus.com/en/standards/ias/ias17>.

- Kobernik, I. (2013). Retrospective analysis of the development of the processes of mergers and acquisitions and the main motives for their implementation. *Actual problems of Economics, No. 11(149)*, 35-42.
- Krivobok, S. (2003). Some of the issues associated with the definition of the enterprise as a property complex according to the Civil code of Ukraine. *Law of Ukraine, No. 10*, 132.
- Lebid, V. (2002). *Valuation of property and property rights in Ukraine*. Kyiv.
- Nazarov, D. V. & Medvedev, N. Y. (2006). *The analogy of accounting thought. From the history of accounting*. Moskva: Economics.
- Translated from English by Ukrainian Society of Appraisers. (2012). *Mizhnarodni standarty ocinki 2011 [International Valuation Standards] / Avantpost-Prim, Kyiv, Ukraine*.
- Panteleev, V. P., & Snezhko, S. A. (2009). *Dictionary of accountant and auditor*. (239) Kiiiv: state enterprise inform. Analyt. Agency.
- Stepanov, S. A. (2000). *The enterprise as a property complex Civil code of the Russian Federation*: author. dis. Cand. legal. Sciences. 12.00.03. [Electronic resource] / S. A. Stepanov. Retrieved from <http://www.nbu.gov.ua/ard/2004/04snsure.zip>.
- Sucharski, V. S. (2002). *Economic dictionary*. (328) Ternopil: Educational book.
- Tsutsik, A. problems of legal definition of agricultural enterprises. Retrieved from: www.nbu.gov.ua/portal/Soc.../270Ind53.pdf.
- Vitryansky, V. (2003). Ways of improving the legislation on immovable property. *U. Vitryanski Economy and law. No. 6*, 12.
- Vladimirov, S. G. *Analysis of the main motives of mergers and acquisitions*. (n.d) Retrieved from <http://www.cfin.ru/press/management/2001-5/04.shtml>.
- Vladimirov, S. G. *Mergers and acquisitions: characteristics of the modern wave*. (n.d) Retrieved from <http://www.cfin.ru/press/management/2002-1/index.shtml>.
- Zagorodniy, A. G., Voznyuk, G. L. (2007). *Financial and economic dictionary*. Kyiv: Knowledge.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 20.09.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 30.09.2015

Варламова М.Л.

Вінницький національний аграрний університет,
здобувач кафедри фінансів та кредиту
м. Вінниця, Україна
marryvar@yandex.ua

**АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ПЕРЕРОБНОЇ ГАЛУЗІ АПК
ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Анотація. У статті досліджено сучасний стан переробної промисловості агропромислового комплексу Вінницької області. Проаналізована динаміка виробництва основних видів переробної продукції АПК. Визначені сфери переробної галузі, в яких спостерігається недовикористання виробничих можливостей порівняно з минулими періодами. З метою використання потенціалу та збільшення обсягів виробництва переробної сфери АПК Вінницької області запропоновано створення стратегії управління інвестиційно-інноваційною діяльністю в АПК, що орієнтована на підвищення інвестиційно-інноваційної активності підприємств переробної промисловості. Розроблена структура даної стратегії.

Ключові слова: АПК, переробна галузь, Вінницька область, виробництво продукції

Формул: 0, рис.: 5, табл.: 16, бібл.: 10

Mariya Varlamova

Vinnitsia National Agrarian University,
PhD candidate at Department of Finance and Credit
Vinnitsia, Ukraine
marryvar@yandex.ua

**ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF THE PROCESSING
INDUSTRY AGRICULTURE VINNYTSIA REGION**

Abstract. The article investigates the current state of the processing industry of agro-industrial complex in Vinnytsia region. Analyzed dynamics of production of main kinds of products of the processing of the agricultural sector. Definition of the sphere of processing industry, in which there is underutilization of production capacity in comparison to previous periods. Activities aimed at enhancing their development will contribute to the increase in the proportion of products Vinnytsia oblast in the Ukrainian market. Improving the competitiveness of the processing industry of the region is possible by switching production to innovative model of development.

The purpose of using the potential and the increase of production volumes of processing of agriculture Vinnytsia region prompted the creation of a strategy for the management of investment and innovative activity in agrarian and industrial complex focused on increasing investment and innovation activity of enterprises of processing industry. The structure of this strategy. Through the development of regional strategies should be formed strategy of investment and innovation development of the processing industry across the country.

Keywords: agriculture, food processing industry, Vinnytsia region, production
Formulas: 0, fig.: 5, tabl.: 16, bibl.: 10

JEL Classification: F 14, L 69, Q 13

Вступ. Переробна промисловість Агропромислового комплексу (АПК) займає провідну роль у структурі агропромислового комплексу України. Загальні обсяги виробництва по країні формує сукупність обсягів виробництва продукції по регіонам. Одним із аграрних регіонів є Вінницька область.

Вінниччина – один з найважливіших аграрних регіонів України, де виробляється 7,1% валової продукції сільського господарства держави, у тому числі продукції рослинництва – 7,2%, тваринництва – 6,8%. За рівнем виробництва продукції сільського господарства Вінницька область у 2013 році зайняла перше місце в країні, в тому числі по рослинництву – перше та тваринництву – третє місце [Офіційний сайт Козятинської районної державної адміністрації]. Отже, спираючись на дані показники розвитку доцільним є аналіз переробної ланки даного регіону.

Аналіз досліджень та постановка мети. Дослідженню окремих аспектів розвитку переробної сфери АПК присвячені праці таких авторів як Ali J., S.P. Singh, M. Safdar (досліджують проблеми м'ясопереробної промисловості в Індії) [Ali, Singh, Safdar 2006], Kachru R.P. (досліджує тенденції переробних підприємств Індії) [Kachru 2008], Murthy K.S., D. Himachalam (аналізують проблеми сектору переробки плодів) [Murthy, & Himachalam 2011], Khan F.M., Ahmad S. (досліджують управління еко-маркетингом в харчовій промисловості Індії) [Agriculture processing industry positive about future economy], Chengappa P.G. (досліджує тенденції переробної галузі в Індії) [Chengappa 2004], Ганзієнко Н.І. (аналізує розвиток молокопереробної галузі Вінницької області) [Ганзієнко 2011], Осіпов Д.П. (досліджує перспективу створення кластерів у харчовій промисловості) [Осіпов 2008] та ін. Разом тим виникає потреба комплексного аналізу розвитку переробної галузі АПК такого вагомого аграрного регіону України як Вінницька область.

Мета статті – дослідити розвиток переробної сфери АПК Вінницької області.

Результати досліджень. Вінницька область спеціалізується на виробництві сільськогосподарської продукції та її промисловій переробці, тому переробна промисловість належить до пріоритетних галузей суспільного виробництва. У зв'язку з цим виникає необхідність аналізу потенціалу переробної галузі АПК у даному регіоні.

На території області знаходяться в стадії реалізації та будуть реалізовуватися в найближчій перспективі 89 інвестиційних проектів на суму понад 11,8 млрд. грн., спрямованих на розвиток галузі рослинництва, будівництво нових та реконструкцію існуючих тваринницьких комплексів, розвиток інфраструктури для зберігання зерна та плодоовочевої продукції, введення в дію нових потужностей підприємств харчової та переробної промисловості.

У 2014 році в агропромисловому комплексі здійснювалось будівництво 2 молочних комплексів, проводиться реконструкція 27 молочно-товарних ферм, 8 приміщень для відгодівлі ВРХ та 15 свинокомплексів.

З початку року завершено реконструкцію 8 молочно-товарних ферм загальною потужністю 3180 гол./місць, 1 приміщення для відгодівлі ВРХ на 120 гол./місць та 2 свинокомплексів на 5,5 тис. гол./місць.

Триває будівництво, найбільшого в Європі комплексу з виробництва курятини біля м. Ладизин потужністю 440 тис. тонн м'яса птиці на рік. Перша черга по виробництву м'яса бройлерів на 110 тис. тонн запущена в

експлуатацію в минулому році. На потужність у 220 тис. тонн курятини на рік комплекс вийде до кінця 2014 року [Переробний комплекс біля Ладизина покращує інвестиційний клімат області].

Вінницька область представлена 14 галузями промисловості, з яких провідними за обсягами виробленої продукції є харчова та переробна (57%), електроенергетика (22 %), машинобудування (9 %), хімічна (2%), тощо. У Вінницькій області виробляють всі життєво необхідні продукти харчування: цукор і олію, борошно й вершкове масло, тваринні жири й консерви, ковбаси тощо. За обсягами виробництва продовольчих товарів народного споживання Вінниччина посідає друге місце серед усіх областей України. Більше половини обсягу у структурі реалізованої продукції припадає на виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів [Офіційний сайт Вінницького управління статистики].

Пріоритетним напрямком розвитку промисловості Вінниччини, що формує загальний індекс промислового виробництва області, є переробна промисловість. Вона постійно посідає провідне місце по виробництву окремих видів продуктів харчування. Так, вагомий внесок у загальнодержавне виробництво вносять підприємства з переробки та консервування овочів та фруктів, питома вага яких у виробництві джемів, желе фруктових, пюре та пасті фруктової чи горіхової складає більше половини вітчизняного виробництва Соків концентрованих, включаючи купажовані, крім томатного соку виробляється 42,3%. На Вінниччині виробляється більше ніж чверть (26,6%) спредів та сумішей жирових, 21,3% – виробів кондитерських з цукру (включаючи білий шоколад), без вмісту какао. Провідне місце займає область у виробництві цукру, горілки, інших міцних спиртних напоїв, яловичини, телятини мороженої (16,4% –17,4%). Значна частка (11,4%–12,9%) у загальнодержавному виробництві припадає на виробництво яловичини і телятини, свіжої (парної) чи охолодженої, масла вершкового.

Розглянемо динаміку виробництва продуктів переробки сільського господарства.

1. М'ясопереробна промисловість АПК. Станом на 1.01.2014р в області функціонує 81 м'ясопереробне підприємство. Виробництво свіжого м'яса великої рогатої худоби в Вінницькій області зменшилось протягом 2013 р. на 29 % порівняно з 2012р. і на 27 % порівняно з 2008 р. (табл. 1). (рис. 1).

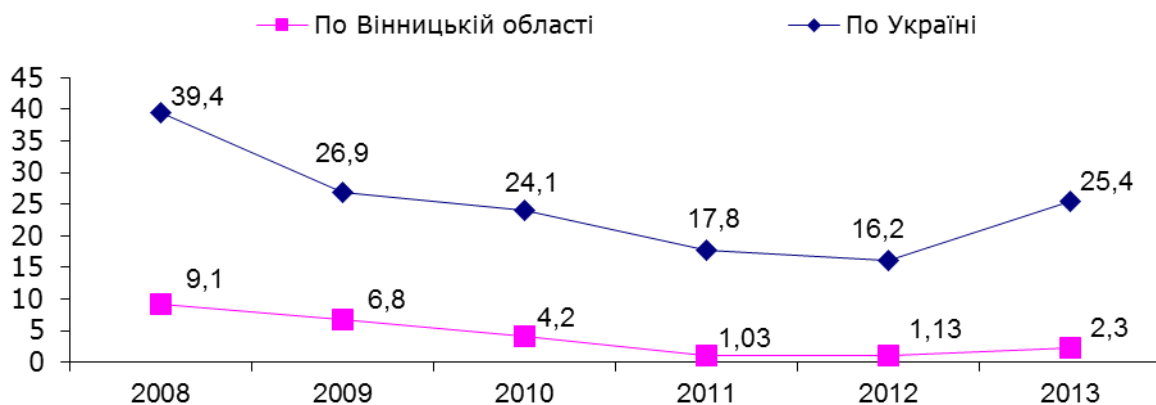
Таблиця 1 - Динаміка виробництва свіжого м'яса великої рогатої худоби у Вінницькій області

Показник	Роки					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Обсяг виробництва, тис. т.	14,6	9,8	10,04	13,3	14,9	10,7
Частка у загальнодержавному виробництві, %	11,4	10,4	11,4	20,7	24	17

Джерело: складено автором за офіційними даними Вінницького управління статистики

За рахунок зменшення обсягів виробництва свіжого м'яса великої рогатої худоби в цілому по Україні часта Вінницької області зросла на 5,6 % порівняно з 2008 р., незважаючи на її зменшення порівняно з 2012р. на 7 %. В цілому частка Вінницької області у загальнодержавному виробництві суттєва.

Виробництво мороженого м'яса великої рогатої худоби у Вінницькій області зросло протягом 2012-2013 рр., але через значний спад обсягів у 2009-2011рр. у 2013 році значно відстає від 2008р. (на 75 %) (рис. 1). Спад виробництва в даній галузі по Вінницькій області співпадає зі спадом в цілому по Україні.

Рисунок 1 – Динаміка виробництва мороженого м'яса великої рогатої худоби, тис. т.

Джерело: побудовано за офіційними даними Вінницького управління статистики

Значно зменшилась і частка даної продукції у загальнодержавному виробництві (табл. 2).

Таблиця 2 – Динаміка виробництва мороженого м'яса великої рогатої худоби у Вінницькій області

Показник	Роки					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Обсяг виробництва, тис. т.	9,1	6,8	4,2	1,03	1,13	2,3
Частка у загальнодержавному виробництві, %	23	25	17	6	7	9

Джерело: складено автором за офіційними даними Вінницького управління статистики

Так, у 2013 р. вона скоротилась в 2,6 рази порівняно з 2008р, хоча і збільшилась відносно 2012 року на 2 %.

Зменшення темпів виробництва спостерігається і в сегменті виробництва свіжої свинини (табл.3).

Таблиця 3 – Динаміка виробництва свинини свіжої у Вінницькій області

Показник	Роки					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Обсяг виробництва, тис. т.	4,5	2,1	2,5	3,5	3,2	2,6
Частка у загальнодержавному виробництві, %	2,8	1,6	1,5	1,7	1,7	1,2

Джерело: складено автором за офіційними даними Вінницького управління статистики

У 2013 році спостерігається спад виробництва на 19 % порівняно з 2012 роком та в 1,7 разів порівняно з 2008 роком (табл.4).

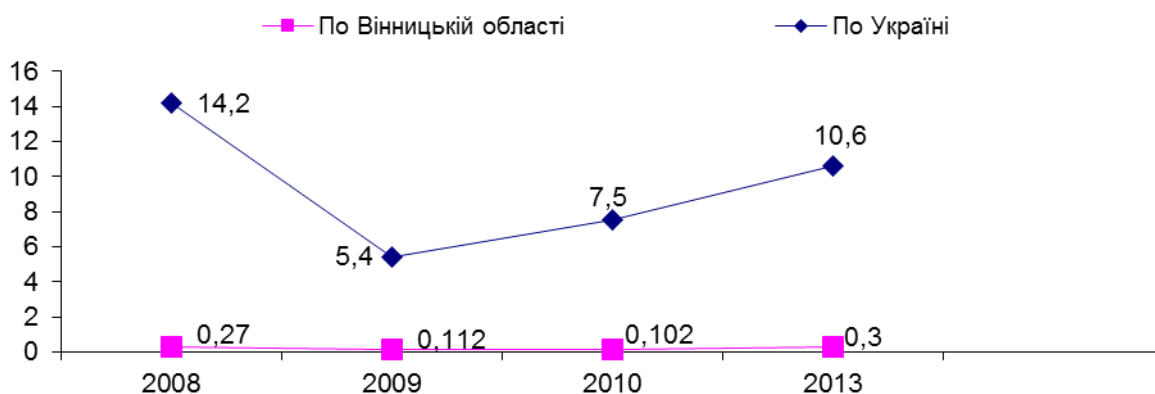
Таблиця 4 – Динаміка виробництва свинини мороженої у Вінницькій області

Показник	Роки					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Обсяг виробництва, тис. т.	0,270	0,112	0,102	*	*	0,3
Частка у загальнодержавному виробництві, %	1,9	2	1,4	-	-	2,8

* Інформація не представлена в офіційних виданнях

Джерело: складено автором за офіційними даними Вінницького управління статистики

Незважаючи на тенденції зменшення виробництва свіжої свинини в цілому по Україні, частка у загальнодержавному виробництві збільшилась в 1,5 рази.

Рисунок 2 – Динаміка виробництва свинини мороженої, тис. т.

Джерело: побудовано за офіційними даними Вінницького управління статистики

Виробництво свіжого м'яса і субпродуктів свійської птиці значно збільшилось у 2013 році (табл. 5). Порівняно з 2012 роком в 2,3 рази, порівняно з 2008 р. – у 5,1 разів. Відповідно збільшилась і частка Вінницької області у загальнодержавному виробництві: в 2 рази порівняно з 2012р., в 3,7 разів порівняно з 2008 роком.

Таблиця 5 – Динаміка виробництва м'яса і субпродуктів свіжих свійської птиці у Вінницькій області

Показник	Роки					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Обсяг виробництва, тис. т.	8,4	8,06	7,26	7,8	18,8	43,4
Частка у загальнодержавному виробництві, %	1,5	1,2	1,05	1,1	2,7	5,6

Джерело: складено автором за офіційними даними Вінницького управління статистики

2. Переробка овочів та плодів. В області є 14 підприємств з переробки овочів і фруктів, з них працює 8. За умови відновлення роботи непрацюючих плодоконсервних заводів всі підприємства галузі області можуть забезпечити переробку за виробничий сезон більше 500 тис. тонн фруктів і 300 тис. тонн овочів, виробляти 100 мільйонів умовних банок плодоовочевих консервів та 55 тис. тонн концентрованих фруктових соків.

Для збільшення випуску конкурентоспроможної продукції підприємства плодоконсервної галузі області постійно працюють над впровадженням нових технологій, пошуком сировинної бази, розширенням ринків збуту, покращенням якості продукції, розширенням асортименту, впровадженням нових видів тари і упаковки.

Для виробництва соків в Вінницькій області характерне збільшення обсягів. Темп росту у 2013 р. склав 101 % порівняно з 2012р, та 120 % - порівняно з 2008 р.

Таблиця 6 – Динаміка виробництва соків у Вінницькій області

Показник	Роки					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Обсяг виробництва, тис. т.	55,3	30,3	16,1	33,9	65,4	66,5
Частка у загальнодержавному виробництві, %	13,12	10,4	5,2	8,9	14,5	14,4

Джерело: складено автором за офіційними даними Вінницького управління статистики

Збільшилася і частка Вінницької області у загальнодержавному виробництві: на 0,1 % у 2013р. порівняно з 2012 та на 1,28 порівняно з 2008р. Динаміка спаду і підйому у Вінницькій області співпадає з динамікою в цілому по країні (рис.3).

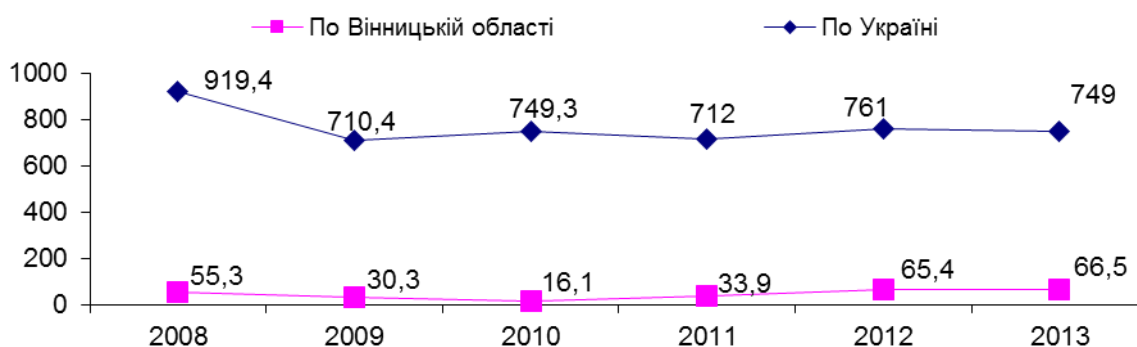
Виробництво овочів консервованих натуральних на даний момент посідає незначну частку у загальнодержавному обсязі. (0,8 %) (табл. 7). Окрім того, необхідно зазначити значний спад обсягів виробництва у даному сегменті порівняно з 2008 роком – у 3 рази.

Таблиця 7 – Динаміка виробництва овочів консервованих у Вінницькій області

Показник	Роки					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Обсяг виробництва, тис. т.	3,01	*	*	2,9	0,9	1
Частка у загальнодержавному виробництві, %	2,15	-	-	1,8	0,7	0,8

Джерело: складено автором за офіційними даними Вінницького управління статистики

Позитивна динаміка спостерігається у виробництві області олії соняшникової нерафінованої. У 2013 році спостерігається збільшення обсягів випуску в 1,45 рази по відношенню до 2012 року та в 3,7 разів - до 2008 року (табл. 8).

Рисунок 3 – Динаміка виробництва соків, тис. т.

Джерело: побудовано за офіційними даними Вінницького управління статистики

Таблиця 8 – Динаміка виробництва олії соняшникової нерафінованої

Показник	Роки					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Обсяг виробництва, тис. т.	65,384	106,8	108,8	139,4	168,3	244,0
Частка у загальнодержавному виробництві, %	3,5	3,8	3,6	4,4	4,4	7

Джерело: складено автором за офіційними даними Вінницького управління статистики

Нарощення темпів виробництва по Вінницькій області у поєднанні із загальнодержавними тенденціями в даній галузі (рис. 4) призвели до збільшення частки у загальнодержавному виробництві у 2 рази.

Рисунок 4 – Виробництво олії соняшникової нерафінованої, тис.т.

Джерело: побудовано за офіційними даними Вінницького управління статистики

Найбільшу частку в переробній промисловості АПК Вінницька область займає в молокопереробній галузі. Так, частка області у загальнодержавному виробництві молока обробленого рідкого становить 31,7 %. Незважаючи на величину даного показника спостерігається зменшення обсягів виробництва у 2013 році порівняно з 2012 роком на 5 % (табл. 9). Проте, співвідношення

обсягів виробництва 2013р до 2008 року становить 1,14.

Таблиця 9 – Динаміка виробництва молока обробленого рідкого

Показник	Роки					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Обсяг виробництва, тис. т.	265,9	235,3	259,9	291,1	319,2	304,3
Частка у загальнодержавному виробництві, %	33	30,6	32	32,7	35	31,7

Джерело: складено автором за офіційними даними Вінницького управління статистики

На даний час молокопереробну галузь представляють найбільш потужні молокопереробні підприємства: ЗАТ «Бершадьмолоко», ТОВ «Лютсдорф», ВАТ «Тульчинський маслосирзавод», ВАТ «Літинський молочний завод», ВАТ «Вапнярський молочний завод» та ін. Перераховані підприємства є лідерами не лише на регіональному рівні, але займають достойні місця на національному рівні. А їх продукція користується попитом не лише у населення України, а й закордоном [Офіційний сайт Козятинської районної державної адміністрації].

На сьогодні, з 17 діючих на території області молокопереробних підприємств, у зв'язку зі значною конкуренцією на сировинному ринку виробництво готової молочної продукції все у більшій мірі концентрується на кількох великих підприємствах. Провідні підприємства не лише нашої області, а й з сусідніх регіонів можуть запропонувати вищі закупівельні ціни на молоко товаровиробникам, вкладають значні кошти в модернізацію виробництва, мобільно реагують на зміни кон'юнктури ринку, постійно збільшують свій асортимент та, щоб не втратити свою нішу ринку за умов сезонного дефіциту сировини, розширюють ринок збуту за рахунок експортних поставок. Районні молокозаводи втрачають місцеву сировинну базу і змушені закуповувати сировину за межами району, що призводить до додаткових витрат на транспортування, а отже, підвищує витрати виробництва та відпускні ціни на готову продукцію.

Виробництво вершкового масла у Вінницькій області становить 17,3 % від загальнодержавного обсягу, що більше на 3,5 % порівняно з 2008 роком (табл. 10).

Таблиця 10 – Динаміка виробництва масла вершкового

Показник	Роки					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Обсяг виробництва, тис. т	11,6	9,5	9,9	10,9	13,6	16,3
Частка у загальнодержавному виробництві, %	13,8	12,8	12,5	14,2	15,3	17,3

Джерело: складено автором за офіційними даними Вінницького управління статистики

Проте за показниками виробництва Вінницька область охоплює незначну частку загальнодержавного ринку сиру свіжого неферментованого та кисломолочного (0,07 %). Відбувається значний спад у виробництві починаючи з 2009 року (табл. 11).

Таблиця 11 – Динаміка виробництва сиру свіжого неферментованого та кисломолочного

Показник	Роки					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Обсяг виробництва, тис. т.	1,6	0,94	0,086	0,057	0,058	0,063
Частка у загальнодержавному виробництві, %	1,7	1,1	0,1	0,7	0,07	0,07

Джерело: складено автором за офіційними даними Вінницького управління статистики

Скорочення виробництва даного продукту становить 96 % порівняно з 2008 роком.

У галузі виробництва сирів жирних у 2013 році простежується позитивна динаміка (збільшення обсягів на 34 %) порівняно з 2012 роком, але порівняно з 2008 роком виробництво скоротилося в 1,8 разів (табл. 12).

Таблиця 12 – Динаміка виробництва сирів жирних

Показник	Роки					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Обсяг виробництва, тис. т.	16,2	14,5	8,2	7,0	6,6	8,9
Частка у загальнодержавному виробництві, %	6,9	6,5	4	4	4	5,4

Джерело: складено автором за офіційними даними Вінницького управління статистики

Частка області у загальнодержавному виробництві сирів жирних скоротилася на 1,5 % порівняно з 2008 роком попри збільшенню її порівняно з 2012 роком на 1,4 %.

Негативна динаміка спостерігається і у виробництві продуктів кисломолочних (табл. 13). Їх обсяг скоротився в 2,7 рази порівняно з 2008 роком та в 1,29 порівняно з 2012 р.

Таблиця 13 – Динаміка виробництва продуктів кисломолочних

Показник	Роки					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Обсяг виробництва, тис. т.	14,5	13,9	6,5	6,5	7,0	5,4
Частка у загальнодержавному виробництві, %	2,7	2,8	1,35	1,4	1,4	1

Джерело: складено автором за офіційними даними Вінницького управління статистики

По Україні виробництво кисломолочних продуктів також має негативну динаміку, починаючи з 2009 року і по 2011 рік включно, проте коливання обсягів виробництва незначне в протигагу зміні темпів росту по Вінницькій області.

У галузі виробництва борошна частка Вінницької області у загальнодержавному виробництві зростає на 1,1 % порівняно з 2008 р., та на 0,2 % – з 2012 р. (табл. 14). Це обумовлено спадом обсягів виробництва в цілому по країні, так як у Вінницькій області спостерігається скорочення обсягів на 2 % порівняно з 2008 р.

Таблиця 14 – Динаміка виробництва борошна

Показник	Роки					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Обсяг виробництва, тис. т.	191,5	187,1	172,3	176,9	188	188,3
Частка у загальнодержавному виробництві, %	6,3	6,8	6,5	6,7	7,2	7,4

Джерело: складено автором за офіційними даними Вінницького управління статистики

Цукрова промисловість є пріоритетною галуззю у Вінницькій області. Переробкою цукрових буряків у Вінницькій області займаються 14 цукрових заводів, які розташовані в 11 районах. Найпотужнішими в цій галузі є ЗАТ «Продовольча компанія «Поділля», ТОВ «Продовольча компанія «Зоря Поділля» та ТОВ «Хмільницьке». На них припадає половина обласного випуску цукру.

Значну частку Вінницька область займає у загальнодержавному виробництві цукру – 23,7, яка збільшилась порівняно з 2008 роком в 1,3 рази (табл. 15).

Таблиця 15 – Динаміка виробництва цукру

Показник	Роки					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Обсяг виробництва, тис. т.	283,3	204,8	296,0	439,2	338,3	299,1
Частка у загальнодержавному виробництві, %	18	16,07	16,4	17	15,8	23,7

Джерело: складено автором за офіційними даними Вінницького управління статистики

Однак, починаючи з 2012 року по області спостерігається скорочення обсягів виробництва: в 2013 р. 1,4 рази порівняно з 2011 роком. В цілому ж обсяг виробництва порівняно з 2008 роком зріс на 5 %.

Виробництво круп у Вінницькій області має позитивну динаміку починаючи з 2011 року (зростання в 2013 р. 1,8 рази порівняно з 2010 р.), проте обсяг виробництва порівняно з 2008 роком, як і частка у загальнодержавному виробництві, скоротився в 1,4 рази.

Таблиця 16 – Динаміка виробництва круп

Показник	Роки					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Обсяг виробництва, тис. т.	17,5	7,1	6,7	7,8	11,0	12,3
Частка у загальнодержавному виробництві, %	4,8	1,8	2	2	3	3,3

Джерело: складено автором за офіційними даними Вінницького управління статистики

Перспективним в розвитку цукрової галузі є заплановане будівництво ПП Кряж найбільшого в Україні цукрового заводу у Шпиково Вінницької області. Високопродуктивний цукровий завод з виробничими потужностями, що дозволяють переробляти 12 тис. т. цукру-сирцю на день, буде розташований на площі 38 га. Сучасні технології дозволять компанії

впровадити безвідходне виробництво, що на 75% буде забезпечуватись власними енергоресурсами (біогаз вироблений із жиму) та на 100% електроенергією, яка буде вироблятися на когенераційній установці, розташованій на ТЕЦ потужністю 20 мВт. Компанія планує впровадити технологію «сухої» подачі цукрового буряку на переробку, що значно зекономить водні ресурси. Передбачається, що завод в Шпіково буде працювати в сезон цукроваріння не менше 100 днів і буде виробляти більше 180 тис.т. цукру на рік.

Таким чином, виробництво цукру є перспективним напрямом розвитку переробної галузі АПК Вінницької області.

Для підвищення ефективності виробництва цукру потрібно поглибити інтеграційні процеси в галузі, так як це сприятиме динамічному та стабільному розвитку агропромислового комплексу як Вінницької області так і України в цілому, стан якого визначає продовольчу безпеку країни, її експортного потенціалу інших галузей харчової промисловості

На основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що найбільшу частку переробна галузь АПК Вінницької області у загальнодержавному виробництві посідає у сегменті виробництва молока обробленого рідкого 31,7 % та виробництва цукру 23,7 %. Проте у першому сегменті слід відмітити недовикористання можливостей у порівнянні з 2012 роком, а у другому – з 2011 роком, де обсяги виробництва були більшими.

Найнижчий темп приросту в 2013 році порівняно з 2008 р. в переробній галузі АПК Вінницької області спостерігається в сегменті виробництва сирів свіжих та кисломолочних., де недовикористаний потенціал складає 96 %.

Недовикористання виробничих можливостей спостерігається і в:

- сегменті м'ясопереробної промисловості АПК, окрім мороженої свинини та виробництва м'яса і субпродуктів свіжої свійської птиці, де помічено найбільший темп приросту – 5,1;
- виробництві овочів консервованих;
- виробництві жирних сирів;
- виробництві кисломолочних продуктів;
- виробництві борошна;
- виробництві круп.

У даних галузях є невикористаний у порівнянні з 2008 р. потенціал для подальшого розвитку .

Таким чином, проаналізовані ланки переробної галузі мають потенціал розвитку, реалізація якого сприятиме збільшенню частки продукції Вінницької області на ринку України.

Проаналізуємо експортні тенденції у переробній галузі Вінницької області. Більше 75% експорту – це соки з плодів, поставки яких здійснювались до 13 країн світу. Найбільша їх кількість експортована до Російської Федерації (11 тис. т. на 23 млн. дол.), Австрії (більше 2 тис.т. на 5 млн. дол.) та Білорусі (1 тис.т. на 2 млн. дол.) (рис.5).

В структурі імпорту в переробній галузі АПК Вінницької області найбільша частка належить оліє жировій промисловості. За 2013 рік імпортовано продукції даної галузі на суму 7779,6 тис. дол. США.

Імпорт продукції овочепереробної галузі складає 7095,8 тис. дол. США, м'ясопереробної – 4525 тис. дол. США, молокопереробної - 5290 тис. дол. США, борошномельно-круп'яної – 70,1 тис. дол. США.

Таким чином, Вінницька область має значний потенціал переробної галузі АПК. Підвищення конкурентоспроможності переробної промисловості

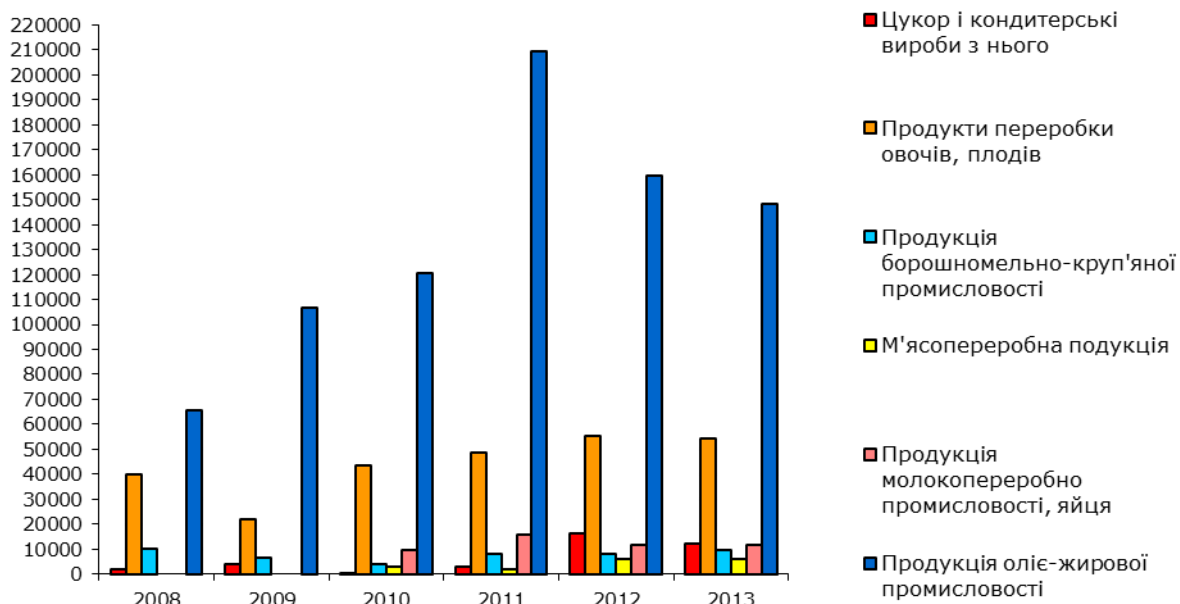
регіону можливо за рахунок переходу виробництва на інноваційну модель розвитку. Сучасні економісти пропонують перехід до доктрини «розвитку на випередження», в основу якої має бути покладена інноваційно-технологічна модель, що ґрунтується на активному стимулюванні інноваційної діяльності та використанні потужного людського капіталу.

В рамках даної доктрини пропонуємо створення стратегії управління інвестиційно-інноваційною діяльністю в АПК для кожного регіону країни. Дана стратегія має бути орієнтована на поєднання інтересів аграрних, переробних підприємств, інвесторів, компаній, що забезпечують діяльність підприємств АПК та регіону в цілому. Вона має бути орієнтована на підвищення інвестиційно-інноваційної активності підприємств переробної промисловості.

Пропонується наступна структура інвестиційно-інноваційної стратегії:

- реальна оцінка інвестиційних можливостей АПК регіону;
- пошук шляхів максимізації використання інвестиційного потенціалу;
- розподіл інвестиційних ресурсів;
- визначення методів забезпечення можливості швидкої реалізації нових перспективних інвестиційних можливостей;
- пошук методів мінімізації негативних наслідків впливу факторів зовнішнього інвестиційного середовища;
- шляхи адаптації інвестиційної діяльності до майбутніх кардинальних змін можливостей економічного розвитку;
- оцінка порівняльних переваг регіону в зіставленні з його конкурентами;
- план заходів;
- очікувані результати від реалізації стратегії.

На основі формування регіональних стратегій має формуватися стратегія інвестиційно-інноваційного розвитку переробної галузі всієї країни.

Рисунок 5 – Експорт окремих видів товарів переробної галузі АПК Вінницької області, тис. дол. США

Джерело: побудовано за офіційними даними Вінницького управління статистики

Висновки. По багатьом галузям переробної сфери АПК Вінницька область займає значну частку загальнодержавного виробництва. Найбільш вагомі частки займають м'ясопереробна галузь, виробництво соків, молока, масла вершкового, цукру.

На основі аналізу динаміки розвитку вище зазначених сфер визначено, що недовикористання виробничих можливостей порівняно з минулими періодами спостерігається в:

- виробництві молока рідкого обробленого;
- сегменті м'ясопереробної промисловості АПК, окрім мороженої свинини та виробництва м'яса і субпродуктів свіжої свійської птиці, де помічено найбільший темп приросту – 5,1;
- виробництві овочів консервованих;
- виробництві жирних сирів;
- виробництві кисломолочних продуктів;
- виробництві борошна;
- виробництві круп.

У даних галузях є невикористаний у порівнянні з 2008 р. потенціал для подальшого розвитку.

Проаналізовані ланки переробної галузі мають потенціал розвитку, реалізація якого сприятиме збільшенню частки продукції Вінницької області на ринку України.

З метою використання потенціалу та збільшення обсягів виробництва переробної сфери АПК Вінницької області запропоновано створення стратегії управління інвестиційно-інноваційною діяльністю в АПК, що орієнтована на підвищення інвестиційно-інноваційної активності підприємств переробної промисловості, та розроблена її структура.

Література

- Ганзієнко, Н. І. (2011). Аналіз та прогнозування стану молокопереробної промисловості Вінницької області // *Проблеми облікового, контрольного і аналітичного забезпечення управління підприємством: матеріали I Регіональної наук.-практ. конф. (19-20 квіт. 2011 р.)*, с. 45-47.
- Осіпов, Д. П. (2008). Особливості створення і принципи формування кластерних утворень у харчовій промисловості / Д. П. Осіпов // *Вісник соціально-економічних досліджень. Збірник наукових праць. - Вип. 30. - Одеса: ОДЕУ. - С. 303-307.*
- Офіційний сайт Вінницького управління статистики. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.vous.vin.ua>
- Офіційний сайт Козятинської районної державної адміністрації. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://kazatin-rda.gov.ua/novosti/za-rivnem-virobnictva-produkcii-silskogo-gospodarstva-u-2013-roci-vinnichchina-zajnyala-pershe-misce-v-derzhavi/>
- Переробний комплекс біля Ладизина покращує інвестиційний клімат області. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://lada.fm/2014/10/15/pererobniy-kompleks-blya-ladizhina-pokraschuye-nvesticyniy-klmat-oblast.html#ixzz3LWqQ6Czs>
- Agriculture processing industry positive about future economy. *Ag Innovation News, Vol. 24, No. 2.* Retrieved from: <http://www.aui.org/2015/04/agriculture-processing-industry-positive-about-future-economy/>.
- Ali, J., Singh, S.P., & Safdar, M. (2006). *High-Value Agriculture and Structural*

Changes in Indian Meat Industry: Implications for Agribusiness and Small Farmers. Presented at the Food Distribution Research Society, Annual Conference, Quebec.

- Chengappa, P. G. (2004). Emerging Trends in Agro-processing in India. *Indian Journal of Agricultural Economics*. Vol. 59, No. 1, 55–74.
- Kachru, R. P. (2008). *Agro-Processing Industries in India—Growth, Status and Prospects*. Indian Council of Agricultural Research, New Delhi.
- Murthy, K. S., & Himachalam D. (2011). Problems of Fruit Processing Industry in Andhra Pradesh – A Case Study of Select Units in Chittoor District. *International Journal of Research in Commerce & Management*, Volume 2, Issue No. 5, 46–53.

References

- Agriculture processing industry positive about future economy. *Ag Innovation News*, Vol. 24, No. 2. Retrieved from: <http://www.auri.org/2015/04/agriculture-processing-industry-positive-about-future-economy/>.
- Ali, J., Singh, S.P., & Safdar, M. (2006). *High-Value Agriculture and Structural Changes in Indian Meat Industry: Implications for Agribusiness and Small Farmers.* Presented at the Food Distribution Research Society, Annual Conference, Quebec.
- Chengappa, P. G. (2004). Emerging Trends in Agro-processing in India. *Indian Journal of Agricultural Economics*. Vol. 59, No. 1, 55–74.
- Hanzienko, N. I. (2011). Analysis and forecasting of the state of the dairy industry in Vinnytsia region. *Problemy oblikovoho, kontrolnoho i analitychnoho zabezpechennia upravlinnia pidprijemstvom: materialy I Rehionalnoi nauk.-prakt. konf. (19-20 kvit. 2011 r.)*, 45-47.
- Kachru, R. P. (2008). *Agro-Processing Industries in India—Growth, Status and Prospects*. Indian Council of Agricultural Research, New Delhi.
- Murthy, K. S., & Himachalam D. (2011). Problems of Fruit Processing Industry in Andhra Pradesh – A Case Study of Select Units in Chittoor District. *International Journal of Research in Commerce & Management*, Volume 2, Issue No. 5, 46–53.
- Ofitsiyni sait Koziatynskoi raionnoi derzhavnoi administratsii.* Retrieved from: <http://kazatin-rda.gov.ua/novosti/za-rivnem-virobnictva-produkcii-silskogo-gospodarstva-u-2013-roci-vinnichchina-zajnyala-pershe-misce-v-derzhavi/>.
- Ofitsiyni sait Vinnytskoho upravlinnia statystyky.* Retrieved from: <http://www.vous.vin.ua>.
- Osipov, D. P. (2008). Features of creation and the principles of the formation of cluster formations in the food industry. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen. Zbirnyk naukovykh prats, no. 30*, 303-307.
- Pererobnyi kompleks bilia Ladyzhyna pokrashchue investytsiyni klimat oblasti.* Retrieved from: <http://lada.fm/2014/10/15/pererobnyi-kompleks-blya-ladizhina-pokraschuye-nvesticyyniy-klmat-oblast.html#ixzz3LWqQ6Czs>.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 20.09.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 30.09.2015

Дмитренко О.І.

ДВНЗ «Університет банківської справи»,
аспірант
Київ, Україна
sasha_dm2011@mail.ru

ФІНАНСОВА РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ОПЕРАЦІЙ БАНКІВ З ЦІННИМИ ПАПЕРАМИ У РОЗКРИТТІ РИЗИКОВАНOSTІ ЇХ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (ПРИКЛАД З УКРАЇНИ)

Анотація. Зауважено на важливості розгляду фінансової результативності операцій банків з цінними паперами для розкриття ризикованості здійснення інвестиційної банківської діяльності. Розглянуто окремі складові аналізу щодо узагальнення динаміки значень фінансового результату операцій банків з цінними паперами. Проведено докладний аналіз фінансової результативності операцій банків з цінними паперами за окремими складовими такого аналізу.

Ключові слова: банк, дохідність, інвестиційна діяльність, інвестиційний ризик, цінні папери
Формул: 0, рис.: 3, табл.: 1, бібл.: 18

Oleksandr Dmytrenko

Banking University,
PhD Student
Kyiv, Ukraine
sasha_dm2011@mail.ru

FINANCIAL EFFECTIVENESS OF BANKING OPERATIONS WITH SECURITIES IN DISCLOSURE OF IT'S INVESTMENT ACTIVITY RISK-LEVEL (FOR UKRAINE INSTANCE)

Abstract. The article is devoted to research of financial effectiveness of banking operations with securities for disclosure the risk-level of investment banking activity. The study considers different components of analysis regarding generalization of dynamics of financial result's indicators from banking operations with securities and provides detail analysis of key parts of financial effectiveness of banking operations with securities.

Key words: bank, profitability, investment activity, investment risk, securities

Formulas: 0, fig.: 3, tabl.: 1, bibl.: 18

JEL Classification: C10, G21, G24

Вступ. Сталість розвитку інвестиційної діяльності банків багато в чому визначається дієвістю проведення такої діяльності в розрізі окремих її напрямів. При цьому одним із ключових напрямів інвестиційної діяльності банків в Україні є їх діяльність яка узагальнюється відповідно до операцій банків з цінними паперами. Це пов'язано з тим, що у загальному визначенні, насамперед, банківські інвестиційні операції – це активні операції із вкладення ресурсів банку в різноманітні цінні папери з метою одержання доходу від утримання їх у своєму портфелі впродовж визначеного терміну

або від продажу придбаних цінних паперів за більш високою вартістю [Васюренко 2008]. Тож обрана тема дослідження викликає не аби який інтерес з погляду науковців та практиків.

Протиріч цьому недосконалість розвиненості українського фондового ринку та перманентна зміна спрямованості інвестиційного напрямку економічного розвитку визначає необхідність проведення більш докладного аналізу за обраною тематикою дослідження. Це обумовлено як доцільністю розгляду ризикованості здійснення відповідного різновиду банківської діяльності, так й його подальшого пошуків. Отже, це й визначає актуальність обраної теми дослідження, її теоретичну та практичну значимість.

Аналіз досліджень та постановка завдання. Основу аналізу діяльності банків на ринку цінних паперів визначає узагальнення наявних статистичних даних щодо дієвості проведення банківських операцій з цінними паперами.

Так, зокрема, О.О. Куц проводить відповідний аналіз з погляду портфельної теорії, розкриваючи при цьому сукупний вклад кожного банку щодо їх діяльності на фондовому ринку [Куц 2012].

Натомість, М. О. Житар докладно визначає динаміку окремих складових загального портфелю цінних паперів банку [Житар 2014].

Д. Гладких, А. Дробязко, В. Лісовенко, В. Федосов наводять узагальнену характеристику діяльності банків України з цінними паперами у порівнянні з іншими показниками банківської діяльності [Гладких 2012; Дробязко, Лісовенко, Федосов 2014].

Аналогічного підходу щодо аналізу проведення банківських операцій з цінними паперами дотримуються й закордонні науковці. Зокрема, серед таких робіт варто відмітити праці N. Cetorelli та S. Peristiani [Cetorelli, Peristiani 2012], С.W. Calomiris та D. Nissim [Calomiris, Nissim 2014], N. Vlastakis та R.N. Markellos [Vlastakis, Markellos 2012].

Тож кожне окреме дослідження підкреслює узагальнені характеристики здійснення банківських операцій з цінними паперами, що дозволяє визначити, перш за все, спрямованість ведення такої діяльності.

Втім варто зауважити, що саме значення отриманого фінансового результату відображають дієвість та ефективність діяльності будь-якого економічного агента. Це пов'язано з тим, що значення фінансового результату уособлюють в собі якісну характеристику діяльності досліджуваного, яка в цілому визначає підсумок економічних відносин, відображає значущість і сталість можливого розвитку певного суб'єкту господарювання, вплив на його фінансово-господарську діяльність факторів зовнішнього середовища [Дікань, Вороніна 2008]. На величину ж очікуваного фінансового результату, за визначенням О.В. Васюренка, В.Ю. Подчесової, В.В. Глуценка, А.І. Граділя, справляє ефективний супротив господарюючого суб'єкта щодо протидії впливу ризику [Васюренко, Подчесова 2010; Глуценко, Граділь 2007]. Відтак динаміка значень фінансового результату певною мірою розкриває й дії суб'єкту господарювання щодо умов виникнення, попередження та розповсюдження ризику, що загалом можна вважати визначенням ризикованості здійснення відповідної діяльності суб'єкту господарювання, який аналізується. Тобто, ключовим питанням у даному аспекті є розкриття фінансової результативності операцій банків з цінними паперами, що дозволяє більш повніше визначити сутність економічної динаміки відповідно до напрямку, який досліджується [Kuzemin,

V. Lyashenko 2008; Ляшенко 2007; Anbar, Alper 2011; Minoiu, Reyes 2013].

Метою статті є узагальнення етапів розгляду фінансової результативності операцій банків з цінними паперами, що дозволить визначити основні складові розкриття такої результативності з погляду змінності рівня ризикованості здійснення інвестиційної діяльності банків.

Результати дослідження. Для розкриття вказаної мети дослідження оберемо певну групу банків, а не один банк. Це дозволить визначити й виокремити особливості ведення інвестиційної діяльності з погляду різних банків, а відтак й інвестиційного ризику, та надасть можливості для узагальнення проявів виникнення такого ризику. Враховуючи ж наявні обставини та фактори впливу на сучасний розвиток банків в Україні, для проведення відповідного аналізу оберемо банки, які станом на 01.01.2015 року віднесено до першої групи банків – найбільші банки, за існуючим поділом на чотири групи відповідно до класифікації НБУ [Заруцька 2012].

Вибір саме цих банків для подальшого аналізу визначається їх значимістю та суттєвим впливом на функціонування як банківської системи, так й економіки України в цілому.

До того ж варто відмітити, що у попередні періоди часу банки, які станом на 01.01.2015 року віднесено до першої групи банків, входили до інших груп. Відтак це дозволяє врахувати різні умови та обставини функціонування окремих банків. Окрім цього, обрана група банків відповідає статистичним вимогам до обробки інформації, яка пов'язана з банківською діяльністю [Черняк, Камінський 2006].

Якщо безпосередньо торкатися розгляду ризикованості здійснення інвестиційної діяльності банку на підставі аналізу значень його фінансового результату, то варто зауважити наступне:

– по-перше, проведення відміченого аналізу є досить складною справою, бо, зокрема значення отриманого доходу та відповідних витрат щодо ведення інвестиційної діяльності можуть бути складовими таких показників банківської діяльності як процентний дохід та процентні витрати, комісійний дохід та комісійні витрати тощо. Тобто, це можуть бути процентні доходи за інвестиційними цінними паперами та за цінними паперами на продаж, а також процентні витрати за борговими зобов'язаннями, емітованими банком [Васюренко 2008]. Щодо комісійних доходів та витрат – це комісійні доходи за операціями з цінними паперами та витрати, що пов'язані з посередництвом при проведенні операцій з цінними паперами [Васюренко 2008]. До того ж такі значення даних, які при цьому знаходяться у відкритому доступі, не можна однозначно ототожнити щодо інвестиційної діяльності банку;

– по-друге, можливість здійснення інвестиційної діяльності за окремими її напрямками визначає багатоплановість й багатогранність проведення відповідного аналізу, який з іншого боку обмежується наявністю необхідних статистичних даних, що знаходяться у відкритому доступі для різних банків.

Так, відповідно до Інструкції з бухгалтерського обліку операцій з цінними паперами в банках України та Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України, впродовж тривалого часу у відкритому доступі є дані щодо [Інструкція з бухгалтерського обліку операцій з цінними паперами в банках України]:

– результату від торгових операцій з цінними паперами в торговому портфелі банку;

– результату від продажу цінних паперів у портфелі банку на продаж. Зазначені дані дозволяють обчислити такі показники діяльності банку як:

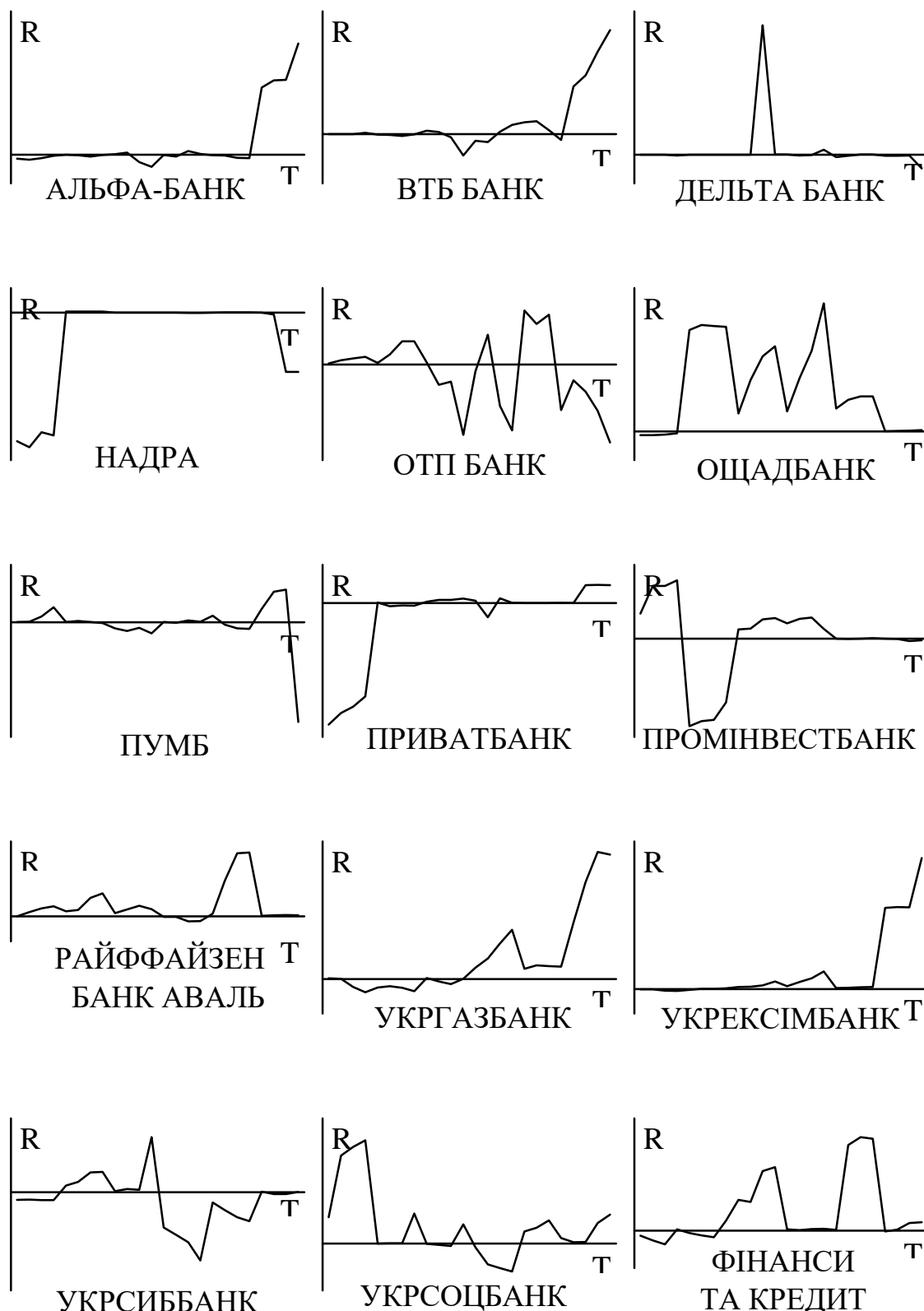
– дохідність на одну гривню активів банку за окремими його операціями, які у даному випадку визначаються відповідно до отриманих значень результатів торгових операцій з цінними паперами в торговому портфелі банку та цінних паперів у портфелі банку на продаж. Значення такого показника розраховується як співвідношення відповідного значення обсягу отриманого результату до значень загальних обсягів активів банку. Зокрема це дозволяє говорити про ефективність здійснення відповідних операцій банку з цінними паперами щодо їх дохідності у загальній структурі активів банку. Таким чином, зазначений показник можна розглядати як показник ризику здійснення відповідного різновиду операцій банку, які формують його активну частину балансу. Відтак у разі зниження такого показника можна говорити про зростання ризику проведення відповідного різновиду операцій банку або їх сукупності у випадку загального врахування значень отриманого результату за такими операціями;

– дохідність від торгових операцій з цінними паперами в торговому портфелі банку та цінних паперів у портфелі банку на продаж, яка загалом визначається як співвідношення отриманого у такому разі результату до обсягу вкладань у цінні папери. Відтак даний показник визначає ризикованість проведення відповідного виду операцій з цінними паперами щодо загальної структури наявних цінних паперів у портфелі банку;

– частку доходів банку від торгових операцій з цінними паперами в торговому портфелі банку та цінних паперів у портфелі банку на продаж, що визначається як співвідношення відповідного результату до загальних значень отриманого результату банку. Даний показник, перш за все, вказує на напрямок існуючого впливу з боку проведення операцій з цінними паперами щодо сталості значень отриманого результату банку за різними напрямками його діяльності, а відтак може розглядатися як узагальнений показник ризику проведення операцій з цінними паперами.

Таким чином слід констатувати, що відмічена множина показників на основі врахування значень фінансових результати від операцій з цінними паперами дозволяє всебічно врахувати можливі прояви ризикованості процесу здійснення відповідної інвестиційної діяльності банку. При цьому врахування часової змінності таких показників розкриває динамічність зміни та прояву ризику, який досліджується. Тож надалі подано статистичні дані щодо вказаних вище показників та методу їх обчислення відносно діяльності банків на ринку цінних паперів з обраної для дослідження групи банків України.

На рис. 1 (власні розрахунки, первинні дані для розрахунків взяті з сайту Національного банку України) наведено динаміку значень дохідності на одну гривню активів банку в розрахунку за сумою отриманого результату від торгових операцій з цінними паперами в торговому портфелі банку та цінних паперів у портфелі банку на продаж для ряду досліджуваних банків за підсумками 2009-2014 років у щоквартальному обчисленні для банків з обраної групи. По осі абсцис (Т) відкладено окремі часові проміжки, які співпадають з кварталами досліджуваних років. По осі ординат (R) відкладено значення аналізованої дохідності.

Рисунок 1 – Динаміка значень дохідності на одну гривню активів банку в розрахунку за сумою отриманого результату від операцій з цінними паперами за підсумками 2009-2014 років
 Джерело: власна розробка за власними розрахунками

З даних рис. 1 видно, що динаміка аналізованих значень дохідності з погляду окремих банків є досить різною. Зокрема щодо ведення відміченого вище напрямку інвестиційної діяльності для АЛЬФА-БАНКУ, ВТБ БАНКУ, УКРГАЗБАНКУ та УКРЕКСІМБАНКУ характерним є прискорене зростання досліджуваних значень дохідності впродовж останніх 3-4 кварталів з обраного для аналізу періоду часу. Відтак в даному аспекті проведення інвестиційної діяльності з погляду відмічених банків можна вважати менш ризиковим, аніж у попередні періоди часу.

Разом з цим з погляду здійснення відповідного напрямку інвестиційної діяльності ОТП БАНКУ, ОЩАДБАНКУ, РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ, УКРСИББАНКУ, УКРСОЦБАНКУ, ФІНАНСИ ТА КРЕДИТ спостерігається змінність значень досліджуваної дохідності за даними рис. 1. Таким чином, з урахуванням наявних даних можна констатувати й змінність рівня ризику щодо проведення такого напрямку інвестиційної діяльності в розрізі обраної групи аналізованих банків.

В той же час для таких банків як НАДРА, ПРИВАТБАНК, ПРОМІНВЕСТБАНК можна спостерігати превалювання від'ємних значень дохідності на одну гривню активів банку з урахуванням досліджуваного часового інтервалу. Виходячи з цього доцільно підкреслити, що відмічена група банків здійснює більш ризикові банківські операції щодо окресленого напрямку їх інвестиційної діяльності

Майже однаковою за спрямуванням отриманих значень, згідно даних рис. 1, є й динаміка значень дохідності від сумарного результату операцій з цінними паперами в торговому портфелі банку та з цінними паперами у портфелі банку на продаж, яка визначається як співвідношення відповідного результату до наявного обсягу вкладень банку в цінні папери. Зокрема, розрахунки вказують на те, що співставлення узагальнюється у значеннях коефіцієнта кореляції, який для аналізованих банків коливається у межах 0,889-0,998 (власні розрахунки).

Втім також необхідно відмітити, що загалом аналізовані значення дохідності щодо врахування наявних обсягів активів або наявних обсягів цінних паперів є незначними. Це підтверджується даними, що наведені на рис. 2 (власні розрахунки за даними рис. 1), де відображено мінімальні, середні та максимальні значення дохідності на одну гривню активів аналізованих банків, виходячи із розрахунку за сумою отриманого результату від операцій з цінними паперами за підсумками 2009-2014 років.

З даних рис. 2 видно, що максимальні значення дохідності на одну гривню активів аналізованих банків, виходячи із розрахунку за сумою отриманого результату від операцій з цінними паперами за підсумками 2009-2014 років, не перевищує й шести копійок. Та для більшості банків таке значення є не більшим за одну копійку. Разом з цим від'ємні максимальні значення дохідності на одну гривню активів аналізованих банків, виходячи із розрахунку за сумою отриманого результату від операцій з цінними паперами за підсумками 2009-2014 років, не перевищує трьох копійок, а для більшості банків однієї копійки. Відтак можна вважати, що ризикованість проведення відповідних операцій досліджуваних банків з погляду здійснення відмічених вище напрямків інвестиційної діяльності є незначною або помірною. Однак, загальний підсумок такого висновку варто зважувати як на загальний результат діяльності банку, так й на взаємність з боку інших показників щодо здійснення інвестиційної діяльності банку та, зокрема тих показників, які дозволяють аналізувати стан формування та поширення інвестиційного

ризик банку. Таке зауваження ґрунтується на єдності руху фінансових потоків банку, їх взаємозалежності щодо визначення ефективності застосування всіх складових банківського менеджменту.

Отже, відповідно до зазначеного вище встановимо, зокрема, зв'язок між динамікою значень дохідності на одну гривню активів банку в розрахунку за сумою отриманого результату від операцій з цінними паперами та динамікою питомої ваги фінансових інвестицій у структурі активів досліджуваних банків, а також між динамікою значень дохідності на одну гривню активів банку в розрахунку за сумою отриманого результату від операцій з цінними паперами та динамікою значень співвідношення фінансових інвестицій до обсягів власного капіталу досліджуваних банків. Аналіз відміченого зв'язку дозволяє визначити:

– у першому випадку – змінність ризику дохідності щодо здійснення окремих операцій з цінними паперами стосовно динаміки відносних обсягів інвестиційних вкладень у структурі активів банку. Тож надалі такий зв'язок будемо відмічати як прояв ризику дохідності, який зважено на зміну обсягів інвестиційних вкладень у структурі активів, або, інакше кажучи, як ризик дохідності інвестиційних активів (RDA),

– у другому випадку – змінність ризику дохідності відносно загальної ризикованості щодо проведення відповідних напрямів інвестиційної діяльності банку. Надалі такий зв'язок будемо відмічати як прояв ризику дохідності, який зважено на ступень захищеності інвестиційних вкладень власними коштами, або, інакше кажучи, як ризик рівня захищеності дохідності інвестиційних активів (RCA).

1 – АЛЬФА-БАНК, 2 – ВТБ БАНК, 3 – ДЕЛЬТА БАНК, 4 – НАДРА,
5 – ОТП БАНК, 6 – ОЩАДБАНК, 7 – ПУМБ, 8 – ПРИВАТБАНК,
9 – ПРОМІНВЕСТБАНК, 10 – РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ,
11 – УКРГАЗБАНК, 12 – УКРЕКСІМБАНК, 13 – УКРСИББАНК,
14 – УКРСОЦБАНК. 15 – ФІНАНСИ ТА КРЕДИТ

Рисунок 2 – Окремі значення оцінок дохідності на одну гривню активів аналізованих банків, виходячи із розрахунку за сумою отриманого результату від операцій з цінними паперами за підсумками 2009-2014 років

Джерело: власна розробка за власними розрахунками

При цьому в якості узагальненого показника щодо розкриття такого зв'язку знов-таки доцільно обрати значення коефіцієнтів кореляції, які дозволяють розкрити відносну спрямованість динаміки досліджуваних рядів даних та рівень взаємності такої спрямованості. До того ж, як вказують дослідження інших науковців, значення коефіцієнту кореляції є тим показником, який дозволяє аналізувати та розкривати динаміку досліджуваних процесів [Kuzemin, Lyashenko 2008; Ляшенко 2007].

У табл. 1 (власні розрахунки) за відповідними даними Національного банку України з погляду обраної для дослідження групи банків) наведено значення показників RDA та RCA по ряду досліджуваних банків, де такі значення є уособленням коефіцієнтів кореляції між відповідними рядами даних.

Як видно з даних табл. 1, для більшості з досліджуваних банків значення показників RDA та RCA є незначними. Відтак можна зауважити, що

- по-перше, зміна обсягів інвестиційних вкладень у структурі активів для більшості банків не спричиняє суттєвий вплив на змінність дохідності таких вкладень з погляду досліджуваного інтервалу часу. Однак, враховуючи суттєвість такого впливу з погляду діяльності таких банків як УКРЕКСІМБАНК, УКРСОЦБАНК, ФІНАНСИ ТА КРЕДИТ можна констатувати, що для інших банків інвестиційні вкладання у структурі їх активів ні є пріоритетним напрямом діяльності, або такий напрям діяльності визначає певні проблемні аспекти щодо його курування менеджментом банку;

- по-друге, змінність дохідності інвестиційних вкладень для більшості досліджуваних банків ні є значимою щодо підвищення рівня ризикованості таких вкладень за рахунок власних коштів. Однак, поряд з цим необхідно відмітити, що такі банки як УКРЕКСІМБАНК, УКРСИББАНК, УКРСОЦБАНК та ФІНАНСИ ТА КРЕДИТ приділяють значної уваги щодо здійснення інвестиційної діяльності на ринку цінних паперів. При цьому для УКРСОЦБАНК такі дії є недостатньо вагомими, бо значення показника для такого банку дорівнює - 0,53.

Проте, як було підкреслено раніше, найбільш узагальненим показником прояву рівня ризикованості здійснення інвестиційної діяльності банку можна вважати, зокрема, показник співставлення між динамікою результату від операцій банку з цінними паперами та результату його діяльності в цілому. На рис. 3 (власні розрахунки) наведено значення коефіцієнта кореляції між рядом даних, який узагальнює скупний результат банку від торгових операцій з цінними паперами в торговому портфелі банку й від продажу цінних паперів у портфелі банку на продаж та рядом даних, який визначає підсумок діяльності банку у вигляді значень чистого прибутку (збитку).

Як видно з даних рис. 3 рівень зв'язку між досліджуваними рядами даних для ряду досліджуваних банків є значним.

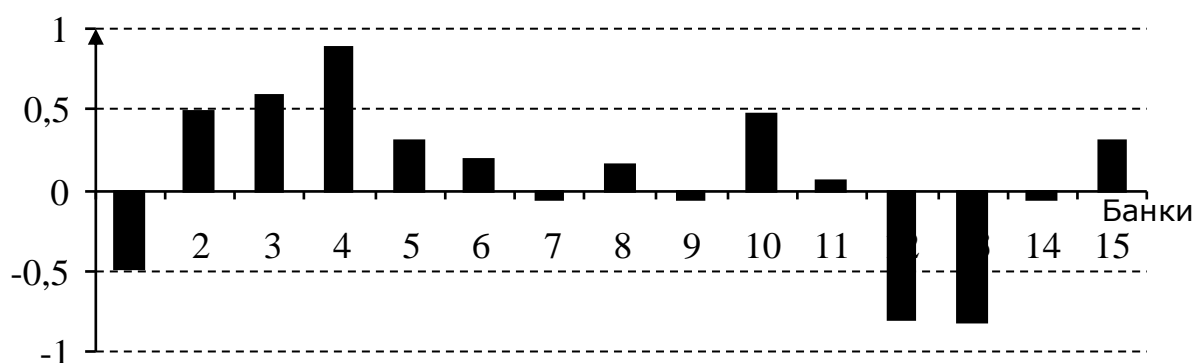
Таким чином, слід констатувати наявність стійкого зв'язку між результатом, який отримано внаслідок здійснення операцій з цінними паперами як різновиду інвестиційної діяльності банку та загальним підсумком діяльності банку. При цьому, якщо значення відповідного показника за даними рис. 3 є позитивними, то відповідний зв'язок є прямим. У випадку ж коли значення відповідного показника за даними рис. 3 є від'ємними, то відповідний зв'язок є зворотнім.

Таблиця 1 – Значення показників зв'язку між досліджуваними рядами банків, які розкривають змінність ризику дохідності операцій банку з цінними паперами відносно обсягів інвестиційних вкладень у структурі активів (RDA) та загальної ризиковості щодо ведення інвестиційної діяльності банку (RCA)

Банки	Показник зв'язку	
	RDA	RCA
АЛЬФА-БАНК	-0,27	-0,2
ВТБ БАНК	-0,18	-0,27
ДЕЛЬТА БАНК	0,32	0,24
НАДРА	0,08	-0,32
ОТП БАНК	0,15	0,02
ОЩАДБАНК	-0,39	-0,4
ПУМБ	0,01	-0,01
ПРИВАТБАНК	-0,39	-0,35
ПРОМІНВЕСТБАНК	0,05	0,15
РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ	0,12	-0,04
УКРГАЗБАНК	0,31	-0,14
УКРЕКСІМБАНК	0,58	0,79
УКРСИББАНК	0,35	0,52
УКРСОЦБАНК	-0,57	-0,53
ФІНАНСИ ТА КРЕДИТ	0,46	0,53

Джерело: власні розрахунки

Показник рівня взаємного зв'язку

1 – АЛЬФА-БАНК, 2 – ВТБ БАНК, 3 – ДЕЛЬТА БАНК, 4 – НАДРА,
 5 – ОТП БАНК, 6 – ОЩАДБАНК, 7 – ПУМБ, 8 – ПРИВАТБАНК,
 9 – ПРОМІНВЕСТБАНК, 10 – РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ,
 11 – УКРГАЗБАНК, 12 – УКРЕКСІМБАНК, 13 – УКРСИББАНК,
 14 – УКРСОЦБАНК, 15 – ФІНАНСИ ТА КРЕДИТ

Рисунок 3 – Рівень взаємного зв'язку між сукупним результатом досліджуваних банків при проведенні операцій з цінними паперами та загальним результатом банку як прояв ризиковості ведення інвестиційної діяльності (за підсумком 2009-2014 років)

Джерело: власна розробка за власними розрахунками

Якщо в цілому говорити щодо визначення ризикованості ведення інвестиційної діяльності банку на основі розглянутого вище, то можна відмітити, перш за все, певну різноспрямованість за досліджуваними

показниками відміченої ризикованості.

З одного боку, поясненням такого факту є підтвердження рівня ризикованості ведення інвестиційної діяльності банку в кожному окремому випадку з погляду розкриття відповідного ступеня ризикованості для окремих показників діяльності банку.

Однак, з іншого боку, наявність певної різноспрямованості щодо визначення рівня ризикованості ведення інвестиційної діяльності банку за різними показниками діяльності банку обумовлює необхідність ставити питання щодо доцільності розробки та упровадження узагальненого підходу з встановлення відміченого рівня ризикованості. Тобто, для розробки методів та підходів щодо попередження умов виникнення інвестиційного ризику, його поширення та пом'якшення наслідків прояву дії важливо, перш за все, надати оцінку щодо рівня ризикованості ведення інвестиційної діяльності банку. То ж саме цей напрямок доцільно обрати в якості ключового при розкритті заходів з удосконалення управління інвестиційним ризиком банку. Інакше кажучи, слід дотримуватися принципу, згідно якого попередження ризику на основі упровадження оцінки з його виникнення та поширення є більш важливішим, аніж наступна протидія ризику.

Висновки. Отже, в роботі проведено змістовний аналіз фінансової результативності операцій банків з цінними паперами, який в якості окремих складових включає: розкриття динаміки значень дохідності проведених операцій, взаємне співставлення змінності ризику дохідності щодо здійснення окремих операцій з цінними паперами стосовно динаміки відносних обсягів інвестиційних вкладень у структурі активів банку та змінності ризику дохідності відносно загальної ризикованості щодо проведення відповідних напрямів інвестиційної діяльності банку, визначення рівня взаємного зв'язку між сукупним результатом досліджуваних банків при проведенні операцій з цінними паперами та загальним результатом банку.

На підставі проведеного аналізу, зокрема, встановлено, що значення отриманого фінансового результату має суттєвий вплив на загальний підсумок діяльності банку у вигляді його чистого прибутку/ збитку.

Також відмічено, що окремі показники з оцінки рівня ризикованості щодо ведення інвестиційної діяльності банку можуть мати різну спрямованість, відповідно до узагальнення окремих умов здійснення досліджуваної діяльності банку.

Відповідно до цього зроблено висновок, що за доцільною буде розробка узагальненого підходу із встановлення рівня ризикованості ведення інвестиційної діяльності банку та врахування оцінки рівня ризикованості ведення інвестиційної діяльності банку з погляду розкриття сутнісної змістовності управління інвестиційним ризиком банку. Тож це і слід вказати як напрямок подальших досліджень.

Література

- Anbar, A., & Alper, D. (2011). Bank specific and macroeconomic determinants of commercial bank profitability: empirical evidence from Turkey. *Business and Economics Research Journal*, 2(2), 139-152.
- Calomiris, C. W., & Nissim, D. (2014). Crisis-related shifts in the market valuation of banking activities. *Journal of Financial Intermediation*, 23(3), 400-435.
- Cetorelli, N., & Peristiani, S. (2012). The role of banks in asset securitization. *Federal Reserve Bank of New York Economic Policy*

- Review*, 18(2), 47-64.
- Kuzemin, A., & Lyashenko, V. (2008). Analysis of Spatial-temporal Dynamics in the System of Economic Security of Different Subjects of Economic Management. *Information Technologies and Knowledge*, 2(3), 234-238.
- Minoiu, C., & Reyes, J. A. (2013). A network analysis of global banking: 1978–2010. *Journal of Financial Stability*, 9(2), 168-184.
- Vlastakis, N., & Markellos, R. N. (2012). Information demand and stock market volatility. *Journal of Banking & Finance*, 36(6), 1808-1821.
- Васюренко, О. В. (2008) *Банківські операції*. К.: Знання.
- Васюренко, О. В., & Подчесова, В. Ю. (2010). *Інструментарій аналізу в системі кредитного ризик-менеджменту*. К.: УБС НБУ.
- Гладких, Д. (2013). Ключові показники діяльності банків України за підсумками 2012 року. *Вісник Національного банку України*, 4, 45-53.
- Глуценко, В. В., & Граділь, І. (2007). *Фінансові ризики комерційного банку*. Харків: ХНУ.
- Дікань, Л. В., & Вороніна, О. О. (2008). *Фінансовий результат підприємств: теоретичні узагальнення та прикладний аналіз*. Харків: СПД ФО Лібуркіна.
- Дробязко, А., Лісовенко, В., & Федосов, В. (2014). Банківська система України: фінансові реалії 2014 року. *Ринок цінних паперів України*, 8, 71-90.
- Житар, М. О. (2014). Аналіз факторів формування гнучкості прийняття рішень в інвестиційній діяльності банків України. *Науковий вісник НЛТУ України*, 6, 208-216.
- Заруцька, О. (2012). Обґрунтування підходу до масштабного розподілу банків України на основі структурно-функціональних груп. *Вісник Національного банку України*, 10, 20-24.
- Інструкція з бухгалтерського обліку операцій з цінними паперами в банках України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1265-05>.
- Куц, О. О. (2012). Управління банківським портфелем цінних паперів в умовах нестабільності на фондовому ринку. *Економіка та держава*, 1, 93-96.
- Ляшенко, В. В. (2007). Интерпретация и анализ статистических данных, описывающих процессы эконо-номической динамики. *Бизнес Информ*, 9(2), 108-113.
- Черняк, О. (2006). Методика вибіркового дослідження у банківській системі України. *Вісник НБУ*, 8, 14-19.

References

- Anbar, A., & Alper, D. (2011). Bank specific and macroeconomic determinants of commercial bank profitability: empirical evidence from Turkey. *Business and Economics Research Journal*, 2(2), 139-152.
- Calomiris, C. W., & Nissim, D. (2014). Crisis-related shifts in the market valuation of banking activities. *Journal of Financial Intermediation*, 23(3), 400-435.
- Cetorelli, N., & Peristiani, S. (2012). The role of banks in asset securitization. *Federal Reserve Bank of New York Economic Policy Review*, 18(2), 47-64.
- Chernyak, O. (2006). Different researches methods in banking system of Ukraine. *Herald of NBU*, # 8, 14-19

- Dikan, L., Voronina, O. (2008). *Financial result of enterprises – theoretical generalizations and applied analysis*. Kharkiv, SPD Liburkina.
- Drobyasko, O., Lisovenko, V., Fedosov, V. (2014). Banking system of Ukraine – financial realities of 2014. *Herald of NBU*, #8, 71-90
- Ghitar, M. (2014). Factor's analysis of forming of flexibility in making decisions in investment activity of Ukrainian banks. *Scientific herald of NLTU of Ukraine*, #6, 208-216
- Gladkykh, D. (2013). Key indicators of Ukrainian banks activity in 2012. *Herald of NBU*, # 4, 45-53
- Glushenko, V., Gradil, I. (2007). *Financial risks of commercial bank*. Kharkiv, KhNU.
- Instruktsiya z bukhhalters'koho obliku operatsiy z tsinnymy paperamy v bankakh Ukrayiny*. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1265-05>.
- Kush, O. (2012). Banking securities portfolio management in conditions of volatility in stock market. *Economics and state*, #1, 93-96
- Kuzemin, A., & Lyashenko, V. (2008). Analysis of Spatial-temporal Dynamics in the System of Economic Security of Different Subjects of Economic Management. *Information Technologies and Knowledge*, 2(3), 234-238.
- Lyashenko, V. (2007). Interpretation and analysis of statistic information concerning economic dynamic processes. *Business inform*, 9(2), 108-113
- Minoiu, C., & Reyes, J. A. (2013). A network analysis of global banking: 1978–2010. *Journal of Financial Stability*, 9(2), 168-184.
- Vasyurenko, O. (2008). *Banking operations.- handbook*. Kyiv, Znannya.
- Vasyurenko, O., Podchesova, V. (2010). *Instruments of analysis in the system of credit risk-management. – monography*. Kyiv, UBS NBU.
- Vlastakis, N., & Markellos, R. N. (2012). Information demand and stock market volatility. *Journal of Banking & Finance*, 36(6), 1808-1821.
- Zarutska, O. (2012). Grounds of approach to general allocation of Ukrainian banks on the base of structuring-functional groups. *Herald of NBU*, #10, 20-24.

*Data przesłania artykułu do Redakcji: 18.09.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 02.10.2015*

Oleksandr Muliarevych

Lviv Polytechnic National University,
Teaching assistant at Department of Computer Engineering
Lviv, Ukraine
mvalex@i.ua

Vadim Golembo

PhD (Engineering), Associate professor,
Lviv Polytechnic National University,
Associate professor at Department of Computer Engineering
Lviv, Ukraine
golembo@polynet.lviv.ua

NEW APPROACHES FOR SOLVING TRAVELLING SALESMAN PROBLEMS USING AGENTS SWARM INTELLIGENCE BEHAVIOR MODEL

Abstract. The paper is dedicated to new approaches for solving one of combinatorial optimization tasks – the Travelling Salesman Problem (TSP) using developed computer system which is based on collective agents swarm behavior model. For creation of swarm behavior model with indirect communication between agents ant colony algorithm with its developed modifications was used. Developed approaches enable to solve following types of TSPs: dynamic TSP, static (classical) TSP, and dynamic asymmetrical TSP (DATSP) in conditions of partly unknown input data. Aiming to increase an accuracy of results, local optimization methods were used. Solving of DATSP in conditions of partly unknown input data is one of the important tasks, it is related to practical usage: routing tasks in a real-life computer networks. Developed approaches are able to solve problems which appear during DATSP solving in conditions of partly unknown input data.

Keywords: agents, TSP, ant colony algorithm, local optimization methods, swarm behavior, DATSP, network routing

Formulas: 3, fig.: 6, tabl.: 2, bibl.: 15

Introduction. Nowadays, investigations on autonomous agents collective and its behavior become very popular, especially in expanding of possible practical applications. Experiments are mostly focused on combinatorial optimization tasks, including well-known Travelling Salesman Problem (TSP) [Cormen, Leiserson, Rivest, Stein 2009].

Classical Static Symmetrical Traveling Salesman Problem (SSTSP) is formulated in the following way: search for final resulting route in terms of lowest cost is executed (it could be distance, time or load) during which agent-salesman should visit N nodes of the network, each node only one time. $P(i)$ - node of network, i - index of node from nodes array ($0...N$), route is started from predefined starting node - $P(0)$. It is an NP-hard problem in combinatorial optimization, important in mathematic operations research and computer science theory.

Post-processing type has methods of local search [Helsgaun 2009], or as so called local optimization methods. These methods enable improvement of achieved result – cut length of received TSP route. Local optimization methods differ by complexity coefficient k [Hoos, Stuetzle 2005], where k – number of

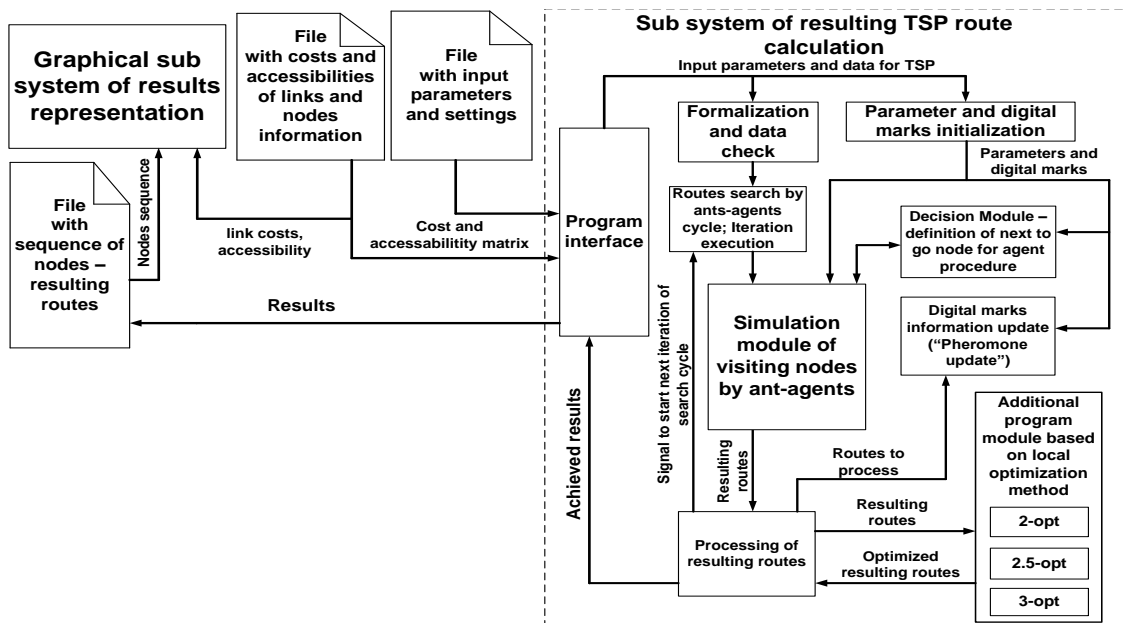
edges, which take part in permutations. The most suitable are methods with low complexity (2-opt, 2.5-opt, 3-opt algorithms) and local optimization method with dynamic complexity coefficient k [Bazylevych, Kutelmakh 2009]. Developed computer system [Golembo, Botchkaryov, Muliarevych 2011] is based on agents swarm intelligence behavior model. It includes implemented modifications [Golembo, Muliarevych 2011] based on ant colony optimization method (ACO) [Bonabeau, Dorigo, Theraulaz 1999]. Developed computer system is able to solve both types of TSP for acceptable on practice calculation time [Muliarevych, Golembo 2013]: static (without changes of input data during calculation process) and dynamic (in condition of input data dynamic changes: nodes count, accessibility, costs).

Literature review and the problem statement. Methods with agents collective usage include the following swarm intelligence methods: social insects algorithms (Artificial Bee Colony algorithms, Ant Colony Optimization algorithms [Stuetzle, Lopez-Ibanez, Pellegrini, Maur, Oca, Birattari, Maur, Dorigo 2010]), Particle Swarm Optimization algorithm, Bacterial Foraging Optimization algorithm, Artificial Fish Swarm algorithm, Migrating Birds Optimization algorithm [Tongur, Ulker 2013] and others [Subbotin, Olijnyk A., Olijnyk O. 2009]. Ant Colony Optimization algorithm demonstrates one of the best results in solving dynamic TSP. It is important to mention that this method is related to constructive type algorithms and is able to solve TSP without calculation restarting. Ant Colony Optimization algorithm can also solve tasks in condition of partly unknown input data. But it has low accuracy of the results comparing to LKH [Helsgaun 2009] application which was created as TSP solution for any hardware platform, even on usual PC. Nowadays one of the most suitable solutions for static TSPs is Adiabatic Quantum Optimization [Karimi, Dickson, Hamze, Amin, Drew-Brook, Chudak, Bunyk, Macready, Rose 2012], which enables to solve TSPs achieving optimal routes faster than other classic TSP solvers, but requires additional development of hardware implementation. Local optimization methods were analyzed aiming to reduce calculation time and increase an accuracy of the results [Muliarevych, Golembo 2014]. In this paper results of additional program module implementation are demonstrated, based on local optimization methods. Routing tasks in a real-life computer network are related to Dynamic Asymmetrical TSP (DATSP) in conditions of partly unknown input data. In computer network, when agents are located in any node ($P(i)$), it is possible to retrieve only accessible from current node information about available nodes in network and transfer cost to them: $P(i) \rightarrow P(k)$, where k - index in array of nodes with size M , which could be accessed from current node (i). Such conditions can disable TSP solving, the whole network state monitor is unavailable - available is the data accessible from initial location - starting node. Along the iteration of routes search by ants-agents cycle, from start of agents' travel till end of it in initial node there is no information about TSP solving process. Therefore, input data is not only dynamic but also partly unknown through the whole calculation process. Besides showing possibility and performance of developed computer system for static TSP solving, main researches were focused on solving dynamic TSP and DATSP in conditions of partly unknown input data. These TSP types are less investigated and more important on practice for network routing problems.

To use the developed computer system for solving routing tasks in a real-life computer network into SSTSP formulation the following conditions should be applied: 1) input data dynamic changes; 2) no existing TSP solution possibility

(route to visit all nodes, visit each node one time); 3) a partly unknown input data – each agent has access to information about movement possibilities to another nodes and single costs accessible from initial node; 4) asymmetry – movement costs between any of the network’s nodes in different directions is not equal. All described conditions cannot solve the task by existing developed computer system. During investigations the following problems were found: 1) Possibility to get into "Deadlock" and "Trap" situations. 2) Impossible update of classical digital mark values ("pheromone update" in ACO), which is executed after the return of all agents to the initial node. 3) Real-time routes usage. Typically in existing computer systems for TSP solving, results are used after being calculated. Possible dynamic changes and a partly unknown input data make usual approach inefficient. 4) Endless increase of digital mark values, which are placed on network links between nodes - endless "ant colony memory" strengthening. Let’s have an overview each of the described problems and possible solutions on high-level details. Problems, which appear during DATSP solving in conditions of partly unknown input data, should be solved.

Research results. Using the developed classification of existing methods [Muliarevych 2012] for TSP solving analysis was made. According to results of analysis the most perspective for solving dynamic TSP methods with agents’ collective usage were selected. Developed computer system is based on ACO algorithm with implemented proposed algorithm modifications: initialization phase and decision procedure improvement [Golembo, Muliarevych 2011]. Schema of developed system is shown on fig.1.

Figure 1 – Schema of developed computer system

Source: own development

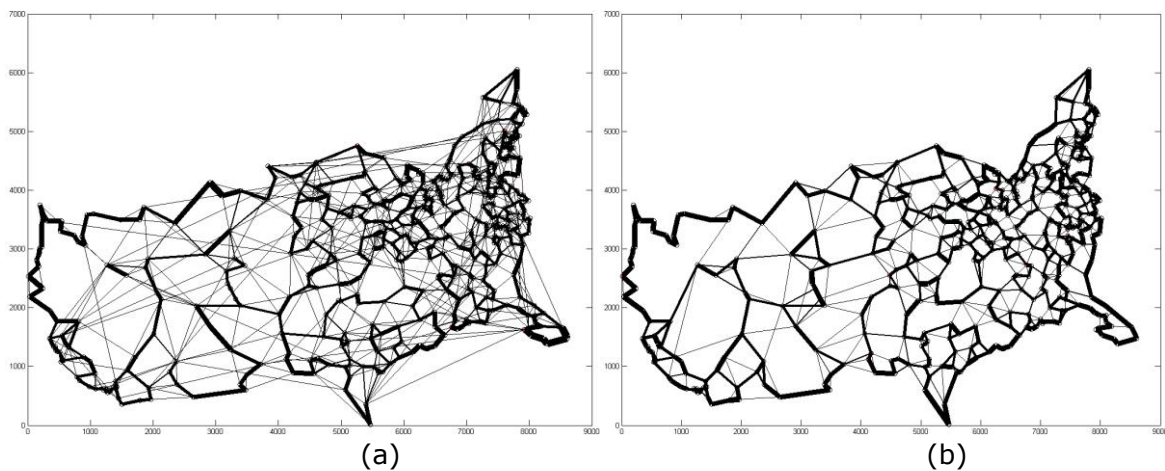
It consists of two subsystems: Graphical (for resulting routes representation) and Subsystem of resulting TSP route calculation. During TSP route calculation "Routes search by ants-agents" cycle is executed, which is based on ACO algorithm with proposed modifications.

Decision module is used during simulation of ants-agents behavior and so called "ant colony memory" - system of marks - digital values (pheromone in nature ants), which represent common agents’ memory, stored and modified by

them. Based on this memory and real-life situation ants-agents are orienting during "definition of next to go node" procedure. Each digital value of mark is related to link between nodes and set in accordance with agents' experience. Digital mark value is updated after it was visited by ant-agent. Represented on schema additional program module is based on local optimization methods, which are used for retrieved resulting routes improvement.

Implementation of additional program module, which is based on local optimization methods, into developed computer system for solving TSP enables to reduce difference between quasi-optimal and optimal routes as well as number of iterations in cycle of routes search by ants-agents. Additional program module can process resulting routes in 3 possible modes, using 2-opt, 2.5-opt or 3-opt local optimization methods. Also this module can be switched off.

In terms of research and implementation results evaluation of additional program module, which is based on local optimization methods and used in developed computer system, was used library file att532.tsp [Heidelberg University from 1995]. Library includes all input data for TSP of 532 points (USA cities coordinates). During TSP solving process by ant colony optimization method, digital mark values ("ant colony memory") are used. Digital marks existence enables easy adaptation of agents to dynamic input data and environment conditions changes during the process of TSP solving. "Ant colony memory" overview for TSP of 532 points is shown on fig.2. Width link between nodes is set in accordance with digital mark value (e.g. "pheromone" level at biological ants) placed on it.

Figure 2 – Collective memory ("ant colony memory") overview – digital mark values matrix in process of solving TSP (532 points): a) without local optimization methods; b) with 3-opt local optimization algorithm

Source: compiled by the author based on own research

On fig.2 "ant colony memory" state after 10 iterations execution of routes search by ants-agents cycle is shown. "Ant colony memory" state without local optimization methods is demonstrated on fig.2.a. On fig.2.b "ant colony memory" is demonstrated after TSP solving with 3-opt local optimization algorithm usage. As we can see, usage of local optimization methods boosts disappearance of additional edges process. Extra links between nodes from not optimal routes become unsuitable and will be excluded from usage, because of digital mark values decrease.

In Table 1 calculated resulting routes could be found during first 3 iterations of "search routes by ants-agents" cycle in different modes: 1) without

local optimization methods; 2) with 2-opt, 2.5-opt, 3-opt implemented local optimization methods (executed after each iteration of cycle). Average calculation times spent on TSP solving in observed functional modes of developed computer system are shown in tabl. 1.

Table 1 – Calculation process of TSP (532 points)

I	Length of route			Improvements \ permutations count			Average calculation time, (s)				
	without local optimization methods	with local optimization methods			2-opt	2,5-opt	3-opt	without local optimization methods			
		2-opt	2.5-opt	3-opt				2-opt	2.5-opt	3-opt	
1	49787	30105	29387	28780	428	1239	614	0.9	4.4	4.6	4.95
2	39067	29806	29327	28675	202	1012	625				
3	38939	29665	29202	28375	224	797	625				

Source: compiled by the author based on own research

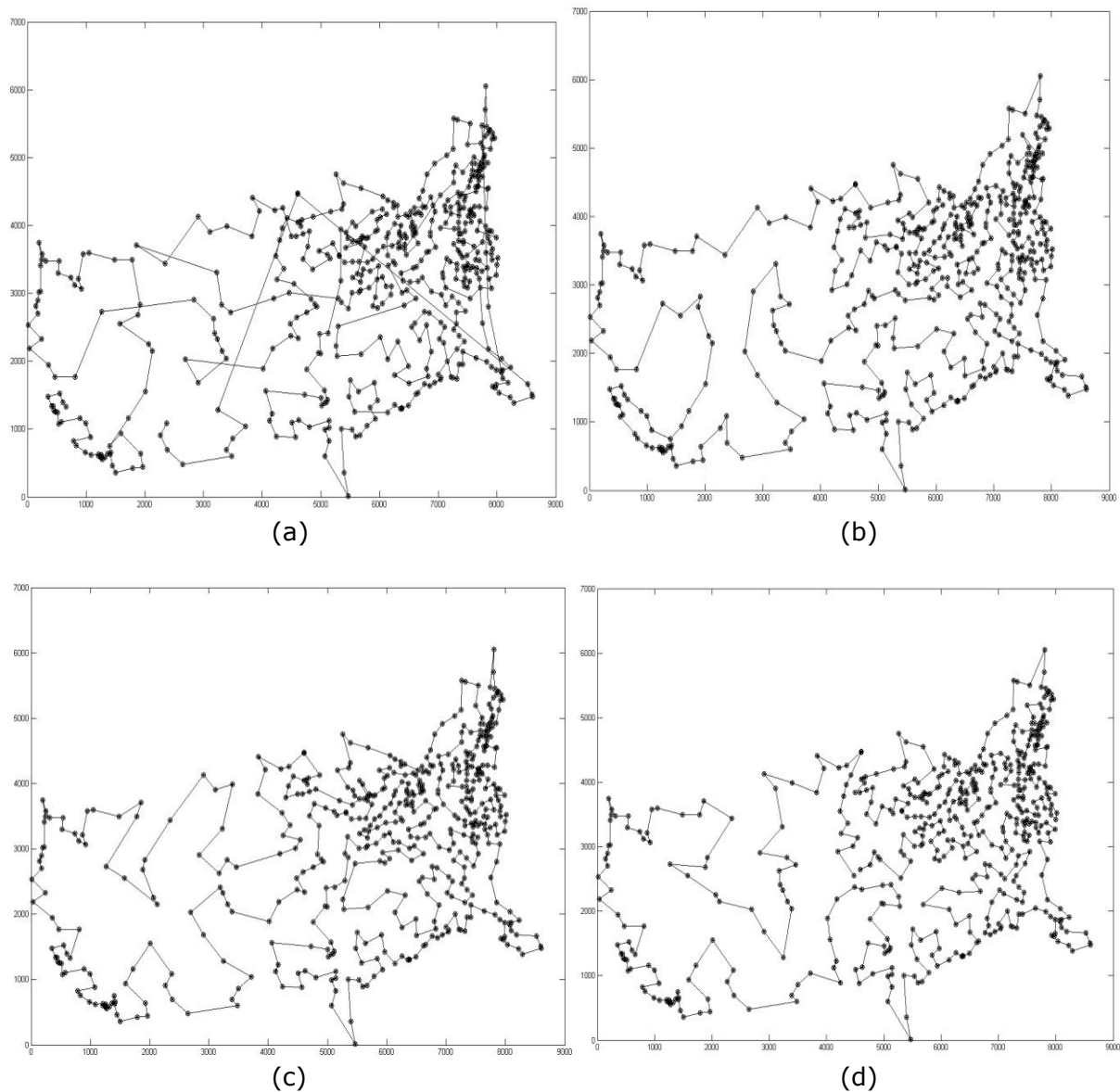
Optimal route for current TSP has length 27686 (based on data from library file). Optimal route was found by developed computer system in 3-opt local optimization method mode. Each local optimization method, depending on its complexity, increases resulting routes calculation time but highly decreases number of iterations of routes search by ants-agents cycle and increase accuracy of retrieved result. On fig.3 TSP of 532 points solutions are graphically shown. Resulting routes were achieved in four functional developed system modes (after 30 iterations of routes search by ants-agents cycle): without local optimization methods (fig.3.a); with 2-opt local optimization method (fig.3.b); with 2.5-opt local optimization method (fig.3.c); with 3-opt local optimization method (fig.3.d).

Length of resulting route in accordance with table and figures above is reduced proportionally to local optimization method complexity: the higher complexity level of used method, the shorter length of resulting route. Developed computer system based on swarm intelligence agents' behavior model, even applying local optimization methods, is able to solve tested TSP (532 points) in lower time than LKH [Helsgaun 2009] application, which requires approximately 7 seconds for tested TSP solving.

Developed computer system is able to output quasi-optimal resulting route already in approximately 1 second of calculation and difference from optimal result is less than 6%. Constructive type of used ant colony optimization algorithm retrieves possible route even after the first iteration of routes search by ants-agents cycle.

Accordingly retrieved quasi-optimal resulting route for TSP of less than 6000 nodes could be achieved already after several milliseconds after calculation process was started. This result could be sent to additional program module, based on local optimization methods, for further length decrease of retrieved route.

Along the whole research within developed computer system with additional program module several TSP instances from the library [Heidelberg University from 1995] were used. Results are represented in tabl.2.

Figure 3 – Resulting routes for tested TSP (532 points)

Source: compiled by the author based on own research

Table 2 - Solution for TSP instances from the library

TSP name	Best result	Worst result	Average result	Average iteration count	Average total time, s	Quasi-optimal result achievement time, s
1	2	3	4	5	6	7
a280	2579	2579	2759.00	28.50	6.59	0.29
ali535	202339	202454	202390.10	482.90	24.02	12.02
att532	27686	27705	27698.40	396.10	18.63	7.61
att48	10628	10628	10628.00	3.50	1.95	0.01
berlin52	7542	7542	7542.00	1.00	2.17	0.006
bier127	118282	118282	118282.00	17.10	5.47	0.13
ch130	6110	6110	6110.00	10.90	4.81	0.08
ch150	6528	6528	6528.00	15.20	4.93	0.11
d198	15780	15781	15780.40	348.60	8.66	3.06

End of Table 2

1	2	3	4	5	6	7
d493	35004 (35002)	35033	35015.80	548.60	19.78	11.05
d657	48930 (48912)	48989	48967.00	563.20	27.07	15.50
d1291	50801	50825	50814.80	350.30	40.17	14.87
d1655	62169 (62128)	62411	62286.40	857.50	51.94	45.14
dsj1000	18665854 (18660188)	18699764	18689299.20	866.20	48.92	42.78
eil51	426	426	426.00	2.90	1.75	0.01
eil76	538	538	538.00	7.20	2.51	0.03
eil101	629	629	629.00	12.40	3.29	0.06
fl417	11861	11861	11861.00	302.90	14.88	4.65
fl1400	20188 (20127)	20259	20220.80	715.10	60.62	43.25
fl1577	22329 (22249)	22485	22360.80	599.70	46.75	28.10
gil262	2378	2378	2378.00	72.90	8.84	0.78
gr96	55209	55209	55209.00	8.80	3.90	0.04
gr137	69853	69853	69853.00	12.10	5.30	0.09
gr202	40160	40160	40160.00	124.00	8.82	1.17
gr431	171414	171463	171426.80	588.80	18.11	10.90
gr666	294382	295059	294584.50	565.30	27.21	15.60
lin318	42029	42029	42029.00	405.30	11.86	4.91
nrv1379	56717 (56638)	56812	56762.60	848.90	53.68	46.91
pr2392	378599 (378032)	379939	379173.70	752.00	91.42	71.59
rl5915	568473 (565530)	576503	571753.00	900.20	366.64	330.33

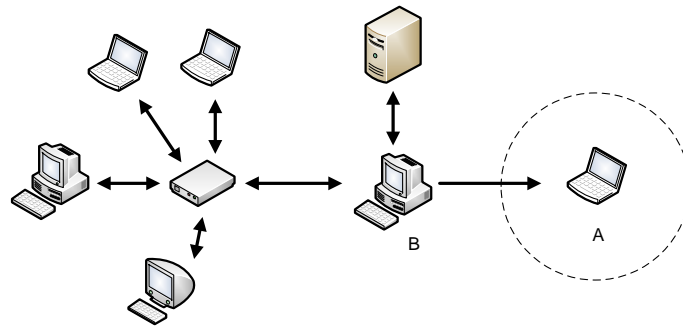
Source: compiled by the author based on own research

Highlighted results are optimal for related TSPs. If optimal length of the route is not achieved, it is added in brackets. The results above were retrieved within 3-opt local optimization method mode. In accordance with results, developed computer system with additional program module is able to find quasi-optimal route with less than 3% difference from optimal result for TSP with size less than 6000 nodes.

As result of partly unknown input data and its dynamic changes input TSP task is unable to be solved. In other words, visit of all network nodes could be disabled as a result of specific network structure: inaccessible nodes or links between them.

Mentioned conditions for agents create a chance to get into one of the following critical situations:

a) "Trap" situation – is a situation when ant-agent gets into network node after data processing procedure and discovers that node is disconnected from the network (there are no other accessible nodes to continue route). Agent gets into trap on current node.

Figure 4 – "Trap" situation on node A

Source: own development

"Trap" situation is shown on fig.4. Having moved from node B to node A, ant-agent explores that movement back to node B or to next node is impossible. It means that ant-agent gets into "Trap" situation on node A.

Proposed steps to overcome this situation in scope of developed computer system:

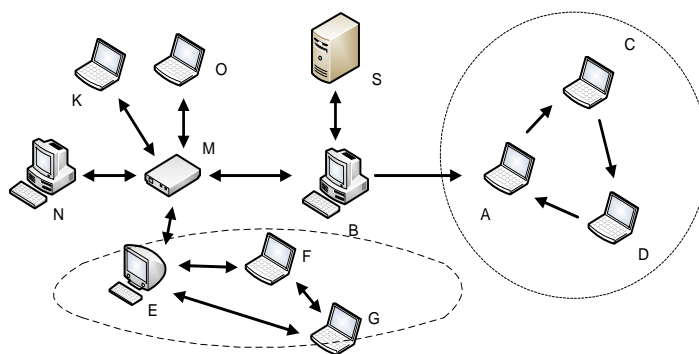
A.1) Set status of mark as "Trap" on current node to notify and save other ants-agents. This status will be removed in case of agent will be able to move to next node or will be destroyed ("die").

A.2) Try to find accessible nodes. If it is possible to continue route and remove "Trap" status after successful movement to another node. If there are no accessible nodes, then go to step A.3.

A.3) Wait set time and go to step A.2. It is possible to set limit of such attempts to exit. After all attempts were checked, "death" of ant-agent is caused (it's self-destruction) and "Trap" status will be removed on current node.

b) "Deadlock" situation – is a situation, when ant-agent gets into endless cycle while travelling in network.

Computer network with possible cases for "Deadlock" situations are shown on fig.5. Cycles can appear in different situations: 1) between two bidirectional links, i.e. shown on fig.5 link between M node and N node like: $M \rightarrow N \rightarrow M \rightarrow N \dots$, between B node and M node: $B \rightarrow M \rightarrow B \rightarrow M \dots$ and others; 2) sequenced cycles (areas marked on fig.5 with nodes A, C, D) could be considered also as "Trap" situation with nodes count 3 until new link or node appear; 3) separately situated area of network with nodes E,F,G is shown on fig.5. If agent gets into that "Deadlock", ant-agent will continue to visit cyclically the following nodes: $E \rightarrow F \rightarrow G \rightarrow E \rightarrow G \rightarrow F \rightarrow E$.

Figure 5 – Computer network with possible cases for "Deadlock" situations

Source: own development

Proposed steps to overcome this situation in scope of developed computer

system:

B.1) Store IDs list of visited nodes - "taboo list" with time sequence of these visits during solving TSP (walked route).

B.2) Choose the next node to visit from a pool of not visited by current time nodes. If described nodes were not found, go to step B.3.

B.3) Search for accessible start node $P(0)$ aiming to finish the route. If it is not found, then go to step B4.

B.4) Find next node to move $P(i+1)$ from visited nodes pool, which matches with the following condition:

$$P(i+1) \neq P(i-1),$$

where $P(i-1)$ is previous node in route.

Therefrom, short "Deadlock" consisting of 2 nodes could be avoided. If node was not found wait until set time is over and go to step B.2. If node was found go to step B.5.

B.5) Check whether selected node in step B.4 is not a "Deadlock" cycle part: analysis of common link sequence in traveled route aiming to find repeated parts. If agent's presence in "Deadlock" was found then continue next movement forward aiming to find node P_k , which will not be related to nodes pool included in "Deadlock". Thereby, if presence in "Deadlock" during check was not found, then move to this node, otherwise return to step B.4 if remained nodes are not checked yet. If all nodes are checked, then move to found node and go to step B2.

In ACO classical marks update - "pheromone update" (pheromone covering and evaporation) procedure was executed after end of route and return to the start position of all agents [Bonabeau, Dorigo, Theraulaz 1999]. It enables to increase mark values in accordance with calculated resulting routes cost. In case of frequently dynamic changes of input data, resulting routes could be inappropriate or even impossible to use in practice, because state of network could be changed and new route search will be needed. Digital mark values increase proportionally to calculated cost will be inefficient after finish of routes search cycle iteration, there is a chance that some node will be disconnected or some link could become inaccessible.

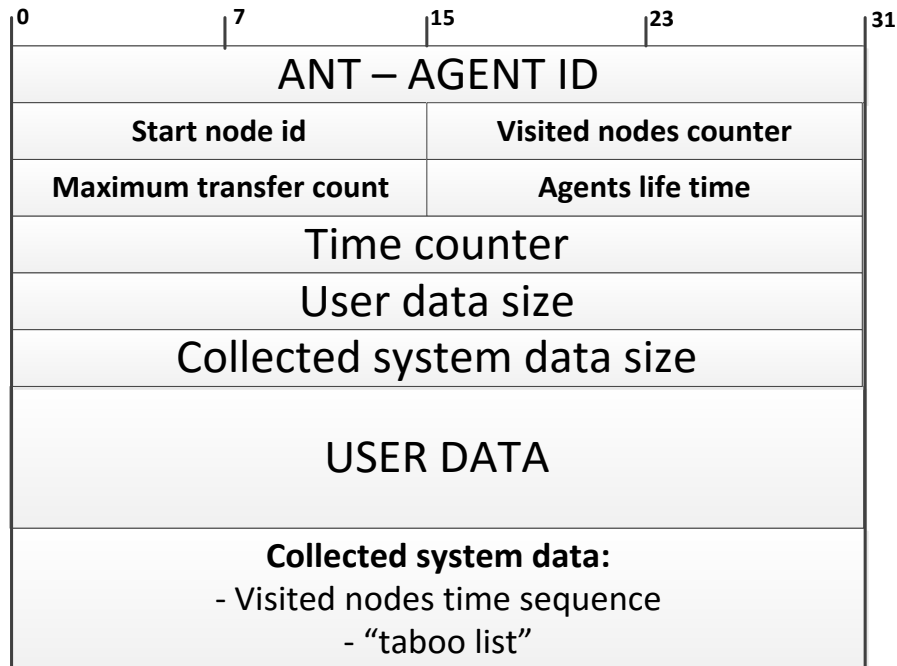
For solving this problem new approach was developed: now digital mark values are increased during procedure of agent movements between nodes in moment when ant-agent reaches destination node. Idea of such approach is based partly on ants' nature, as they lay pheromone (increase value of mark) during all their way. Additionally, for giving benefits to the best found solutions, after ants-agents have returned to the start node, new defined agents are sent. Aim of these special agents is attempt to find quasi-optimal routes of lowest costs again with aim to increase additional digital mark values on visited links. Such special agents return is not compulsory, but successful finish of their travel enables reinforcement of best currently found routes.

The majority of existing computer systems for solving TSP [Bonabeau, Dorigo, Theraulaz 1999; Stuetzle, Lopez-Ibanez, Pellegrini, Maur, Oca, Birattari, Maur, Dorigo 2010; Hoos, Stuetzle 2005] use the following approach: 1) Solve TSP procedure execution in accordance with input data. 2) Final result (quasi-optimal route) is used for analysis or possible practical task. In terms of computer network, practical task will be data transportation (wideband data transfer).

In case of input data dynamic changes, during ants-agents traveling process inside of the network the following situation could appear: the walked

links could become inaccessible or transfer cost is changed. Such situation makes found routes inefficient for data transfer.

Approach of developed computer system for TSP solving was changed to solve this problem. Proposed new approach consists of resulting routes calculation process and practical task execution (data transfer) union. It means that during data transfer, routes search by ants-agents logic is executed aiming to find the best (lowest cost) routes and minimize expenses.

Figure 6 – Data package - ant-agent in developed computer system

Source: own development

In scope of such approach, found routes are valid in a moment of their calculation and after ants-agents return to the start node - routes search by ants-agents cycle is finished. Collected information about network is available for further analysis. Input data for sending is divided into data blocks according to ants-agents count and data size. If some agents do not return until defined period of time because of described "Trap" or "Deadlock" situations, lost data blocks could be resent by new agents. For this approach agent was redefined. Ant-agent now is a data package; its structure is shown on fig.6.

Sizes of data package fields in bits are shown in digits on top of fig.6. Besides user data, package includes the following fields: ant-agent id; start node id (id of node that initiate data send procedure); visited nodes counter; time counter; maximum transfer count (moves between nodes count) and agents life time (time after which agent will be self-destroyed), that limit time of ants-agents existence; collected (during calculation) system data: visited nodes time sequence and "taboo list" – list of forbidden for visit nodes.

During developed computer system for solving TSP investigation and analysis of another challenge – endless increase of digital mark values placed on network nodes. Each mark value is related to link between nodes. Digital mark value represents benefits of link between nodes in accordance with collected agents collective's experience.

Higher mark value is related to link between nodes and enables to choose

this link by ants-agents for travel. After agents found quasi-optimal route in conditions, when dynamic changes have no place or have no influence on found results for a long time, digital mark values are repeatedly increased ("pheromone update" procedure in ACO) on the same links, related to found route.

As a result, permanently growing up digital mark values on these links in conditions of their accessibility are not able to continue search for other alternative links and routes, possibly more optimal. It means that stored "ant colony memory", which includes found quasi-optimal route, can lose its flexibility and gets into endless strengthening process.

To solve this problem new approach was proposed: add new adaptive top limit for mark values S_{max} - maximum digital mark value. Digital mark value S_{ij} on the link between nodes i and j is defined as:

$$S_{ij} = T * V_{ij}, \quad (1)$$

where T - data transfer through network time during TSP calculation process,

V_{ij} - digital mark value accumulation speed between i and j nodes.

Assume that data transfer time in conditions, when dynamic input data changes have no place, achieves a huge value $T \rightarrow \infty$; then in accordance with expression (1) digital mark value increases infinitely $S_{ij} \rightarrow \infty$.

According to proposed approach with adaptive top limit for digital mark value S_{max} usage expression (1) could be represented in the following way:

$$S_{ij} = \min(T * V_{ij}, S_{max}). \quad (2)$$

Adaptive top limit for digital mark value S_{max} is set depending on the following factors: count of agents - N ; digital mark value accumulation speed V_{ij} - difference between increasing digital mark value (pheromone update) speed and decreasing digital mark value (pheromone evaporation) speed; input data dynamic changes frequency - IF . So S_{max} could be represented as next dependency:

$$S_{max} = \text{Function}(N, V_{ij}, IF). \quad (3)$$

In accordance with expression (2) digital mark value S_{ij} now is limited by range $0 \dots S_{max}$.

Proposed approach with adaptive top limit for digital mark values enables to limit mark values on links between nodes. It enables to search alternative (more optimal) routes by ants-agents even when dynamic input data was not changed for a long time. And even when input data was changed after long-term stability, developed computer system is able to adapt to new conditions, which was impossible before.

Conclusions. Local optimization methods implementation into developed computer system for solving TSP with swarm agent's behavior model enables to reduce difference between quasi-optimal and optimal routes and reduce iteration count of routes search by ants-agents cycle. Developed computer system demonstrates acceptable in practice results in calculated time and in accuracy of computations. Developed computer system in experiments with tested TSP (532 nodes) in dynamic input data conditions could achieve quasi-optimal resulting route with difference from optimal less than 6% in less than 1 second of calculation. Also in accordance with TSPs solving results, developed computer system is able to find quasi-optimal route with difference from optimal result less than 3% for TSPs with size less than 6000 nodes.

Routing problem in real-life computer network can be represented as dynamic asymmetrical TSP (DATSP) with a partly unknown input data. During such type of TSP solving, the following problems appear: possibility for agents to get into "Trap" or "Deadlock" situations; impossibility of classic digital mark values update; inefficient found resulting routes reuse; endless increase of digital mark values and as result endless "ant colony memory" strengthening.

Developed overcome and processing "Trap" and "Deadlock" situations algorithms enable ants-agents to continue solving TSP in case of such critical situations. Proposed new approaches: digital mark values increase ("pheromone update"), after each link between nodes was passed, and approach with adaptive top digital mark values limit S_{max} enable to use placed on nodes digital mark values correctly and also to adapt for new conditions quickly when dynamic input data changes occur.

Also approach best routes calculation and data transfer processes union was proposed, during which search and analysis for optimal routes process is united with practical task - data transfer inside of the network. It means that during data transfer by ants-agents, search for best routes (minimal by cost with aim to decrease expenses) logic is executed. In scope of such approach for developed computer system, found routes are valid at the moment of their calculation.

References

- Bazylevych, R., Kutelmakh, R. (2009). Doslidzhennia efektyvnosti isnuichykh alhorytmiv dlia rozviazannia zadachi komivoiazhera (Investigation of existed methods for TSP solving). *Computer Science an Information Technology, Lviv Polytechnic National University Press, no. 638, 235 - 244.* (Ukr.)
- Bonabeau, E., Dorigo, M., Theraulaz, G. (1999). *Swarm intelligence: From Natural to Artificial Systems.* Oxford University Press.
- Cormen, T., Leiserson, C., Rivest, R., Stein, C. (2009). *Introduction to Algorithms, third edition.* MIT Press.
- Golemo, V., Botchkaryov, O., Muliarevych, O. (2011). Novi pidkhody do rozviazku zadach kombinatornoi optymizatsii kolektyvom avtonomnykh ahentiv (New approaches for combinatorial task solving by collective of autonomous agents). *Modern computer system and networks: development and usage, Lviv, ACSN-2011, Vol.5, 227 - 230.* (Ukr.)
- Golemo, V., Muliarevych, O. (2011). Modyfikatsiia metodu murashynoi kolonii dlia rozviazannia zadachi komivoiazhera kolektyvom avtonomnykh ahentiv (Modification of ant colony method for TSP solving by collective of autonomous agents). *Computer systems and networks, Lviv Polytechnic National University Press, no. 717, 24 - 30.* (Ukr.)
- Heidelberg University (from 1995). *Discrete and Combinatorial Optimization.* Retrieved from <http://comopt.ifi.uni-heidelberg.de/software/TSPLIB95/>
- Helsgaun, K. (2009). General k-opt submoves for the Lin-Kernighan TSP heuristic. *Mathematical Programming Computation, Springer Verlag Publ., 119 - 163.*
- Hoos, H.H., Stuetzle, T. (2005). *Stochastic Local Search: Foundations and Applications.* San Francisco: Morgan Kaufmann Publ.
- Karimi, K., Dickson, N.G., Hamze, F., Amin, M.H.S., Drew-Brook, M., Chudak, F.A., Bunyk, P.I., Macready, W.G., Rose, G. (2012). Investigating the Performance of an Adiabatic Quantum Optimization Processor. *Quantum*

- Information Processing, Vol.11, Issue 1, Springer US Publ., 77-88.*
- Muliarevych, O. (2012). Perevahy zastosuvannia kolektyvnoi povedinky ahentiv dlia rozviazku zadachi komivoiazhera dynamichnoho kharakteru (Benefits of agents collective behavior usage for dynamic type TSP solving). *Methods and tools for measuring physical quantities conference, Cyber physical systems in metrology international conference, student section – Temperature 2012, Vol.9, Lviv, Soroka T.B. PE Publ., 165 - 168. (Ukr.)*
- Muliarevych, O., Golembo, V. (2013). Implementatsiia metodiv lokalnoi optymizatsii u kompiuternii systemi dlia rozviazannia dynamichnoi zadachi komivoiazhera z vykorystanniam modeli roiovoi povedinky ahentiv (Implementation of local optimization methods into computer system for dynamic TSP solving with swarm agents behavior model usage). *Computer science and information technology, Lviv Polytechnic National University Press, no. 771, 245 - 252. (Ukr.)*
- Muliarevych, O., Golembo, V. (2014). Rozrobka dodatkovoho prohramnoho modulia z vykorystanniam metodiv lokalnoi optymizatsii u kompiuternii systemi dlia rozviazannia dynamichnoi zadachi komivoiazhera (). *Computer systems and networks, Lviv Polytechnic National University Press, no. 806, 181 - 186. (Ukr.)*
- Subbotin, S., Oliinyk, A., Oliinyk, O. (2009). *Neiteratyvni, evoliutsiini ta multyahentni metody syntezy nechitkolohichnykh i neiromerezhnykh modelei (None iterative, evolutionary and multiagent methods for synthesys of fuzzy logic and neural network models)*. Zaporizhia: ZNTU Publ. (Ukr.)
- Stuetzle, T., Lopez-Ibanez, M., Pellegrini, P., Maur, M., Oca, M., Birattari, M., Dorigo, M. (2010). *Parameter Adaptation in Ant Colony Optimization*. Technical Report, IRIDIA, Libre de Bruxelles University.
- Tongur, V., Ulker, E. (2013). Migrating Birds Optimization for Traveling Salesman Problem. *Modern computer system and networks: development and usage, Lviv, ACSN-2013, Vol.6, 219 - 223.*

*Data przesłania artykułu do Redakcji: 14.09.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 24.09.2015*

Берзін П.С.

д.ю.н., доцент,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри кримінального права та кримінології
Київ, Україна
recht1@yandex.ua

**ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ,
ЗЛОЧИНУ ТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ ЗА НОВИМ
КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ РЕСПУБЛІКИ КАЗАХСТАН**

Анотація. Стаття присвячена окремим проблемам визначення поняття кримінального правопорушення, злочину та кримінального проступку за новим Кримінальним кодексом Республіки Казахстан. Визначаються особливості співвідношення даних понять, їх вплив на окремі інститути Загальної частини Кримінального кодексу Республіки Казахстан, пов'язані з кримінальним правопорушенням, злочином та кримінальним проступком. Значна увага приділяється врахуванню таких понять, як «ступінь суспільної небезпечності» та «караність» у змісті критеріїв поділу кримінального правопорушення на види – злочин та кримінальний проступок. Визначаються основні вади такого законодавчого підходу.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, злочин, кримінальний проступок, кримінальний закон, суспільна небезпечність, караність
Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 11

Pavlo Berzin

Doctor of Science (Law), Associate Professor,
National Taras Shevchenko University of Kyiv,
Professor at Department of Criminal Law and Criminology
Kyiv, Ukraine
recht1@yandex.ua

**CONCEPTS OF CRIMINAL OFFENCE, CRIME AND
CRIMINAL MISCONDUCT BY THE NEW CRIMINAL CODE OF
REPUBLIC KAZAKHSTAN**

Abstract. In this article author with theoretical issues of grounds of criminal responsibility discuss questions of determination of concepts of «criminal offence», «crime» and «criminal misconduct» in the new Criminal Code of Republic Kazakhstan. The concept of criminal offence in the Kazakhstan's criminal legislation analyzes features of correlation concept «crime» and «criminal misconduct». In the article on the basis of norms of new Criminal Code of Republic Kazakhstan was investigated types of crimes and criminal misconducts, legal characteristics of these types, forms of criminal responsibility for crimes and criminal misconducts.

The legal institutes of General Part of the Criminal Code of Republic Kazakhstan, their impact on the definitions of concept of the public danger of act and types of crimes and criminal misconducts are analyzed. Based on the grounds of criminal responsibility for criminal offences, crimes and criminal

misconducts the following was investigated. According to article 10 of Criminal Code of Republic Kazakhstan «Concept crime and criminal misconduct» criminal offences consist of crimes and criminal misconducts on the basis of the types of act's public danger and penalty for acts. In the Criminal Code of Republic Kazakhstan was fixed the institute of criminal offence and their legal characteristics, depending on the severity of the criminal offence and penalty for crimes or criminal misconducts (within article 10 of General Part of the Criminal Code of Republic Kazakhstan). Two criteria of determining criminal offence's concept and their legal issues are established.

Types of crime and criminal misconduct within Chapter 2 of Criminal Code of Republic Kazakhstan, which provide norms of ground of criminal responsibility for crime and criminal misconduct, are analyzed in this research. Problems issues of types of punishment for crimes and criminal misconducts are researched. Article 10 of Criminal Code of Republic Kazakhstan was fixed different types of punishment for crimes and criminal misconducts. The thesis analyzing characteristics of the components of public danger, components of criminal offences and grounds of criminal responsibility within article 10 of Criminal Code of Republic Kazakhstan. In these article the basis of theoretical-methodological research and comparative law precondition of Kazakhstan's criminal legislation impact on the further development of the criminal juridical norms of Ukrainian's legislation are studied. The author proposed theoretical positions (directions) of analyzing concept of «criminal offence» and formal construction of the types of punishment for the crimes and criminal misconducts (article 40 of Criminal Code of Republic Kazakhstan).

Keywords: criminal offence, crime, criminal misconduct, criminal law, public danger, penalty

Formulas: 06 fig.: 06 tabl.: 06 bibl.: 11

Вступ. Новий Кримінальний кодекс Республіки Казахстан (далі – КК РК), прийнятий 3 липня 2014 р., набрав чинності 1 січня 2015 р. Законодавець цієї республіки, закріпивши на нормативному рівні поняття «кримінальне правопорушення», «злочин» та «кримінальний проступок», фактично одним із перших на пострадянському просторі реформував таким чином існуючу понад дев'яносто років систему кримінальної відповідальності (її конкретних форм) лише за злочин. Такий підхід казахстанського законодавця заслуговує на увагу й з точки зору необхідності реалізації у Кримінальному кодексі України (далі – ККУ) положень прийнятого 13 квітня 2012 р. Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПКУ), який закріпив на нормативному рівні співвідношення понять «кримінальне правопорушення», «злочин» та «кримінальний проступок» й передбачив розуміння змісту поняття «закон України про кримінальну відповідальність» залежно від тих законодавчих актів України, які встановлюють кримінальну відповідальність (зокрема, ККУ та закон України про кримінальні проступки) (п. 7 ч. 1 ст. 3 КПКУ).

Аналіз досліджень та постановка задачі. Незважаючи на вельми актуальний характер окреслених вище проблем, в юридичній літературі України вони ще не були предметом окремого, самостійного аналізу. Адже у навчальній літературі основна увага зосереджується лише на загальному, поверховому розумінні сутності кримінального правопорушення без належного обґрунтування підстав (критеріїв) його поділу на злочини та кримінальні проступки [Дудоров, Хавронюк 2014, Берзін 2014, Берзін 2015].

Однак, питання доцільності запозичення казахстанського досвіду законодавчого визначення вказаних понять українськими вченими не розглядаються. З урахуванням цього виникає потреба проаналізувати відповідні положення КК РК з метою визначення доцільності їх врахування (або взагалі запозичення) [Жалинский 2006], необхідного для вироблення подальших напрямів реформування кримінального законодавства України й узгодження відповідних положень ККУ та КПКУ. Залежно від цього я спробував побудувати своє дослідження виходячи з двох основних задач: 1) розглянути загальний підхід щодо визначення змісту понять «кримінальне правопорушення», «злочин» та «кримінальний проступок», закріплених у КК РК, та 2) визначити особливості їх співвідношення й розмежування, а також 3) їх вплив на окремі інститути кримінального права РК, пов'язані із кримінальним правопорушенням, злочином та кримінальним проступком.

Результати дослідження. Аналіз змісту КК РК дозволяє наголосити на наступних особливостях поняття кримінального правопорушення, злочину та кримінального проступку.

1. У ч. 1 ст. 10 КК РК зазначається, що кримінальні правопорушення залежно від ступеня суспільної небезпечності та караності поділяються на злочини та кримінальні проступки. Таким чином, казахстанський законодавець виділяє два види кримінального правопорушення: злочин та кримінальний проступок. При цьому критеріями (підставами) такого поділу у ч. 1 ст. 10 КК РК названі «ступінь суспільної небезпечності» та «караність». Перша із названих критеріїв (підстав) є соціально-змістовною, а друга – формалізованою [Берзін 2009, Берзин 2014, Уголовное право зарубежных стран 2013, Фристер 2013, Heinrich 2010].

1.1. Аналіз використаного в ч. 1 ст. 10 КК РК формулювання для позначення особливостей виділення видів кримінального правопорушення не дозволяє визнати його однозначним, а відтак таким, що вказує на злочин та кримінальний проступок як єдині види кримінального правопорушення. Складається враження, що можуть бути виділені й інші види кримінального правопорушення за іншими критеріями (підставами), яких ст. 10 КК РК не передбачає. Зокрема, некоректність положення ч. 1 ст. 10 КК РК полягає в тому, що виділення таких видів кримінального правопорушення, як злочин та кримінальний проступок, залежить лише від наявності підстав (критеріїв) «ступінь суспільної небезпечності» та «караність». За таких умов не можна надати однозначну відповідь на те, чи виділяються також інші види кримінального правопорушення з урахуванням інших критеріїв (підстав), що не названі в ч. 1 ст. 10 КК РК. Наприклад, залежно від особливостей застосування заходів кримінально-правового впливу, оскільки, як буде показано нижче, у ч.ч. 2, 3 ст. 10 КК РК передбачено, що злочини та кримінальні проступки тягнуть лише покарання певних видів. Тому не визначеним залишається те, чи може застосування інших заходів кримінально-правового впливу за суспільно небезпечні діяння (активність) особи, за які застосовуються примусові заходи виховного впливу (ст.ст. 84, 85 КК РК) й примусові заходи медичного характеру (ст.ст. 91-98 КК РК), утворювати підставу виділення інших видів кримінального правопорушення (оскільки їх застосування не утворює змісту «караності» як підстави (критерію) поділу кримінальних правопорушень на такі види, як злочин та кримінальний проступок). Однак, відповіді на це запитання казахстанський законодавець не наводить.

Не сприяє цьому й зміст Особливої частини КК РК, структура якої не

передбачає виділення глав залежно від родових об'єктів злочинів та кримінальних проступків. Особлива частина КК РК поділяється лише на глави й інших структурних елементів у своєму змісті взагалі не містить. Усі глави Особливої частини у своїх назвах включають термін «кримінальні правопорушення», а терміни «злочин» та «кримінальний проступок» (у відповідних відмінках) взагалі відсутні (це стосується як назв глав Особливої частини КК РК, так й статей, що включені до їх змісту) [Fisher 2012].

1.2. Про суспільно небезпечне діяння у змісті кримінального правопорушення за КК РК можна вести мову лише при визначенні таких його різновидів, як злочин (ч. 2 ст. 10 КК РК) та кримінальний проступок (ч. 3 ст. 10 КК РК). При цьому казахстанський законодавець, розмежовуючи у ст. 10 КК РК поняття злочину та кримінального проступку, закріпив доволі суперечливі положення, згідно з якими:

1) при визначенні поняття злочину враховується діяння (дія чи бездіяльність) суспільно небезпечне; при цьому конкретні характеристики такої суспільної небезпечності, як ознаки злочину в ч. 2 ст. 10 КК РК, не розкриваються;

2) при визначенні поняття кримінального проступку законодавець у формулюванні «не являє великої суспільної небезпечності» вказує на те, що вчинене діяння (дія чи бездіяльність) є суспільно небезпечним, але така його суспільна небезпечність не є великою; тобто використання терміну «велика» створює враження, що зміст кримінального правопорушення може включати й такий його вид, ознакою якого є велика суспільна небезпечність вчиненого діяння (однак, це не злочин, а, наприклад, щось інше, оскільки при визначенні останнього в ч. 2 ст. 10 КК РК вказівка на велику суспільну небезпечність у формулюванні «вчиняє ... суспільно небезпечне діяння (дію чи бездіяльність)» відсутня, а визначення змісту самого формулювання «велика суспільна небезпечність» при характеристиці видів кримінального правопорушення КК РК взагалі не закріплює); тобто за змістом ч.ч. 2, 3 ст. 10 КК РК кримінальним проступком є діяння, яке не досягає великої суспільної небезпечності, але вимога того, що у визначенні поняття злочину ознака «велика суспільна небезпечність» певним чином враховувалась би, у ч. 2 ст. 10 КК РК відсутня; так само відсутня й конкретизація при визначенні злочину співвідношення останнього з тим діянням, яке може мати велику суспільну небезпечність (однозначної вказівки на те, що це є злочин, у ст. 10 КК РК також немає);

3) конкретні характеристики суспільної небезпечності, що не є великою, при визначенні кримінального проступку за ч. 3 ст. 10 КК РК розкриваються у формулюванні «заподіяло незначну шкоду чи створило загрозу заподіяння шкоди особі, організації, суспільству або державі»; у зв'язку з цим своєрідними альтернативно визначеними «показниками» діяння, що не являє великої суспільної небезпечності, за ч. 3 ст. 10 КК РК визнається: а) заподіяння незначної шкоди та(або) б) створення загрози заподіяння шкоди вказаним соціальним цінностям (при цьому вказівка на те, що така загроза стосується заподіяння шкоди незначної у ч. 3 ст. 10 КК РК відсутня, тобто йдеться саме про загрозу заподіяння будь-якої шкоди особі, організації, суспільству чи державі);

4) те, що законодавець не визначився у ч. 2 ст. 10 КК РК з конкретними характеристиками суспільної небезпечності, як ознаки злочину, не дозволяє визначити співвідношення суспільної небезпечності діяння, як ознаки злочину, із заподіянням незначної шкоди та(або) створенням загрози

заподіяння шкоди, як «показниками» діяння, що не має великої суспільної небезпечності за ч. 3 ст. 10 КК РК;

5) незрозуміло те, чи відноситься формулювання «особі, організації, суспільству або державі» до ознак заподіяної незначної шкоди або також (одночасно чи паралельно) й до ознаки створення загрози заподіяння шкоди у змісті поняття кримінального проступку за ч. 3 ст. 10 КК РК.

Проміжний висновок: 1) у ч. 2 ст. 10 КК РК законодавцю варто визначити «показники» суспільної небезпечності діяння, що визнається злочином, як виду кримінального правопорушення, таким чином, щоб на нормативному рівні існувала однозначність при співвідношенні його (діяння) суспільної небезпечності із закріпленими у ч. 3 ст. 10 КК РК поняттями «велика суспільна небезпечність», «заподіяння незначної шкоди» та «створення загрози заподіяння шкоди»; 2) навести певні орієнтири визначення великої суспільної небезпечності вчиненого діяння для того, щоб уникнути враження про можливість визнання КК РК «великої суспільної небезпечності» певним «показником» (ознакою) іншого діяння, яке не є злочином чи кримінальним проступком (але при цьому має велику суспільну небезпечність), або активності неосудної особи та особи, яка не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

2. Такий різновид поведінки людини, який у ч. 4 ст. 10 КК РК позначається формулюванням «дія чи бездіяльність... в силу малозначності не являє суспільної небезпечності», не містить суспільної небезпечності, характерної для злочину та кримінального проступку, як видів кримінального правопорушення. Співвідношення положень ч. 4 та ч. 3 ст. 10 КК РК дозволяє визначити, що за принципом «від протилежного», якого дотримувався казахстанський законодавець при побудові юридичної конструкції малозначного діяння, наявність «заподіяння незначної шкоди» та «створення загрози заподіяння шкоди ...» в розумінні вимог ч. 3 ст. 10 КК РК виступає своєрідними «показниками» (орієнтирами) суспільної небезпечності, властивій кримінальному проступку, а не будь-якому правопорушенню взагалі (тобто так званому «некримінальному», що не є кримінальним правопорушенням). При такому підході вказані «показники» суспільної небезпечності в розумінні дефініції, передбаченої ч. 3 та ч. 4 ст. 10 КК РК, мають бути інтегруючими (узагальнюючими) показниками не обов'язково фактично (реально) заподіяної шкоди, у тому числі шкоди, заподіяння якої охоплювалося виною особи.

При зіставленні положень, передбачених ч.ч. 3, 4 ст. 10 КК РК, визначальним є те, що відсутність суспільної небезпечності (при малозначності) вказує на відсутність заподіяної «незначної шкоди» та «створення загрози заподіяння шкоди ...». Фактично, саме з цим казахстанський законодавець пов'язує певний варіант поєднання об'єктивного, суб'єктивного та соціального чинників, що характерний для малозначності вчинюваного діяння та суспільної небезпечності, властивій кримінальному проступку. Тому при розмежуванні малозначності діяння (ч. 4 ст. 10 КК РК) та суспільної небезпечності кримінального проступку (ч. 3 ст. 10 КК РК) слід враховувати насамперед таке:

1) вчинене особою діяння у поєднанні з іншими фактичними обставинами: а) спрямоване на заподіяння саме незначної шкоди або «створення загрози заподіяння шкоди ...» та відповідає всім об'єктивним ознакам складу злочину, що передбачені відповідною статтею (частиною або пунктом статті) Особливої частини КК РК; б) спрямоване на заподіяння

незначної шкоди або «створення загрози заподіяння шкоди ...», але фактично вчинене діяння не містить усіх об'єктивних ознак складу злочину, що передбачений відповідною статтею (частиною, пунктом статті) Особливої частини КК РК; в) не заподіяло і не могло заподіяти незначної шкоди й не «створило загрозу заподіяння шкоди ...», що відповідає об'єктивним ознакам складу малозначного діяння, визначеним у ч. 4 ст. 10 КК РК; в такому випадку формулювання «не являє суспільної небезпечності», закріплене у ч. 4 ст. 10 КК РК, вказує на наявність нормативного орієнтиру, зміст якого стосується відсутності як реально заподіяної незначної шкоди, так і «створення загрози заподіяння шкоди ...»;

2) змістом умислу охоплюється: а) усвідомлення зазначених об'єктивних ознак складу кримінального проступку [Bojarski 2002]; б) усвідомлення згаданих об'єктивних ознак складу кримінального проступку, він спрямований на здійснення саме діяння, яке у поєднанні з іншими фактичними обставинами містить відповідні об'єктивні ознаки складу кримінального проступку, але фактично вчинене особою діяння не містить усіх об'єктивних ознак складу того кримінального проступку, на вчинення якого був спрямований умисел; в) усвідомлення об'єктивних ознак малозначності діяння (тобто того, що вчинюване діяння не є суспільно небезпечним, оскільки не заподіює і не може заподіяти незначної шкоди або «створити загрозу заподіяння шкоди ...») і при цьому спрямований на вчинення виключно такого діяння;

3) мають місце інші ознаки, що є обов'язковими для складу кримінального проступку конкретного виду (час, місце вчинення злочину, мета, мотив, ознаки спеціального суб'єкта тощо);

4) відсутні ознаки малозначності діяння, передбачені у ч. 4 ст. 10 КК РК, в разі, якщо визнавати поняття «заподіяння незначної шкоди» та «створення загрози заподіяння шкоди ...» показниками суспільної небезпечності, властивої саме кримінальному проступку;

5) наявність певних показників, за якими може бути обчислена незначна шкода (такі показники за своїм соціальним змістом мають відтворювати певні характеристики ступеня суспільної небезпечності, властивої кримінальному проступку певного виду, з урахуванням наступних орієнтирів: а) характер і розмір заподіяної об'єкту посягання шкоди (незначної шкоди); б) ступінь здійснення наміру; в) причини, внаслідок яких цей намір не було реалізовано до кінця.

3. У кримінальному законі РК залежно від ступеня та/або характеру суспільної небезпечності закріплюється систематизація (поділ) лише такого виду кримінального правопорушення, як злочин. Так, у назві ст. 11 КК РК використовується поняття «категорії злочинів», яке у положеннях всіх частини самої статті 11 КК РК не вживається взагалі. Проте у ч. 1 цієї статті КК виділяються такі різновиди злочинів, як злочини невеликої й середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі злочини. Виділення таких категорій (різновидів) злочинів здійснюється законодавцем з урахуванням двох критеріїв (підстав), які прямо названі в ч. 1 ст. 11 КК РК: «характер та ступінь суспільної небезпечності» (у ч. 1 ст. 11 КК РК для цього використовується формулювання «... залежно від характеру та ступеня суспільної небезпечності поділяються...»). При цьому визначений зміст окремих із названих «категорій» охоплює, окрім вчиненого діяння, суспільна небезпечність якого прямо (текстуально) не названа у ст. 11 КК РК, також: а) форми вини (злочинами невеликої та середньої тяжкості визнаються умисні й

необережні діяння, а важкими та особливо важкими – лише умисні); б) окремі правові орієнтири караності злочинів, що стосуються розміру передбаченого санкцією статті (частини статті) глави Особливої частини КК РК покарання у виді позбавлення волі, а в разі вчинення особливо важких злочинів – також й встановлених санкцією статті (частиною статті) глави Особливої частини КК видів «безстрокового» покарання, як: довічне позбавлення волі та смертна кара.

Проміжний висновок: 1) у нормах Загальної частини КК РК відсутні різновиди кримінальних проступків, систематизовані (поділені) за критерієм (підставою) ступеня та/або характеру суспільної небезпечності, що не є великою; 2) виділені у ст. 11 КК РК «категорії злочинів» (різновиди злочинів) визначаються з урахуванням таких критеріїв (підстав), які у ч. 1 ст. 11 КК РК прямо не названі й не охоплюються формулюванням «характер та ступінь суспільної небезпечності», але враховуються у змісті виділених у ч.ч. 2-5 ст. 11 КК РК «категорій злочинів». Такими критеріями (підставами) поділу злочинів на «категорій» є зокрема: форми вини та караність вчиненого діяння. Власно кажучи, незважаючи на визначене у ч. 1 ст. 11 КК РК врахування характеру й ступеня суспільної небезпечності, конкретні характеристики таких критеріїв (підстав) у ч.ч. 2-5 ст. 11 КК РК взагалі не наводяться (зрештою, не можна ж ними вважати, що особою вчиняється саме діяння, оскільки хоча б якісь правові орієнтири суспільної небезпечності такого діяння у ч.ч. 2-5 КК РК не закріплюються).

4. Окремі інститути Загальної частини кримінального права, пов'язані з вчиненням кримінального правопорушення, у відповідних нормах КК РК визначені таким чином, що охоплює лише один його вид. Наприклад, поняття неодноразовості, як форми множинності, охоплює ситуацію вчинення двох або більше діянь, які визнаються злочинами або кримінальними проступками певних видів. При цьому злочин та кримінальний проступок не утворює між собою неодноразовості (ч. 1 ст. 12 КК РК). Однак, вказані «правила» неможливості поєднання злочинів та кримінальних проступків чомусь не враховуються при визначенні поняття продовжуваного кримінального правопорушення, яке не визнається неодноразовим (ч. 3 ст. 12 КК РК). Наприклад, у ч. 2 ст. 197 КК РК передбачена відповідальність за транспортування, придбання, реалізацію, зберігання нафти чи нафтопродуктів, а також переробку нафти без документів, що підтверджують законність їх походження, вчинені неодноразово. Санкція ч. 2 ст. 197 КК РК включає такі альтернативно визначені види покарань, як штраф у розмірі до 500 місячних розрахункових показників, виправні роботи у тому самому розмірі, притягнення до громадських робіт на строк до 300 годин, а також арешт до 90 діб. Оскільки названі види покарань стосуються показника караності кримінальних проступків (див. ч. 3 ст. 10, ч. 1 ст. 40 КК РК), то утворювати зміст кваліфікуючої ознаки «неодноразовість» у ч. 2 ст. 197 КК РК можуть лише діяння, альтернативно визначені у ч. 1 цієї статті КК РК. Проте, якщо особа вчиняє кілька будь-яких із вказаних у ч. 1 ст. 197 КК РК діянь, що охоплюються єдиним умислом і метою, утворюючи «в цілому одне правопорушення» (ознаки продовжуваного кримінального правопорушення, передбачені ч. 3 ст. 12 КК РК), та поєднуються з їх вчиненням у великому розмірі (ознака складу злочину, передбаченого ч. 3 ст. 197 КК РК), то вчинене визнається продовжуваним кримінальним правопорушенням. Однак, незрозуміло, чи утворює вчинене в такому разі один вид або два види кримінального правопорушення, передбачені ч.ч. 1-3 ст. 10 КК РК (тобто

злочин й кримінальний проступок).

В іншому випадку казахстанський законодавець визначає у ст. 24 КК РК поняття «готування до злочину» та «замах на злочин», зміст яких охоплює певні «ситуації» вчинення злочинів певної тяжкості (категорії). Тобто готування до злочину й замаху на злочин «виділяються» лише у межах незакінченого злочину. Тут варто відзначити, що поняття «незакінчений злочин» у ст.ст. 25, 26 КК РК взагалі не вживається, але про те, що стадії готування до злочину й замаху на злочин включаються у зміст поняття «незакінчений злочин» зазначається у ст. 56 КК РК («Призначення покарання за незакінчений злочин»). Зокрема, в ч. 1 ст. 56 КК РК вказується, що при призначенні покарання за незакінчений злочин враховуються обставини, в силу яких злочин не був доведений до кінця, а у ч.ч. 2-4 цієї статті КК закріплюються певні «правила» врахування видів, строків й розмірів покарання при призначенні покарання за незакінчений злочин. У той же час у ст. 25 КК РК закріплюється визначення закінченого кримінального правопорушення незалежно від того, чи вчиняє (вчинила) особа злочин або кримінальний проступок. Тому, судячи із змісту вказаних приписів, за КК РК закінченим визнається кримінальне правопорушення обох видів, але незакінченим може бути лише один вид кримінального правопорушення – злочин.

Проміжний висновок: існують ситуації, коли казахстанський законодавець: а) виділяє певні «ситуації», що стосуються кожного із видів кримінального правопорушення та кримінального правопорушення в цілому (наприклад, описані вище ситуації, що вказують на неодноразовість вчинених злочинів та кримінальних проступків (ст. 12 КК РК); визначення у ст. 14 КК РК понять «рецидив злочинів» та «небезпечний рецидив злочинів», зміст яких не охоплює певних ситуацій вчинення особою кількох кримінальних проступків та/або їх поєднання з вчиненням злочину (злочинів) певної категорії (тяжкості); б) визначають певні ситуації, що стосуються кримінального правопорушення в цілому, а не окремих його видів (наприклад, поняття продовжуваного кримінального правопорушення, передбачене у ч. 3 ст. 12 КК РК, або поняття закінченого кримінального правопорушення, закріплене у ст. 25 КК РК).

5. Такий різновид суспільно небезпечного діяння, який КК РК визначається як кримінальне правопорушення й поділяється на такі види, як злочин й кримінальний проступок, має власний юридичний зміст. Особливості такого змісту зумовлені не лише поділом кримінального правопорушення на вказані види, але й застосуванням певних заходів кримінально-правового впливу за його вчинення.

5.1. Вчинення вказаних вище видів кримінального правопорушення тягне застосування основного покарання у виді:

1) штрафу, виправних робіт, обмеження волі, позбавлення волі (у тому числі такого його різновиду як довічне позбавлення волі) та смертної кари – *за вчинення злочинів* (ч. 2 ст. 10, ч. 2 ст. 40 КК РК);

2) штрафу, виправних робіт, притягнення до громадських робіт, арешт – *за вчинення кримінальних проступків* (ч. 3 ст. 10, ч. 1 ст. 40 КК РК).

Однак, вказівка на те, що зазначені вище види покарань є основними у ч.ч. 2, 3 ст. 10 КК РК при визначенні поняття злочину та кримінального проступку (тобто при конкретизації такого критерію (підстави) поділу кримінального правопорушення на види, як караність, а також у змісті кожного із вказаних видів кримінального правопорушення) взагалі відсутня.

Вказівка на належність названих вище видів покарань, що застосовуються за вчинення злочинів та кримінальних проступків, закріплена у ч. 1 й ч. 2 ст. 40 КК РК. Водночас у ч. 3 ст. 40 КК РК вказується на те, що «до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, поряд з основним покаранням можуть застосовуватись наступні додаткові покарання» (після цього формулювання у п.п. 1-4 ч. 3 ст. 40 КК РК наводяться види таких додаткових покарань – див. нижче). Отже, казахстанський законодавець у ч.ч. 2, 3 ст. 10 КК РК враховує у визначенні поняття злочину та кримінального проступку лише ті види покарань, які є основними, а не додатковими (тобто саме таким чином він конкретизує у ч.ч. 2, 3 ст. 10 КК РК караність як критерій (підставу) поділу кримінального правопорушення на види). Такими видами додаткових покарань, що можуть застосовуватись як за злочин, так і за кримінальний проступок, у ч. 3 ст. 40 КК РК, називаються: а) конфіскація майна; б) позбавлення спеціального, військового чи почесного звання, класного чину, дипломатичного рангу, кваліфікаційного класу та державних нагород; в) позбавлення права обіймати певну посаду або займатися певною діяльністю; г) видворення за межі Республіки Казахстан іноземця чи особи без громадянства.

Проміжний висновок: 1) штраф та виправні роботи є спільними видами основних покарань, що можуть застосовуватись як за злочини, так і за кримінальні проступки, однак у різних розмірах для кожного із цих видів кримінального правопорушення; такі розміри штрафу та розміри щомісячного відрахування заробітку засудженого (грошового утримання) в доход держави при виправних роботах прямо визначаються відповідно у ч. 2 ст. 41, ч. 1 ст. 42 КК РК, але у ч.ч. 2, 3 ст. 10 КК РК вказівка на них взагалі відсутня; 2) за вчинення кримінального правопорушення обох із визначених у ч.ч. 1-3 ст. 10 КК РК видів можуть застосовуватись поряд з основним також й додаткові покарання (див. вище); проте особливості застосування таких додаткових покарань залежно від виду кримінального правопорушення у статтях Загальної частини КК, що передбачають визначення таких додаткових покарань (див. ст.ст. 48-51 КК РК), немає, тобто казахстанський законодавець не визначив критеріїв, з урахуванням яких ці види додаткових покарань обумовлювали специфіку їх застосування окремо за злочини та окремо за кримінальні проступки; 3) з урахуванням наведеного вище можливі ситуації, коли існуватимуть труднощі визнання злочином чи кримінальним проступком тих суспільно небезпечних діянь, вчинення яких пов'язане із великою чи невеликою суспільною небезпечністю й передбачає покарання, спільне як для злочину, так і для кримінального проступку (зокрема, основні покарання у виді штрафу й виправних робіт та додаткові у виді конфіскації майна, позбавлення спеціального, військового чи почесного звання, класного чину, дипломатичного рангу, кваліфікаційного класу та державних нагород, позбавлення права обіймати певну посаду або займатися певною діяльністю, а також видворення за межі Республіки Казахстан іноземця чи особи без громадянства).

5.2. Заходи кримінально-правового впливу, що застосовуються за вчинення злочинів та кримінальних проступків, як видів кримінального правопорушення, за КК РК мають вигляд конкретних *форм кримінальної відповідальності*, а саме:

а) покарання за злочин та кримінальний проступок (ст.ст. 39-62, 79-82, 89, 90, 97, 98 КК РК);

б) умовного засудження, як «особливої форми» кримінальної

відповідальності, що застосовується лише у разі призначення покарання у виді позбавлення волі, тобто за вчинення злочину певної «категорії» (тяжкості) (ст.ст. 63, 64 КК РК);

в) звільнення від кримінальної відповідальності за кримінальний проступок або злочин (ст.ст. 65-71, 78, 83 КК РК), за винятком випадків, коли конкретний вид звільнення від кримінальної відповідальності не передбачає визнання судом особи винною у вчиненні кримінального проступку чи злочину, а відтак – державний осуд винної особи відсутній. У зв'язку з цим доцільно вести мову не про окрему форму кримінальної відповідальності, а про специфічну (особливу) форму кримінально-правового компромісу між державою (в особі судових і правоохоронних органів) та особою, яка вчинила передбачене КК України суспільно небезпечне діяння, що містить склад злочину або кримінального проступку, але не визнана судом винною у вчиненому злочині чи кримінальному проступку (див., наприклад, ст. 68 КК РК, яка передбачає звільнення від кримінальної відповідальності особи, що вчинила кримінальний проступок або злочин невеликої чи середньої тяжкості, не пов'язаний із заподіянням смерті, та яка примирилась з потерпілим, заявником, у тому числі в порядку медіації, загладила заподіяну шкоду);

г) звільнення від покарання та його відбування за вчинення злочину певної «категорії» (тяжкості) (ст.ст. 72-78, 83, 86-88 КК РК).

Проміжний висновок: 1) передбачені КК РК певні форми кримінальної відповідальності можна поділяти також залежно від їх застосування за вчинений особою: а) злочин та б) злочин та кримінальний проступок; тобто КК РК не передбачає окремих, «самостійних» форм кримінальної відповідальності, які б застосовувались виключно за вчинення кримінального проступку; 2) КК РК не передбачає застосування таких форм кримінальної відповідальності, як умовне засудження та звільнення від покарання та його відбування, за вчинення особою кримінального проступку; тобто такі форми кримінальної відповідальності, як умовне засудження та звільнення від покарання та його відбування застосовуються лише за вчинений особою злочин певної «категорії» (тяжкості).

Висновки. Підсумовуючи викладене, наголошу на низці принципових загальних висновків, що мають значення для визначення співвідношення кримінального правопорушення, злочину й кримінального проступку за КК РК:

1. У ст. 10 КК РК законодавець критеріями (підставами) поділу кримінального правопорушення на види закріпив: ступінь суспільної небезпечності (*соціально-змістовний*) та караність (*формалізований*). Проте ступінь суспільної небезпечності у такому разі має виключно загально-декларативний характер, оскільки реально не впливає на змістовні ознаки (формування змісту ознак) злочину та кримінального проступку як відмінні між собою. Зокрема, невизначеним залишилось те, які саме «показники» суспільної небезпечності конкретизують змістовні ознаки злочину, а які – кримінального проступку, а також у зміст яких нормативних орієнтирів мають включатись ці «показники». Зрештою, «рівень» суспільної небезпечності, якого мають досягати злочини й якого не досягають кримінальні проступки, залишився у КК РК неконкретизованим. Законодавець цієї республіки не визначив систему ознак злочину й кримінального проступку, які б характеризували «показники» суспільної небезпечності цих видів кримінального правопорушення.

2. Розмежування злочинів та кримінальних проступків у КК РК фактично здійснюється за формалізованим критерієм (підставою), а саме – за караністю. Зміст цього формалізованого критерію зводиться до окремих видів й розмірів покарань, що передбачені за вчинення злочинів та кримінальних проступків окремих видів (тобто у санкціях норм Особливої частини КК РК). При цьому такі види покарання як штраф та виправні роботи передбачені за вчинення як окремих злочинів, так й кримінальних проступків (вони є «спільними», «однаковими» видами покарань для цих видів кримінального правопорушення). Проте у такому разі «функцію» критерію поділу кримінальних правопорушень на види, за вчинення яких передбачені штраф та виправні роботи, виконують різні розміри цих видів покарань, встановлені у ч. 2 ст. 41 та ч. 1 ст. 42 КК РК окремо для злочинів та окремо – для кримінальних проступків, а також розміри штрафу й виправних робіт, передбачені за вчинення злочинів й кримінальних проступків окремих видів у санкціях відповідних норм Особливої частини КК РК.

3. Наведені особливості врахування ступеня суспільної небезпечності та караності як критеріїв (підстав) поділу кримінального правопорушення на види стосуються й якості регламентації окремих інститутів Загальної частини КК РК. Зміст таких інститутів не завжди містить нормативні орієнтири визначення суспільної небезпечності діяння, її окремих «показників». Йдеться, зокрема, про визначення поняття тяжкості злочину залежно від врахування разом із ступенем суспільної небезпечності також її характеру (ч. 1 ст. 11 КК РК), конкретизацію «показників» суспільної небезпечності у змісті окремих «категорій» злочинів певної тяжкості (ч.ч. 2-5 ст. 11 КК РК), відсутність обґрунтування неможливості утворення злочином й кримінальним проступком неодноразовості (ч. 1 ст. 12 КК РК), караності готування за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів (ч. 2 ст. 24 КК РК) та замаху на злочин середньої тяжкості, тяжкий та особливо тяжкий (ч. 4 ст. 24 КК РК).

Література

- Берзин, П.С. (2015). Часть общая Уголовного казначейского кодекса Республики Польша: анализ основных положений. *Адміністративне право і процес*, № 1, 380-401.
- Берзин, П.С. (2015). Уголовный казначейский кодекс Республики Польша, *Адміністративне право і процес*, № 2, 195-225.
- Берзин, П.С. (2014). Кримінальне правопорушення, злочин і кримінальний проступок за новим Кримінальним кодексом Республики Казахстан. *Адміністративне право і процес*, № 4, 217-231.
- Берзин, П.С. (2009). *Злочинні наслідки: поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення*. Київ, Дакор.
- Дудоров, О.О. & Хавронюк, М.І. (2014). *Кримінальне право: Навчальний посібник (За заг. ред. М.І. Хавронюка)*. Київ, Ваіте.
- Жалинский, А.Э. (2006). *Современное немецкое уголовное право*. Москва, ТК Велби, Проспект.
- Уголовное право зарубежных стран. Общая и Особенная части (2013): учебник (под ред. Н.Е. Крыловой). Москва, Юрайт.
- Фристер, Гельмут (2013). *Уголовное право Германии. Общая часть = Strafrecht. Allgemeiner Teil*: пер. с нем. Москва, Инфотропик Медиа.
- Bojarski, T. (2002). *Polskie prawo karne. Zarys części ogólnej*. Warszawa, Wydawnictwo Prawnicze Lexis Nexis.
- Heinrich, Bernd (2010). *Strafrecht – Allgemeiner Teil I*. 2. Auflage.

Fisher, Thomas (2012). Strafgesetzbuch und Nebengesetze. 59. Auflage. Verlag C.H. Beck.

References

- Berzin, P.S. (2015). Chast Obshaya Ugolovnogo kaznacheyskogo kodeksa Respubliki Polsha: analiz osnovnykh polozheniy. *Administrativne pravo i protses*, № 1, 380-401.
- Berzin, P.S. (2015). Ugolovniy kaznacheyskiy kodeks Respubliki Polsha, *Administrativne pravo i protses*, № 2, 195-225.
- Berzin, P.S. (2014). Kriminalne pravoporushehnyya, zlochin I kriminalniy prostupok za novum Kriminalnim kodeksom Respubliki Kazakhstan. *Адміністративне право і процес*, № 4, 217-231.
- Berzin, P.S. (2009). *Zlochinni naslidky% ponjatta, osnovni riznovidy< kriminalno-pravove znachennja*. Kiyv, Dakor.
- Bojarski, T. (2002). Polskie prawo karne. Zarys części ogólnej. Warszawa, Wydawnictwo Prawnicze Lexis Nexis.
- Dudorov, O.O. & Khavronuck, M.I. (2014). *Kriminalne pravo: Navchalniy posibnik (Za zag. red. M.I. Khavronucka)*. Kyiv, Vaite.
- Fisher, Thomas (2012). Strafgesetzbuch und Nebengesetze. 59. Auflage. Verlag C.H. Beck.
- Frister, Gelmut (2013). Ugolovnoe pravo Germanii. Obshaya chast = Strafrecht. Allgemeiner Teil: per. s nem. Moskwa, Infotropik Media.
- Heinrich, Bernd (2010). Strafrecht – Allgemeiner Teil I. 2. Auflage. Ugolovnoe pravo zarubezhnykh stran. Obshaya i Osobennaya chasti (2013): uchebnyk (pod. red. N.E. Krylovoy). Moskwa, Yurait.
- Zshalinskiy, A.E. (2006). Sovremennoe nemetskoe ugolovnoe pravo. Moskwa, TK Velbi, Prospekt.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 20.09.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 25.09.2015

Mykhail Goykhman

PhD (Technics),
Banking University,
Doctoral candidate
Kyiv, Ukraine
goykhman_m@mail.ru

BANKS' CREDITING ACTIVITY DIAGNOSIS AND CREDIT COMPRESSION OF NATIONAL ECONOMY OF UKRAINE

Abstract. The article discusses: banks' loan portfolio risk exposure problem as a result of which there is a growing dynamics of bad loans; finance sectors disparities problem of the national economy; stresses the importance of poor quality bank assets redemption and using the instrument of "long money" to deal with the situation "a pawnshop economy".

Keywords: banking, diagnostics, bad loans, credit contraction.

Formulas: 0; fig.: 4; tabl.: 0; bibl.: 11

JEL Classification: G 11, G 21, G 24, G 31

Introduction. In a situation where the national economy is in recession, questions of economy lending by banks are actualized. Throughout economic history, banks were the institute, which significantly affects the national economy. It is known that by the strength of the national banking system the degree of economic development is determined.

Literature review and the problem statement. Banking system, which is established today in Ukraine, enhances economic imbalances in the national economy and is not able to meet the challenges of economic growth due to the uneven distribution of banking services in the country, underdeveloped banking infrastructure that lags behind the needs of the economy. Therefore, it is important to diagnosis efficiency of the domestic banking system lending in the direction of the national economy, which can promote the reform of state regulation of the banking sector.

Modern economists are active in developing of the banking sector issues impact on economic growth [Baranovskii 2009, Samorodov 2013]. Intensive researches on the subject by experts of international economic and financial institutions, especially the World Bank, the International Monetary Fund, are conducted [Mizhnarodnii valiutnii fond, Svitovii bank].

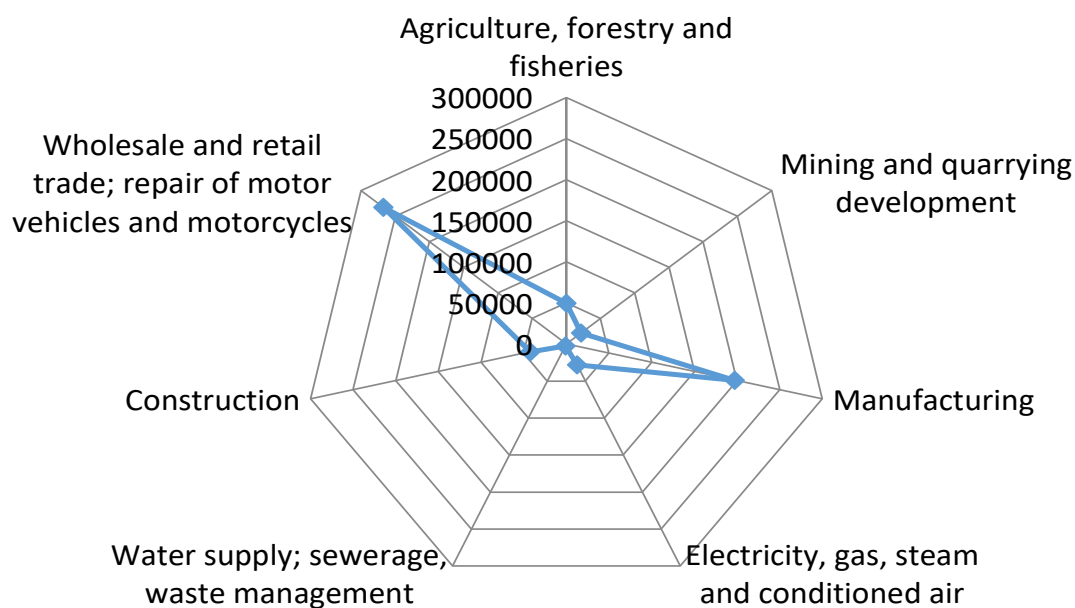
The purpose of research is the credit activities of Ukrainian banks; determine its impact on state and level of development of the national economy.

Research objectives may be formulated as follows: to study the structure of the national economy lending by Ukrainian banks; determine the dynamics of arrears; investigate loan shrink the economy.

Research results. In 2014 the volume of banks' credit investments decreased, due to both demand factors (reduction in the number of reliable borrowers in the face of declining economic activity) and supply (due to the reduction in banks' resource base). In 2015 the total volume of bank loans in national currency decreased by 8.4% - to 546.5 billion UAH, foreign currency by 11.9% - to 34.0 billion USD (equivalent), respectively [Osnovni tendentsii hroshovo-kreditnoho rinku Ukraini].

Analysis of lending of the national economy shows the presence of deep disparities: more than 57% of the loans are directed in two sectors - real estate

and wholesale and retail trade (Fig. 1).

Figure 1 – Loans to banks in terms of economic activity (September 2015)

Source: compiled according to the NBU data [8]

At the same time, most industries are not enough credited. This is especially true of high-tech industries such as the manufacture of computers, electronic and optical products (0.8%), manufacture of electrical equipment (1.3%), and telecommunications (1.3%), computer programming, consultancy and related activities (0.4%) [Natsionalnii bank Ukraini].

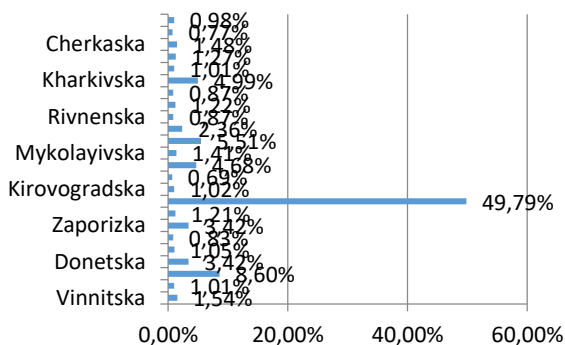
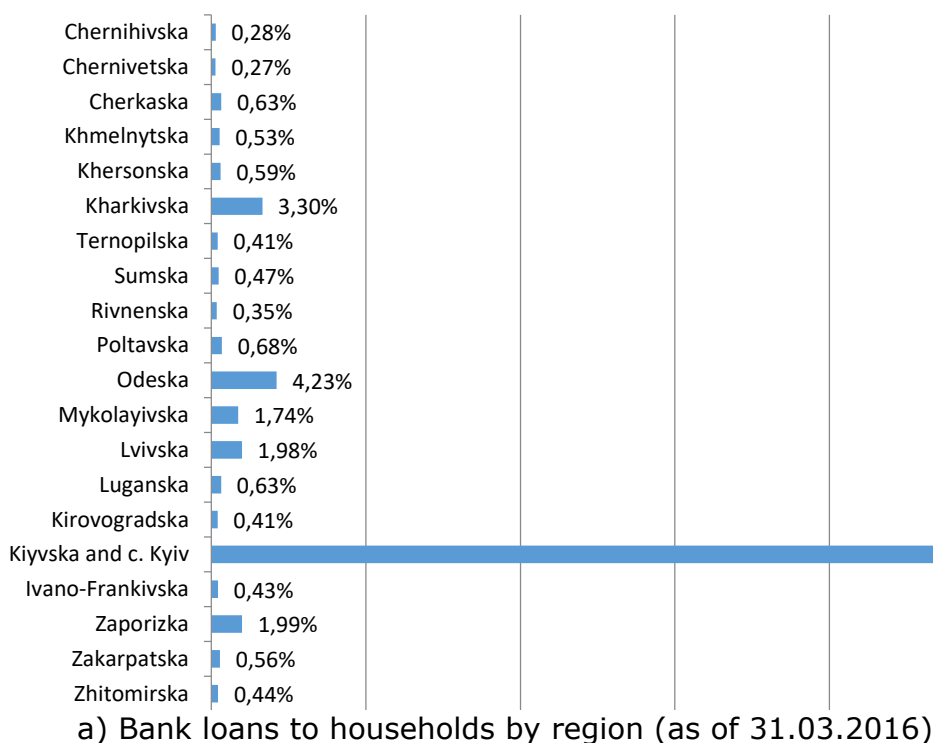
Analysis of bank lending of the national economy indicates that banks use loans to finance their own business or business-related entities. Simultaneously, small and medium business is reduced (by 2010-2015 the number of small businesses decreased by almost half a loss of more than 2 million jobs). In our view, expanding the availability of credit will be possible only after the settlement of the institutional problems of the national economy (corruption, lack of transparency of the government, etc.), the problem of the protection of creditors' rights [Hoihman 2014].

However, household loans national economy is characterized by a strong territorial disparity: 64% of loans accounted for 4 regions (Fig. 2). The same disparity is observed in the distribution of household deposits 60% deposits accounted for Kyiv, Dnipropetrovsk, Donetsk and Odessa regions (Fig. 2).

This situation is the result of unbalanced income distribution among the population of Ukraine on the territorial principle. In Ukraine, only 5 areas of wages exceed the national average - in Donetsk, Dnipropetrovsk, Kyiv and Luhansk regions.

The lowest wages consistently observed in Ternopil, Volyn, Chernihiv and Kherson regions and does not exceed 76.1% of the average in the national economy [Derzhavnii komitet statistiki Ukraini]. Low income levels leads to inability to repay loans, resulting in rising bad debts of the banking system.

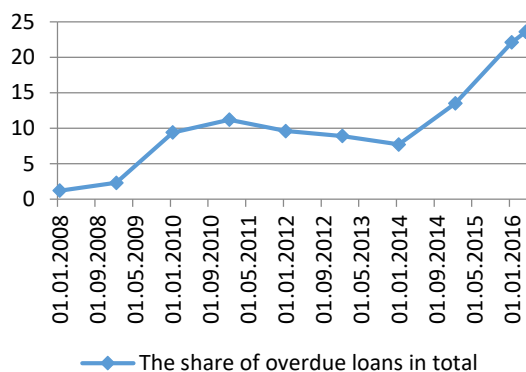
According to the NBU in 2015 the volume of overdue loans amounted to 27% of the total loan portfolio (Fig. 3).

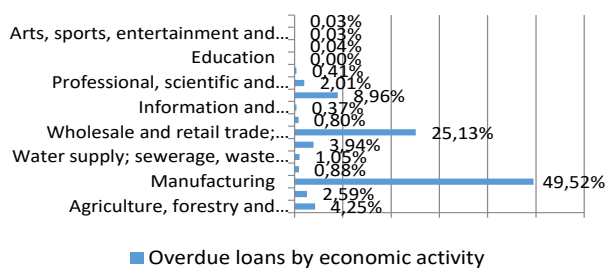
Figure 2 – The composition of loans and deposits to households in the regions
 Source: compiled according to the NBU and NABU data [Derzhavnii komitet statistiki Ukraini, Natsionalnii bank Ukraini]

During the first 9 months of 2014 the volume of overdue debt increased by 58,97% (42,77 billion.) and as 01.10.2016 totaled 112945 million UAH. which corresponds to 11.5% of the client loan portfolio [Natsionalnii bank Ukraini]. The largest growth of bad debts was observed in the sphere of trade and processing industry (Fig. 3). The high volume of troubled loans significantly impair the

financial condition of banks, since there is a loss of assets and income. The accumulation of problem loans is seriously impeding the Bank credit market, which continues to "labordispute", focusing on short-term loans and high interest rates, and its capacity is growing rather slowly compared to the Deposit segment of the business.

a) Dynamics of overdue debts

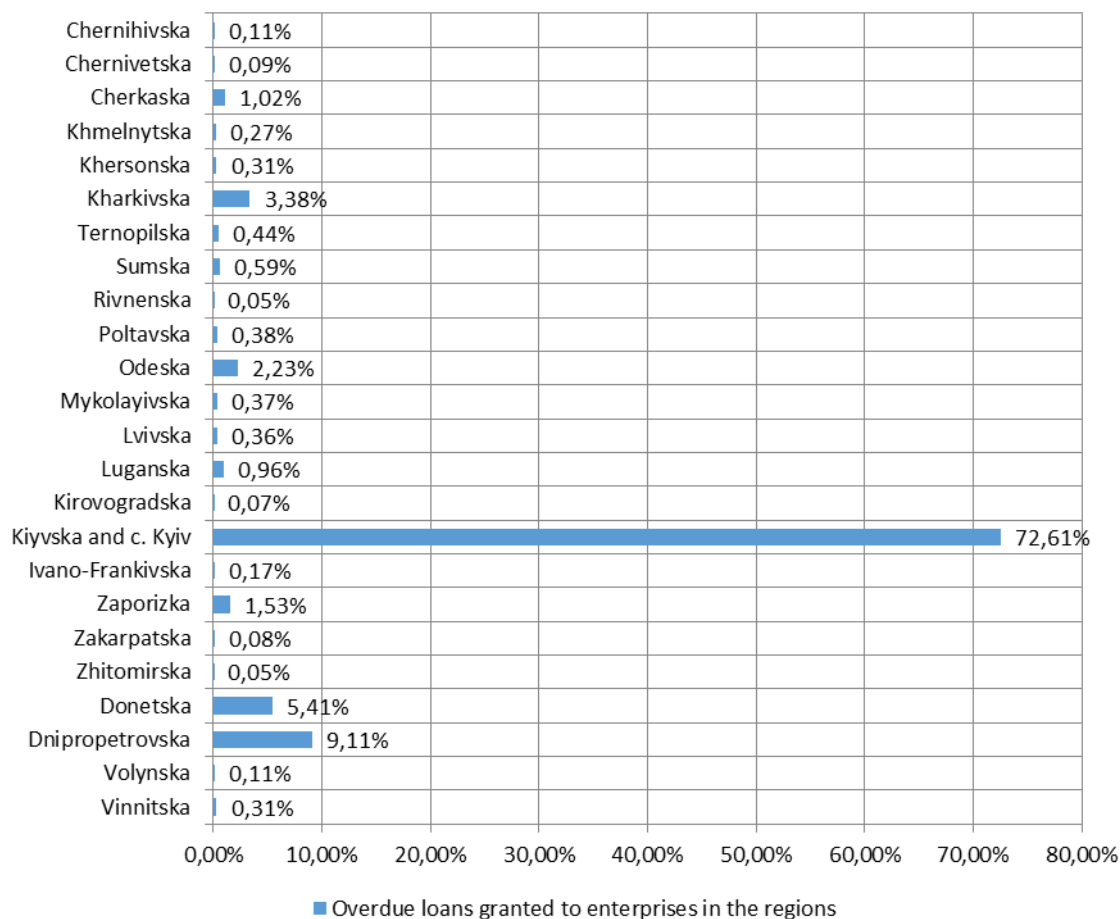
b) Overdue loans by economic activity (as at 31.03.2016)

Figure 3 – Dynamics of outstanding debt and its classification by economic activity

Source: compiled according to the NBU data [Natsionalnii bank Ukraini]

It also shows the problems of the real sector of the economy which fails to give credit. The largest number of overdue loans is in Kyiv, Donetsk and Dnipropetrovsk regions (Fig. 4), which, in turn, increases the disparity of regional development of the national economy (Fig. 4).

As a result of reduction of crediting of national economy in Ukraine there is a threat of credit contraction, which at one time had a negative impact on the US economy during the Great Depression and now threatens Europe and the United States.

Figure 4 – Overdue loans granted by banks to enterprises by Region (as of 31.03.2016)

Source: compiled according to the NBU data [Natsionalnii bank Ukraini]

The essence of the credit squeeze is that the first banks gradually reduce lending volumes, as the situation in the national economy worsens and the risks of defaults on loans are rising. Because of this, the economy created shortage of money, the market situation is again deteriorating, becoming stricter lending rules and so the whole financial system begins to shrink.

The main features that indicate a problem of squeezing credit:

- Increasing of credit risks (present in Ukraine);
- The growth of banks overdue debts (present in Ukraine);
- Reducing the liquidity of the financial markets (present in Ukraine);
- Reducing the rate of banks loan portfolios growth (present in Ukraine).

Thus, all the main features of the credit squeeze are present in Ukraine,

indicating a need to reform of the banking sector and especially the mechanism of its regulation.

One of the problem solutions could be the increase of lending to the national economy by increasing the supply of "long money"; in our opinion it is possible by means of targeted regulation of lending to legal entities and individuals (reducing interest rates, soft loans to the most important sectors of the national economy, mortgage lending program, etc.). It should also expand the opportunities for investing pension funds, insurance companies and other non-banking organizations that have access to "long money".

Conclusions. The main factor that hinders the recovery of Ukrainian banking system is the problem of a large number of risky loans on the balance sheets of Ukrainian banks. During 2013 - 2015 International rating agencies lowered the ratings of many Ukrainian banks and Ukraine as a whole. One of the biggest risks of the banking system is problematic loans. As a result, most industries are not credited, especially in high-tech industries. This situation demonstrates the preservation of material production as the foundation of the national economy.

It should be noted that throughout the world the basis of post-industrial society is the production of services and information. Today, in developed countries in this area is concentrated to 70-80% of GDP and the total number of employed persons over 2/3 of investment and capital.

Thus, an urgent problem for Ukraine is the diversification of industrial production. This economic crisis provides an opportunity to restructure the national economy and create the conditions for a new quality of economic growth through intensive factors, primarily through the implementation of innovative models of development. Unfortunately, this feature is not used either by public authorities or directly big business.

These problems lead to compression of credit of the domestic economy, and in this situation - it is extremely important to use international experience of combating credit compression. Central banks use this lower interest rates and direct support liquidity. The latter may be due to lower reserve requirements, expanding the number and amount of credit lines. The government also has to maintain financial market by recapitalizing companies by providing additional safeguards for all or only for new commitments to provide direct loans to a particular financial institution, buy "low-quality" assets, loans to banks with a significant share of "bad" assets of transfer to another financial institution, etc. However, these instruments become effective only with the full transparency of their use.

References

- Baranovskii, O. (2009). Problemni banky: viiavlennia i likuvannia. *Visnik NBU*, 11, 18-31.
- Derzhavni komitet statistiki Ukrainy*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
- Hoihman, M. I., & Samorodov, B. V. (2013). Analiz ta otsinka finansovyh pokaznikov bankiv v konteksti zabezpechennia funktsionuvannia bankivskoi systemy. *Naukovii informatsiinii zhurnal «Biznes Inform»*, 12, 284-291.
- Hoihman, M. I. (2014). Suchasni tendentsii rozvytku natsionalnoi ekonomiky. *Visnik UBS*, 1(19), 31-35.
- Hoihman, M. I. (2014). *Vplyv bankivskoi systemy na rozvytok natsionalnoi ekonomiky*. Kharkov : TOV «Shchedra sadiba plius».

Mizhnarodnyi valiutnyi fond. Retrieved from <https://www.imf.org>.

Natsionalnyi bank Ukrainy. Retrieved from <http://www.bank.gov.ua>.

Osnovni tendentsii hroshovo-kreditnoho rynku Ukrainy. Retrieved from http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=673426&cat_id=58038.

Samorodov, B. V. (2013). *Upravlinnia finansovym rozvitkom banku: teoriia, metodolohiia, praktyka*. Dis. ... d-ra ekon. nauk : spets. 08.00.08. Kyiv : UBS NBU.

Svitovyi bank. Retrieved from <http://www.worldbank.org>.

83rd BIS Annual Report 2012 / 2013, 23 June. Retrieved from http://www.bis.org/publ/arpdf/ar2013e_ov.htm/.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 12.09.2015

Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 20.09.2015

Маркович Т.Г.

здобувач кафедри фінансів і кредиту,
Житомирський державний технологічний університет
Житомир, Україна
2098976t@gmail.com

**НАУКОВІ РОЗВІДКИ ЩОДО СУТНОСТІ ОЦІНКИ
КРЕДИТОСПРОМОЖНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ**

Анотація. У статті проаналізовано наукові підходи до розкриття сутності поняття кредитоспроможність суб'єктів господарювання. Встановлено, що проблему не можна вважати остаточно розкритою попри значну кількість достатньо обґрунтованих точок зору, оскільки й досі в теорії та практиці не створено універсальну методику оцінки кредитоспроможності позичальників. У результаті застосування системного підходу та загальнонаукових методів дослідження до заявленої проблеми, запропонована авторська дефініція кредитоспроможності: «це комплексний оціночний показник, який розкриває можливість надання кредиту потенційному позичальнику відповідно до вимог конкретних умов за договором, в контексті реалізації можливостей і забезпечення інтересів кредитора». Вона дозволяє диференціювати розробку відповідних методик з оцінки кредитоспроможності залежно від конкретних характеристик окремої кредитної операції.

Ключові слова: кредит, кредитоспроможність, платоспроможність, фінансовий стан, банк, позичальник

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 1, бібл.: 36

Taisia Markovych

Postgraduate Department of Finance and Credit,
Zhytomyr State Technological University
Zhytomyr, Ukraine
2098976t@gmail.com

**SCIENTIFIC EXPLORATION OF CREDIBILITY ESTIMATION OF
THE ECONOMIC ENTITIES**

Abstract. The article analyzes the scientific approaches to the concept disclosure of economic entities' credibility. It has been established that the problem cannot be considered completely disclosed, despite a large number of satisfactorily substantiated points of view, since a universal methodology for evaluating borrowers' credit rating has not yet been developed in the theory and practice. As a result of application of the system approach and general scientific research methods to the stated problem, the author's proposed definition of credibility is following: «it is a complex estimation indicator that reveals the possibility of granting a loan to a potential borrower in accordance with the requirements of the specific terms of the contract, in the context of realizing the opportunities and securing the interests of the creditor». It allows differentiating the development of appropriate methods for assessing credibility, depending on the specific characteristics of a particular credit transaction.

Keywords: credit, credibility, solvency, financial condition, bank, borrower

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 1, bibl.: 36

JEL Classification: G21, B21, B22, D10

Вступ. Вже сотні років кредит залишається засобом, що значною мірою забезпечує суспільне відтворення, впливаючи на процеси виробництва, реалізації, споживання продукції, а також на сферу грошового обороту. Напрямок такого впливу (позитивний чи негативний) залежить від належної організації кредитної справи в країні. Роль же кредиту в сучасних умовах продиктована загальними умовами функціонування економічних суб'єктів в ринковій економіці, коли вони змушені розв'язувати ключову проблему, яка полягає у обмеженості ресурсів. Тобто на сучасному етапі розвитку економіки, можна стверджувати, що і суспільства у цілому, виникає потреба систематичного пошуку джерел фінансування. Одним з основних напрямів вирішення цієї проблеми є отримання кредиту, насамперед банківського.

Потрібно зауважити, що роль кредиту, сфера його застосування не є незмінними та стабільними. Із зміною економічних умов в країні відбувається і зміна ролі кредиту та сфери його застосування. Сучасне економічне середовище є динамічним і доволі складним, що вимагає від суб'єктів ринку постійного розвитку, а це в свою чергу, призводить до значних потреб у фінансових ресурсах. До того ж економічні суб'єкти періодично, а в нестійких економіках окремих країн перманентно, змушені діяти в умовах кризових явищ.

Банки, як домінуючі кредитори на вітчизняному ринку (таблиця 1), також змушені діяти в умовах перманентної кризи, яка значно посилює конкуренцію між кредитними установами. Щоб вистояти в жорстких конкурентних умовах, що передбачає отримання прибутків на належному рівні, банки вдаються до операцій із значним ступенем ризику. Основним етапом, який передуює будь-якій банківській кредитній операції та має на меті усунення кредитних ризиків, є аналіз кредитоспроможності суб'єкта господарювання.

Таблиця 1 – Розподіл обсягів кредитування за видами фінансових установ в Україні

Фінансові установи	Обсяги кредитування за роками (млн. грн.)		
	2012	2013	2014
Комерційні банки	605 425	691 903	778 841
Кредитні спілки	2 531,0	2 349,1	1 994,4
Інші кредитні установи	1 888,0	3 981,8	5 138,5
Юридичні особи публічного права	3 275,8	2 732,2	2 724,2
Ломбарди	8 842,9	8 368,2	8 410,8
Фінансові компанії	2 440,5	4 462,4	3 540,3

Джерело: за даними НБУ [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=40863 та Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Ohliad-rynkiv.html>

Аналіз досліджень та постановка завдання. Значний внесок у розробку питань оцінки кредитоспроможності позичальників банків зробили сучасні іноземні економісти Е. Альтман, Е. Брігхем, Л. Гапенські, П.С. Роуз, Дж.Ф. Сінкі, О.І. Лаврушин, В.М. Усоскін та інші. Дослідженню питань щодо оцінки кредитоспроможності позичальників банківських установ присвячено також багато вітчизняних наукових праць таких авторів: О.Д. Вовчак, В.В. Вітлінський, А.М. Герасимович, О.В. Дзюблук, А.О. Єпіфанов, А.М. Мороз, В.І. Міщенко, О.О. Непочатенко, О.М. Петрук, Л.О. Примостка,

М.І. Савлук, Т.С. Смовженко, О.О. Терещенко, І.О. Школьник та інші. Однак проблему не можна вважати остаточно розкритою, оскільки й досі в теорії та практиці не створено універсальну методику оцінки кредитоспроможності позичальників або хоча б її базис.

Результати дослідження. На сьогоднішні позиції вчених щодо сукупності аналітичних показників та критеріїв, покладених в основу методичного інструментарію оцінки кредитоспроможності суб'єктів господарювання, їх подальшої інтерпретації для прийняття управлінських рішень щодо ефективності кредитного проекту, містять суттєві розбіжності. Відсутність єдиного підходу до вирішення методичних та організаційних питань оцінки кредитоспроможності частково пов'язана з концептуальними розбіжностями у тлумаченні поняття «кредитоспроможність», суперечливістю наукових поглядів щодо розкриття його сутності, штучними обмеженнями критеріїв і показників, покладених в основу оцінки, неоднозначністю трактування результатів оцінки кредитоспроможності тощо. Викладене обґрунтовує потребу здійснення додаткових наукових досліджень щодо уточнення теоретичних і методичних засад кредитоспроможності, які в подальшому дозволять удосконалити діючі або запропонувати нові методики її оцінки.

Як досить розвинене, хоча і дискусійне, поняття кредитоспроможності набуло своє місце в сучасній економічній думці не одномоментно, а у результаті тривалої наукової дискусії. Вважається, що початок наукових розвідок щодо кредитоспроможності поклав ще А. Сміт у XVIII столітті [Виговський 2013, с. 206].

Ранні визначення кредитоспроможності значно відрізнялися від існуючих зараз. У науковий обіг в колишній Росії це поняття запровадив Н.Х. Бунге, який в середині XIX століття в роботі «Теорія кредиту» зазначив, що кредитоспроможність позичальника, як і власне кредит, ґрунтується на довірі до позичальника, а довіра має дві складові чи основи – господарські та моральні якості клієнта [Бунге 1852, с. 20.]. Подальшій еволюції поняття «кредитоспроможність» сприяли з одного боку тісний зв'язок з культурою кредитування, яка, в свою чергу, характеризує сформований рівень розвиненості системи кредитування та кредитних відносин у країні [Виговський 2013, с. 206]; з іншого – умови зовнішнього економічного середовища, у якому функціонували фінансово-кредитні установи, та можливість входження країни на світові ринки [Корецька 2009].

Отже тлумачення поняття «кредитоспроможність» розвивалося «в ногу з часом» протягом тривалого історичного періоду. Генезис поняття «кредитоспроможність» відповідно стадій економічного розвитку на теренах нашої країни був узагальнений В.Г. Виговським [Виговський 2013, с. 207] з виділенням таких етапів: період НЕПу 1921-1929 роки; період кредитної реформи 1930-1932 роки; період переходу до ринкових умов господарювання 80-і-90-і роки XX століття.

Попри те, що ця класифікація є вдалою та у цілому правильною, автор однак недооцінив її значення для глибшого розкриття сутності кредитоспроможності. Найбільший науковий інтерес представляють наслідки так званої кредитної реформи в СРСР 1930-1932 років, адже вона створила систему, яка з певними елементами модернізації проіснувала шістьдесят років.

Зазначена кредитна реформа була реалізована у чотири етапи [Финансы и кредит СССР 1964, с. 83-86]. На першому було заборонено комерційне кредитування з відповідною відміною вексельного обігу. Відбувся не формальний крок, коли заборонили платіжний інструмент, що був

символом довіри між діловими партнерами, а цим радянська держава задекларувала перехід на концептуально нові засади кредитування. Спочатку було запроваджено пряме банківське кредитування через установи Держбанку. На перших порах це призвело до автоматизму у наданні кредитів підприємствам, коли позики надавалися у плановому порядку. У підсумку кредит втратив свої визначальні характеристики: строковість і поверненість, через нехтування, як передумов надання кредиту (кредитоспроможністю), так і власне процесу кредитування.

Метою другого етапу стало усунення автоматизму при кредитуванні шляхом запровадження забезпечення за позиками у вигляді розрахункових документів, використання лімітування, повернення до санкцій за порушення заданих показників тощо.

На третьому етапі у 1931 році відбулися ще глибші корективи у механізмі кредитування. Основна їх ідея полягала у тому, що оборотні кошти підприємств в межах постійної величини покривалися за рахунок власних коштів, а тимчасові потреби у коштах – за рахунок кредитів банку. Об'єктами кредитування стають виробничі запаси, незавершене виробництво, готова продукція, товари відвантажені тощо. З чого видно, що держава значною мірою повернулася до кредитування на основі принципів: строковості, платності, поверненості, цільового характеру, забезпеченості.

На останньому, четвертому етапі, відбулася перебудова власне банківської системи за функціональним принципом. Держбанк традиційно залишається емісійним і розрахунковим центром країни, а також зосереджує в своїх руках короткострокове кредитування. Іншою ланкою банківської системи СРСР стали галузеві банки, які здійснювали фінансування і кредитування капітальних вкладень.

Що фактично відбулося за розглянуті два роки реформи? Держава спробувала відійти від традиційного «капіталістичного» кредитного механізму, але зазнала невдачі. Спонтанного ефективного використання кредитних коштів позичальниками не сталося, у першу чергу через відсутність у них будь-яких стимулів. Після повернення за період НЕПу до товарно-грошових відносин, хоча і в значній мірі з певними обмеженнями, не можна було надалі знехтувати відповідними економічними законами, у тому числі принципами функціонування кредиту.

Тому поступово відбулося повернення до об'єктивних передумов видачі кредиту, якими стали згадані принципи кредитування. Ці принципи фактично констатували у потенційного позичальника наявність кредитоспроможності, однак повернення цього поняття у господарську практику і економічну науку так і не відбулося до кінця 1980-х років.

Причиною тому було те, що держава з командно-адміністративною економікою, забезпечувала увесь відтворювальний процес в обхід ринку, тобто виробництво, розподіл, обмін і споживання мали збігтися між собою із сто процентним результатом. Подібна ситуація означала, з одного боку відсутність будь-яких ризиків, з іншого нівелювання ролі окремого підприємства. Була неактуальною його індивідуальна спроможність генерувати грошові потоки для погашення кредиту та позитивна ділова репутація.

Докорінно змінюється ситуація з поверненням в Україні до багатокладної економіки та ринкових відносин на початку 1990-х років. Так у «Банківській енциклопедії» від 1993 року знаходимо одне з перших у незалежній Україні визначення кредитоспроможності: «Кредитоспроможність

– наявність передумов для одержання позичок, спроможність повернути їх» [Банківська енциклопедія 1993, с. 158].

Для досягнення мети нашого дослідження необхідно сформувати власний підхід до кредитоспроможності не тільки як основного об'єкту вивчення, а й виходячи із вимог належного застосування загальнонаукових методів дослідження. Так згідно з аксіоматичним методом формується система основних понять дослідження. Із цих понять утворюється деяка множина аксіом. У подальшому на основі певних правил виведення (логіка і методи дослідження), перетворюються вихідні положення, що дає можливість із обмеженого числа аксіом одержувати множину положень, що доводяться – теорем [Кохановський 1999, с. 262-263] або гіпотез, коли мова йде про конкретне окреме дослідження.

Розглянемо найбільш усталені погляди на кредитоспроможність, у першу чергу вітчизняних вчених, і здійснимо відповідний контент-аналіз.

У відомому вітчизняному підручнику «Банківські операції» проф. В.І. Міщенко визначає кредитоспроможність як здатність позичальника в повному обсязі й у визначений кредитною угодою термін розрахуватися за своїми борговими зобов'язаннями [Міщенко 2007, с. 307]. Подібної точки зору дотримується проф. О.М. Петрук [Петрук 2011, с. 212], С.К. Реверчук [Реверчук 2013, с. 114] та проф. О.О. Терещенко [Терещенко, 2003, с. 245], щоправда останні двоє вчених, а також проф. А.М. Герасимович [Герасимович 2012, с. 313], додають про «наявність у потенційного позичальника передумов для отримання кредиту і здатність повернути його». Одразу потрібно зауважити, що передумови для отримання кредиту та можливість його отримати – це різні речі. Тобто виникає питання, де межа між можливістю отримання і передумовами.

Низка інших трактувань кредитоспроможності усувають вказаний недолік і розширюють визначення, зазначаючи те, що кредит надається на платній основі і кредитоспроможність повинна передбачати можливість погашення процентів за кредитом і тоді це буде повернення у повному обсязі [Кривоконь, Буряк 2012; Гідулян 2012, с. 51].

Інші дослідники характеристику «можливість» доповнюють тим, що стверджують про важливість своєчасного повернення боргу. Так проф. С.А. Кузнецова та проф. А.М. Мороз стверджують буквально, що кредитоспроможність – це «здатність своєчасно погасити кредит» [Кузнецова 2014, с. 151; Основы банковского дела 1994, с. 72].

Андрушків Т. під кредитоспроможністю підприємства вбачає рівень фінансово-господарського становища клієнта, на основі якого банківський працівник робить висновок про його фінансову стійкість, можливу ефективність використання одержаних коштів, здатність і готовність повернути їх у відповідності з умовами угоди [Андрушків 2008, с. 115]. Дане визначення є дещо загальним, адже під фінансовим-господарським становищем підприємства розуміють, у першу чергу, спроможність підприємства фінансувати свою діяльність. Відповідно фінансовий стан може бути стійким, нестійким та кризовим. Здатність підприємства своєчасно здійснювати платежі та фінансувати свою діяльність на розширеній основі свідчить про його задовільний фінансовий стан [Петрук 2005, с. 227-228]. Таким чином, припускається, що це певна якісна характеристика, яка ґрунтується на низці окремих показників, які можуть певною мірою розкрити і кредитоспроможність.

Визначення кредитоспроможності через можливість підприємства

покрити свої поточні боргові зобов'язання [Операції комерційних банків 2003], адресує нас до показника загальної ліквідності як конкретного методу визначення платоспроможності суб'єкта господарювання. Останнє визначення не зовсім коректне у зв'язку з тим, що платоспроможність і кредитоспроможність навіть не співвідносяться як загальне і конкретне, хоча і мають місце такі твердження [Галасюк 2001, с. 55]. Дискусія з цього питання проводиться достатньо довго (дивись, наприклад, [Оцінка кредитоспроможності та інвестиційної привабливості суб'єктів господарювання 2007, с. 9-10; Міщенко 2007, С. 308.]) у результаті чого можна зробити певні висновки, однак із власними застереженнями.

Платоспроможність передбачає здатність суб'єкта господарювання своєчасно оплачувати борги за всіма видами кредиторської заборгованості. Кредитоспроможність передбачає таку можливість тільки за кредитами або взагалі одним конкретним кредитом. Перша спрямована на поточні борги, а друга означає можливість погасити борги у майбутньому.

Однією з основних відмінностей, яка доводить нашу точку зору, що аналізовані поняття хоча і перетинаються за змістом, але не співвідносяться як загальне (платоспроможність) і конкретне (кредитоспроможність) є те, що суб'єкти господарювання поточні зобов'язання переважно погашають з доходу від основної діяльності, а повернення кредиту може здійснюватися за рахунок страхової компанії, гаранта, реалізації застави, у порядку цесії тощо.

Також кредитоспроможність визначається не тільки балансом між активами та пасивами з відповідним ступенем ліквідності, а й значною кількістю факторів суб'єктивного, репутаційного характеру, кон'юктурою ринку тощо. Вони передбачають не стільки кількісні, як якісні оцінки.

Існують визначення кредитоспроможності, які зосереджені навколо ефективного використання позичальником отриманих фінансових ресурсів і їх спроможності своєчасно повернути у грошовій формі [Бордюг 2008], [Галасюк 2001]. В межах даного підходу є група авторів, які акцентують увагу саме на спроможності потенційного позичальника генерувати грошові потоки [Вовчак 2013], варто одразу зазначити обмеженість цього підходу. Ще з теорії фінансового менеджменту добре відомо, що грошовий потік, як і окремі потоки, є розрахунковим показником і його позитивне значення зовсім не означає наявність у позичальника вільних грошей для погашення кредиту [Фінансовий менеджмент 2001, с. 64].

Щодо грошової форми фінансових ресурсів, які мають бути спрямовані на погашення кредиту, то це правильний підхід, якщо мова йде про банківські позики. Вони повинні бути погашені виключно у грошовій формі, що впливає із суті банківського кредитування. Також подібне трактування є виправданим, зважаючи на те, що банки є домінуючими посередниками на вітчизняному фінансовому ринку (дивись таблицю 1).

Достатньо обґрунтованою є точка зору, згідно з якою кредитоспроможність – це «сукупність елементів та ознак, наявність яких у клієнта дозволяє йому одержувати банківські позички і засвідчує його спроможність повністю і своєчасно розрахуватися за своїми борговими зобов'язаннями перед банком» [Енциклопедія банківської справи України 2001]. Тобто тут вже мова йде про наявність певних базових умов саме як сукупності, які тільки у комплексі доводять можливість отримання кредиту підприємством, спроможність суб'єктом господарювання повернути його (кредит) в повному обсязі і у певний термін [Леськів 2014, с. 112].

Окремі автори, прагнучі дати найбільш повне визначення вдаються до

переліку значної кількості передумов і характеристик кредитоспроможності, хоча в такий спосіб навряд чи вдається позитивно розв'язати питання. Це не той випадок, коли кількість переходить у якість: «оцінка наявності економічних і юридичних передумов для одержання кредиту та спроможності підприємства у повному обсязі й у визначений кредитною угодою термін повернути його, що здійснюється на основі розгляду фінансово-господарських аспектів діяльності позичальника, а також репутації керівника підприємства, що проводиться на етапі підготовки та прийняття рішення стосовно видачі кредиту й умов укладення кредитного договору і в процесі кредитування на перспективу» [Чайковський 2005]. Хоча є й позитив у зазначеному визначенні, коли Я. Чайковський підкреслює, що кредитоспроможність суб'єкта господарювання є комплексним поняттям, де потрібно враховувати як юридичні, так і економічні чинники, об'єктивні та суб'єктивні.

Висвітлена дискусія довела складність проблеми, що розглядається, та засвідчує наявність багатьох підходів і засобів її розв'язання. «Якщо вирішення проблеми передбачає зв'язок цілей з багатьма засобами їх досягнення», то це є достатньою причиною для застосування системного підходу [Черняк 1975, с. 13].

Для з'ясування досліджуваного питання, звернемося до функціонального призначення кредитоспроможності у системі управління діяльністю сучасного банку. Для виділення ролі та місця кредитоспроможності у банківській діяльності, як елемента системи, застосуємо декомпозицію та аналіз як загально-логічний метод пізнання.

Протягом століть аж до 1990-х років минулого століття домінував підхід до комерційних банків як кредитно-фінансової установи, яка акумулює грошові капітали і заощадження населення та надає на їх основі кредити своїм клієнтам [Основи банковского дела 1994, с. 32; Банківський менеджмент 2005, с. 9]. Тобто в основу діяльності класичного банку було покладено лише дві функції зберігання коштів та їх розміщення переважно у кредити [Банківський менеджмент 2005, с. 12-13]. Однак сучасний банк – це автономне незалежне комерційне підприємство, у якого є свій продукт [Банківський менеджмент 2005, с. 14]. Забезпечення банківської діяльності, навіть на рівні окремої установи, перетворилося у надскладний процес пов'язаний з управлінням відповідними ресурсами та організацією технологічного циклу, продиктованого особливостями галузі. Зважаючи на специфіку галузі у центрі управління знаходиться фінансово-економічна діяльність банку. Остання є цілісною динамічною системою, що складається з елементів, які спрямовані на досягнення банківською установою заданих результатів цієї діяльності за рахунок ефективної організації.

При цьому розробляються методики для реалізації двох основних цільових підходів: перший спрямований на максимізацію прибутку, що викликає ймовірність значних збитків; другий спрямований на мінімізацію фінансових ризиків, але за умови одержання стабільних і запланованих прибутків [Фінансовий менеджмент 2001, с. 17-18]. На сьогодні обґрунтовано і третій компромісний підхід, ідея якого полягає у збалансованому управлінні фінансами, коли рівень прийнятих банком ризиків повинен пропорційно відповідати одержаному банком прибутку [Лисенок 2014].

Потрібно відзначити, що управління банківською діяльністю на засадах системного підходу достатньо ґрунтовно висвітлено в значній кількості наукових праць [Реверчук 2007; Примостка 2004; Банківський менеджмент:

питання теорії та практики 2011; Лисенок 2014], що дозволяє одразу перейти до виявлення місця кредитоспроможності у цій системі шляхом заявлених методів.

Основними елементами управління діяльністю банку як системи є: об'єкти управління; суб'єкти управління; принципи управління; функції управління; методи управління; управлінські рішення. Об'єкт управління представлений капіталом, зобов'язаннями, активами, банківськими ризиками, прибутком, ліквідністю.

Подальше застосування декомпозиції дозволяє виділити підпорядковані підсистеми в управлінні фінансово-економічною діяльністю банку, які пов'язані з предметом нашого дослідження, – це управління активами (портфелями активів), в т.ч. через управління кредитною діяльністю банків [Лисенок 2014, с. 113], та управління банківськими ризиками, в т.ч. через управління кредитними ризиками [Реверчук 2013, с. 236].

В історичній ретроспективі кредитоспроможність була обмежена окремою кредитною операцією з одним конкретним клієнтом банку. Це означало, що кредитор проясняв для себе, чи здатний потенційний позичальник погасити кредит за рахунок доходів від основної діяльності, або за рахунок інших джерел в разі настання непередбачуваних обставин. Для самого потенційного позичальника виявлення рівня кредитоспроможності передбачає належне управління фінансовою стійкістю та забезпечення своєї діяльності достатнім фінансуванням. Адже кредитоспроможним може бути суб'єкт господарювання, який здійснює прибуткову діяльність в результаті ефективного управління структурою та вартістю капіталу, має гарну ринкову позицію, своєчасно розраховується з бюджетом тощо. Тобто кредитоспроможність доводить можливість генерувати доходи на визначений період часу завдяки наявному економічному потенціалу. Також високий рівень кредитоспроможності посилює ділову репутацію суб'єкта господарювання.

Починаючи з часів, згадуваного нами Н.Х. Бунге, до 1950-х років у західній фінансовій науці, а в колишньому СРСР до 1990-х, майже не досліджувалася проблема фінансових ризиків. До переліку основних підприємницьких ризиків поруч з маркетинговим, зміни законодавства, інфляційних процесів виділяють ризик неплатоспроможності [Фінансовий менеджмент с. 296]. З позиції комерційного банку при реалізації його основної діяльності актуальним є не стільки платоспроможність, як кредитоспроможність клієнтів. З переходом вітчизняної економіки на нові умови господарювання, коли почали діяти всі закони ринку з притаманним йому ризиками, змінюються й наукові підходи до кредитоспроможності. Її починають розглядати як елемент управління кредитною діяльністю банків, коли в центрі уваги фахівців і науковців знаходяться методологія раціональної організації кредитного процесу та зниження рівня кредитних ризиків через належне управління кредитним портфелем комерційного банку.

Тобто по-новому розставляються акценти у методологічних підходах. На сучасному етапі оцінка кредитоспроможності позичальника трактується як перший, найбільш важливий етап, в управлінні кредитним ризиком банку на рівні окремої операції [Лисенок 214, с. 132, 399]. Найбільш важливий, тому що в разі виявлення некредитоспроможним потенційного позичальника, кредитна операція просто не виконується.

Однак кредитоспроможність на сьогодні покликана не тільки

відповідати так чи ні, коли вирішується питання щодо видачі позики. Сучасна кредитна діяльність комерційного банку передбачає реалізацію відповідної стратегії і політики [Лисенок 214, с. 122-131; Банківський менеджмент 2005, с. 297-306].

В цій стратегії й політиці кредитоспроможності відведена подвійна роль. Спочатку виявляється кредитоспроможність клієнта банку при прийнятті рішення про кредитування чи формування обґрунтованої відмови від надання позики. В подальшому при оцінці ризику кредитного портфеля, адже від цього залежить підбір належних методів управління кредитними ризиками. Безпосередньо від визначення кредитоспроможності потенційного позичальника, а відповідно і статусу окремої позикової операції, залежить застосування таких методів як створення резервів, підбір адекватного забезпечення або прийняття рішення про передачу боргу тощо. Потрібно зазначити, що останній підхід є домінуючим в сучасних дослідженнях науковців з практики кредитування у цілому та кредитоспроможності зокрема [Болгар 2013; Андрушків 2008; Рид Эдвард 1991, с. 214; Терещенко 2012, с. 26]. Тобто рішення про надання кредиту певному позичальнику знаходиться в площині бажаний дохід/допустимий рівень ризику [Лисенок 2014, с. 123]

Отже на сьогодні ставлення до поняття кредитоспроможності та методологічні підходи з її оцінки залежать від трьох взаємопов'язаних елементів.

По-перше, кредитоспроможність є похідним поняттям від категорії кредиту, а тому їй вже властиві такі характеристики як поверненість, платність, строковість, забезпеченість та цільовий характер. У зв'язку з чим сама лаконічна дефініція, яка містить зазначені вимоги може мати таку редакцію: «наявність передумов для одержання кредиту». Зрозуміло, що відсутність повернення, оплати чи своєчасності перетворює можливу операцію з надання коштів у будь-що тільки не в кредит. Цей підхід є достатнім для вирішення концептуального питання про встановлення кредитних відносин між сторонами.

По-друге, кредитоспроможність є частиною управління кредитною діяльністю банку. У такому разі стають актуальними інші характеристики кредитоспроможності, що визначають та враховують її рівень. Це не тільки можливість отримання доходу від кредитної операції у принципі, а й можливість побудови оптимального кредитного портфеля з позиції дохідності, термінів і ризиків. За даного підходу банк для видачі кредиту змушений розглядати кредитоспроможність потенційного позичальника у більш широкому розумінні з врахуванням комплексу (об'єктивних і суб'єктивних) характеристик: ступінь його фінансового потенціалу, рівень управління, ділова репутація, ринкова позиція та перспективи подальшого зростання.

По-третє, кредитоспроможність є важливим показником для ефективного управління ризиками власне в системі банківського менеджменту. Коли постає питання про вибір адекватних методів управління банківськими ризиками.

Висновки. Зважаючи на викладені три підходи приходимо до висновку, що кредитоспроможність – це комплексний оціночний показник, який розкриває можливість надання кредиту потенційному позичальнику відповідно до вимог конкретних умов за договором, в контексті реалізації можливостей і забезпечення інтересів кредитора. Дане формулювання дефініції кредитоспроможності означає, що підхід до оцінки кожної

потенційної кредитної операції має бути суто індивідуальним, коли зокрема у клієнта банку враховується здійснення ним зовнішньоекономічної діяльності та її напряму (зовнішньоекономічні угоди: суми; термін дії; країна; банк, що забезпечує розрахунки тощо).

Формулювання однозначного, занадто деталізованого визначення такого складного та багатоаспектного поняття як кредитоспроможність обмежить можливості комерційних банків у адекватному забезпеченні потреб суб'єктів господарювання у позикових коштах і знову поверне ситуацію з банківським кредитуванням від суб'єктного підходу до об'єктного, який переважав за радянських часів.

Література

- Андрушків, Т. (2008). Проблеми оцінки кредитоспроможності позичальників в управлінні кредитним ризиком банку. *Світ фінансів*, № 2. – С. 113–118.
- Болгар, Т. М. (2013). *Проблемні кредити у банківській діяльності в умовах фінансової кризи: монографія*. – Кременчук : Видавництво ПП Щербатих О. В., 372 с.
- Бордюг, В. В. (2008). Теоретичні основи оцінки кредитоспроможності позичальника банку. *Вісник Університету банківської справи НБУ*, № 3, с. 112–115.
- Бунге, Н. Х. (1852). *Теория кредита*. Сочинение Н. Бунге. К.: В унив. тип. 312 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://books.e-heritage.ru/book/10079379>.
- Виговський, В. Г. (2013). Визначення кредитоспроможності в економічній літературі: оцінка підходів. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Сер.: Економічні науки*, № 2, с. 206–213.
- Вовчак, О., Меда, Н. (2013). Модернізація підходів до оцінки кредитоспроможності позичальників банків. *Вісник НБУ*, № 11, с. 11–15.
- Галасюк, В. В., Галасюк, В. В. (2001). Оцінка кредитоспроможності позичальників: що оцінюємо? *Вісник Національного банку України*, № 5, с. 54–56.
- Герасимович, А. М. (2012). Проблеми аналітичної оцінки банківських методик визначення кредитоспроможності позичальника-фізичної особи. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Сер.: Економічні науки*, № 3, с. 313–315.
- Гідулян, А. (2012). Актуальні питання поліпшення методики оцінки кредитоспроможності позичальників банків України. *Вісник НБУ*, № 1, с. 50–53.
- Єпіфанов, А. О. (2007). *Оцінка кредитоспроможності та інвестиційної привабливості суб'єктів господарювання : монографія / А.О. Єпіфанов, Н.А. Дехтяр, Т.М. Мельник, та ін. ; за ред. А.О. Єпіфанова*. – Суми : УАБС НБУ, – 286 с.
- Кірейцев, Г. Г. (2001). *Фінансовий менеджмент: Навчальний посібник: Курс лекцій / За ред. проф. Г.Г. Кірейцева*. – Житомир: ЖІТІ, 440 с.
- Кириченко, О. А., Міщенко, В. І. (2005). *Банківський менеджмент: Підручник / За ред. О.А. Кириченка та В.І. Міщенка* – К.: Знання-Прес, 831 с.
- Криклій, О. А., Маслак, Н. Г., Пожар, О. М. (2011). *Банківський менеджмент: питання теорії та практики: монографія / [О.А. Криклій, Н. Г. Маслак, О. М. Пожар та ін.]*. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 152 с.
- Корецька, Н. І., Давидюк, Т. С. (2009). Кредитоспроможність: теоретико-

- концептуальні основи. *Вісник Львівського університету. «Економічні науки», Випуск 6 (24), Ч. 2, с. 19-26.*
- Кохановський, В. (1999). *Философия и методология науки: Учебник для высших учебных заведений.* – Ростов н/Д.: «Феникс», 576 с.
- Кривоконь, О. С., Буряк, І. М. (2012). Організаційні аспекти аналізу кредитоспроможності підприємств-позичальників. *Ефективна економіка, №5.* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.m.nauka.com.ua/?op=1&j=efektyvna-ekonomika&s=ua&z=1223>
- Кузнецова, С. А. (2014). *Банківська система [текст]: навч. посіб. / С.А. Кузнецова, Т.М. Болгар, З.С. Пестовська; за ред. С.А. Кузнецової.* – К.: «Центр учбової літератури», 400 с.
- Лавров, В. В. (1964). *Финансы и кредит СССР: [учебник] / Лавров В.В. [и др].* Москва: Финансы, . – 448 с.
- Леськів, С. Р., Пинда, Ю. В., Шпак, О. Г. (2014). Система індикаторів діагностики кредитоспроможності підприємства. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечнікова, Т. 19, вип. 2/3, с. 112-114.*
- Лисенок, О. В. (2014). *Управління фінансово-економічною діяльністю банків: теорія, методологія, практика: монографія.* – Житомир: ЖДТУ, 424 с.
- Міщенко, В. І., Слав'янська, Н. Г., Коренева, О. Г. (2007). *Банківські операції: Підручник.* 2-ге вид. перероб. і доп. – К.: Знання, 796 с.
- Мороз, А. Н. (1994). *Основы банковского дела /* Под. ред. д.э.н. А.Н. Мороза – К.: "Либра", 336 с.
- Мороз, А. М. (1993). *Банківська енциклопедія.* Під редакцією д.е.н., проф. Мороза А.М. – К.: "ЕЛЬТОН",. – 328 с.
- Петрук, О. М. *Банківські операції: [навч. посіб.] /* О.М. Петрук, С.З. Мошенський, О.С. Новак. – Житомир: ЖДТУ, 2011. – 568 с.
- Петрук, О. М. (2005). *Гармонізація національних систем бухгалтерського обліку: Монографія.* – Житомир: ЖДТУ, 420 с.
- Ожерельев, О. И. (1990). *Политическая экономия: Словарь /* Под ред. О.И. Ожерельева и др. – М.: Политиздат, 607 с.
- Операції комерційних банків /* Р.Котовська, Г.Табачук, Л.Грудзевич та ін. – 3-тє вид. – Львів : ЛБІ НБУ, 2003. – 500 с.
- Примостка, Л. О. (2004). *Фінансовий менеджмент у банку: підручник.* – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 468 с.
- Реверчук, С. К. (2013). *Банківська система (підручник)* – Львів, «Магнолія 2006», 400 с.
- Ревечук, С. К. (2007). *Управління і регулювання банківською інвестиційною діяльністю: монографія /* С. К. Ревечук, Л. Г. Кльоба, М. Б. Паласевич / за ред. д-ра екон. наук, проф. С. К. Реверчука. – Львів: Вид-во «Тріада плюс», 352 с.
- Рид Эдвард, Котер Ричард, Гилл Эдвард, Смит Ричард. (1991). *Коммерческие банки.* Пер. с англ. – М: СП "Космополис", "Молодая гвардия", 480 с.
- Стельмах, В. С. (2001). *Енциклопедія банківської справи України.* Редкол.: В.С. Стельмах (голова) та ін. – Київ: «Молодь», «Ін Юре», 680 с.
- Терещенко, О. (2012). Нові підходи до оцінки кредитоспроможності позичальників – юридичних осіб [Текст]. *Вісник Національного банку України, № 1, с. 26-30.*
- Терещенко, О. О. (2003). *Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: Навч. посібник.* – К.: КНЕУ, 554 с.
- Чайковський, Я. (2005). Аналіз кредитоспроможності позичальника

банківської установи. Журнал європейської економіки, № 3, с. 328-346.
Черняк, Ю. И. (1975). *Системный анализ в управлении экономикой*. – М.: «Экономика», 193 с.

References

- Andrushkiv, T. (2008). Problemy ocinky kredytopromozhnosti pozychalnykiv v upravlinni kredytnym ryzykom banku. *Svit finansiv*, 2, 113–118.
- Bankivsjka encyklopedija* (1993). Pid redakcijeju d.e.n., prof. Moroza A.M. – Kyiv: "ELJTON", 328 s.
- Bankivsjkyj menedzhment: pytannja teorii ta praktyky: monohrafija* (2011). [O.A. Kryklij, N. Gh. Maslak, O. M. Pozhar ta in.]. – Sumy: DVNZ «UABS NBU», 152.
- Bankivsjkyj menedzhment: Pidruchnyk* (2005). Za red. O.A. Kyrychenka ta V.I. Mishhenka – Kyiv: Znannja-Pres, 831.
- Bolghar, T. M. (2013). *Problemni kredyty u bankivsjkij dijajlnosti v umovakh finansovoi kryzy: monohrafija*. – Kremenchuk : Vydavnytstvo PP Shherbatykh O. V., 372.
- Bordjugh, V. V. (2008). Teoretychni osnovy ocinky kredytopromozhnosti pozychalnyka banku. *Visnyk Universytetu bankivsjkoi spravy NBU*, 3, 112–115.
- Bunge, N. H. *Teoriya kredita*. Sochinenie N. Bunge. Kyiv: V univ. tip. 1852. 312. Retrieved from <http://books.e-heritage.ru/book/10079379>
- Chajkovsjkyj, Ja. (2005). Analiz kredytopromozhnosti pozychalnyka bankivsjkoi ustanovy. *Zhurnal jevropejskoi ekonomiky*, 3, 328-346.
- Chernyak, Yu. I. (1975). *Sistemnyiy analiz v upravlenii ekonomikoy*. – Moscow: «Экономика», 193 с.
- Finansyi i kredit SSSR: [uchebnik] / Lavrov V.V. [i dr]*. Moskva: Finansyi, 1964. – 448 s.
- Finansovyj menedzhment: Navchalnyj posibnyk: Kurs lekcij / Za red. prof. Gh.Gh. Kirejceva*. – Zhytomyr: ZhITI, 2001. – 440.
- Ghalasjuk, V. V., Ghalasjuk, V. V. (2001). Ocinka kredytopromozhnosti pozychalnykiv: shho ocinjujemo? *Visnyk Nacionaljnogho banku Ukrainy*, 5, 54–56.
- Gherasymovych, A. M. (2012). Problemy analitychnoji ocinky bankivsjkykh metodyk vyznachennja kredytopromozhnosti pozychalnyka-fizychnoji osoby. *Visnyk Zhytomyrsjkogho derzhavnogho tekhnologichnogho universytetu. Ser.: Ekonomichni nauky*, 3, 313-315.
- Ghiduljan, A. (2012). Aktualjni pytannja polipshennja metodyky ocinky kredytopromozhnosti pozychalnykiv bankiv Ukrainy. *Visnyk NBU*, 1, 50–53.
- Encyklopedija bankivsjkoi spravy Ukrainy*. (2001). Redkol.: V.S. Steljmakh (gholova) ta in. – Kyjiv: «Molodj», «In Jure», 680 s.
- Korecjka, N. I., & Davydjuk, T. S. (2009). Kredytopromozhnistj: teoretyko-konceptualjni osnovy. *Visnyk Ljvivsjkogho universytetu. «Ekonomichni nauky»*, 6 (24), 19-26.
- Kohanovskiy, V. (1999). *Filosofiya i metodologiya nauki: Uchebnyk dlya vyisshih uchebnyih zavedeniy*. – Rostov n/D.: «Feniks», 576 s.
- Kryvokonj, O. S., Burjak, I. M. (2012). Orghanizacijni aspekty analizu kredytopromozhnosti pidprijemstv-pozychalnykiv. *Efektivna ekonomika*, 5. Retrieved from: <http://www.m.nayka.com.ua/?op=1&j=efektivna-ekonomika&s=ua&z=1223>.

- Kuznecova, S. A. (2014). *Bankivjsjka systema* [tekst]: navch. posib. / S.A. Kuznecova, T.M. Bolghar, Z.S. Pestovsjska; za red. S.A. Kuznecovoji. – Kyiv: «Centr uchbovji literatury», 400 s.
- Lesjkiv, S. R., Pynda, Ju. V., Shpak, O. Gh. (2014). Systema indykatoriv diagnostyky kredytopromozhnosti pidpryjemstva. *Visnyk ONU imeni I.I. Mechnikova*, T. 19, vyp. 2/3, 112-114.
- Lysenok, O. V. (2014). Upravlinnja finansovo-ekonomichnoju dijajlnistju bankiv: teoriya, metodologhija, praktyka: monoghrafija. – Zhytomyr: ZhDTU, 424.
- Mishhenko, V. I., Slav'jansjka, N. Gh., Korenjeva, O. Gh. (2007). *Bankivjsjki operaciji: Pidruchnyk*. 2-ghe vyd. pererob. i dop. – Kyiv: Znannja, 796 s.
- Operaciji komercijnykh bankiv* (2003). R.Kotovsjska, Gh.Tabachuk, L.Ghrudzevych ta in. – 3-tje vyd. – Ljviv : LBI NBU, 500.
- Osnovy bankovskogo dela* (1994). Pod. red. d.e.n. A.N. Moroza – Kyiv: "Libra", – 336.
- Ocinka kredytopromozhnosti ta investycijnoji pryvablyvosti sub'ektiv ghospodarjuvannja : monoghrafija* (2007). A.O. Jepifanov, N.A. Dekhtjar, T.M. Meljnyk, ta in. ; za red. A.O. Jepifanova. – Sumy : UABS NBU, 286.
- Petruk, O. M. (2011). *Bankivjsjki operaciji: [navch. posib.]* / O.M. Petruk, S.Z. Moshensjkyj, O.S. Novak. – Zhytomyr: ZhDTU, 568.
- Petruk, O. M. (2005). *Gharmonizacija nacionaljnykh system bukhghaltersjckogho obliku: Monoghrafija*. – Zhytomyr: ZhDTU, 420.
- Politicheskaya ekonomiya: Slovar* (1990). Pod red. O.I. Ozhereleva i dr. – Moscow: Politizdat, 607.
- Prymostka, L. O. (2004). *Finansovyj menedzhment u banku: pidruchnyk*. – 2-ghe vyd., dop. i pererob. / L. O. Prymostka. – Kyiv: KNEU, 468.
- Reverchuk, S. K. (2013). *Bankivjsjka systema (pidruchnyk)*. Ljviv, «Maghnolija 2006», 400.
- Revechuk, S. K. (2007). Upravlinnja i reghuljuvannja bankivjsjkoju investycijnoju dijajlnistju: monoghrafija / S. K. Revechuk, L. Gh. Kljoba, M. B. Palasevych / za red. d-ra ekon. nauk, prof. S. K. Reverchuka. – Ljviv: Vydvo «Triada pljus», 352 s.
- Rid Edvard, Koter Richard, Gill Edvard, Smit Richard. (1991). *Kommercheskie banki*. Per. s angl. – Moscow: SP "Kosmopolis", "Molodaya gvardiya", – 480 s.
- Tereshhenko, O. (2012). *Novi pidkhody do ocinky kredytopromozhnosti pozychaljnykiv – jurydychnykh osib* [Tekst]. *Visnyk Nacionaljnogho banku Ukrainy*, 1, 26-30.
- Tereshhenko, O. O. (2003). *Finansova dijajlnistj sub'ektiv ghospodarjuvannja: Navch. posibnyk*. – Kyiv: KNEU, 554.
- Vyghovsjskyj, V. Gh. (2013). Vyznachennja kredytopromozhnosti v ekonomichnij literaturi: ocinka pidkhodiv. *Visnyk Zhytomyrsjckogho derzhavnogho tekhnologhichnogho universytetu. Ser.: Ekonomichni nauky*, 2, 206-213.
- Vovchak, O., Meda, N. (2013). Modernizacija pidkhodiv do ocinky kredytopromozhnosti pozychaljnykiv bankiv. *Visnyk NBU*, 11, 11–15.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 10.09.2015
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 14.09.2015

Przenośne laboratorium liściowej funkcjonalnej diagnostyki «PF-014»

Zasada działania urządzenia:

- Urządzenie przeznaczone jest do pomiaru współczynnika spektralnego kierunkowej transmisji wodnych roztworów w celu określenia przyczyn braku energii rośliny i opracowania zaleceń dotyczących jej żywienia.
- Na podstawie pomiarów dostaje się zalecenia dotyczące nawożenia substratu glebowego, na którym rosną rośliny.
- Efekt pomiarowy urządzenia opiera się na zmianie gęstości optycznej roztworów fizycznych pod wpływem światła w połączeniu z substancjami chemicznymi (N, P, K, S, Ca, Mg, Cu, B, Zn, Mn, Fe, Mo, Co, J).
- Poziom szkolenia specjalista nie jest konieczny do analizy.
- Czas trwania badania - 30-40 minut na miejscu uprawy roślin bez konieczności odwiedzania specjalistycznych laboratoriów.

Przenośne laboratorium pozwala:

- określić rzeczywistą zawartość elementów w roślinie;
- porównać dane zawartości elementów w roślinie z jej potrzebami i pozwala stwierdzić o nadwyżce lub deficyt każdego elementu.

Zasada działania laboratorium przenośnego opiera się na:

- Prawo chemiczne – Reakcja Roberta Hilla - reakcja fotochemiczna wydzielonych z rośliny chloroplastów przy oświetleniu odzwierciedla reakcję chloroplastów w naturalnej fotosyntezy;
- Prawo fizyczne - prawo Beera-Lamberta-Bouguera zwiększona fotochemiczna aktywność chloroplastów charakteryzuje się zwiększeniem wydzielania wolnego tlenu. Jego zmiana koloru przy dodanie barwników chemicznych powoduje zmianę optycznej gęstości mierzonego roztworu.

Kontakt w sprawie zakupu przenośnego laboratorium:

+48-720-874-159

agro@clmconsulting.pl

Portable leafy functional diagnostics laboratory «PF-014»

The principle of operation of the device:

- The device is designed for measuring of the spectral coefficient of aqueous solutions directional transmission to determine the causes of lack of nutrition in the plant and develop recommendations for its feeding.
- On the ground of the measurements done recommendations for fertilizing a soil substrate on which crops are grown are made.
- The measuring effect of the device is based on the change of optical density of physical solutions under the light influence combined with chemicals (N, P, K, S, Ca, Mg, Cu, B, Zn, Mn, Fe, Mo, Co, J).
- The level of training is not essential for analysis.
- The duration of the research is 30-40 min. in place of growing crops without visiting specialized laboratories.

The portable laboratory allows:

- to determine the actual contents of elements in plants;
- to compare data of the contents of the plant with needs and allows to conclude about the excess or shortage of each element.

The principle of operation of the portable laboratory is based on:

- Chemical Law – Robert Hill Reaction – the photochemical reaction of chloroplasts extracted from plant during lighting reflects specularly the reaction of chloroplasts in natural photosynthesis;
- Physical Law – Beer–Lambert–Bouguer law – increasing of photochemical activity of chloroplasts is characterized by increased allocation of free oxygen. Its color dye chemical change causes the optical density of the solution to be measured.

Contacts on purchase of a portable laboratory:

+48-720-874-159

agro@clmconsulting.pl